

DEL IV
BARN OCH UNGDOMARS UPPVÄXTVILLKOR

BARNES OCH UNGDOMARS UPPVÄXTVILLKOR

Skolan har under den moderna historien varit ett av de viktigaste instrumenten i samhällets strävan att skapa social utjämning och likvärdiga villkor för alla, oavsett kön eller sociokulturell bakgrund. Idag betraktas skolan även som en av de viktigaste integrationspolitiska arenorna när det gäller lika rättigheter och möjligheter för barn och ungdomar med olika etnisk och kulturell bakgrund. Dess uppdrag är att vara »en skola för alla«, dvs. erbjuda en likvärdig utbildning utifrån elevers olika behov och förutsättningar men också att respektera och ta tillvara deras olikheter. Som vi kommer att se i de olika avsnitten som berör skolan, är det inget lätt uppdrag och det finns många externa och interna hinder.

Att betrakta skolan ur ett integrationspolitiskt perspektiv innebär att följa upp resultat och studiesituation för barn och ungdomar med utländsk bakgrund i förhållande till motsvarande situation för barn och ungdomar i majoritetsbefolkningen. Men det handlar också om att försöka se hur skolan som institution skapar hinder för alternativt främjar jämlikhet och integration.

De tre första avsnitten i denna rapportdel berör olika aspekter av skolans verksamhet. Först redovisas

en resultatuppföljning på grund- och gymnasieskolan som synliggör skillnader i förutsättningar mellan elever med olika etnisk bakgrund och vistelsetid i Sverige. Vi presenterar därefter två forskningsrapporter som på olika sätt diskuterar hur skolan som institution lever upp till sitt integrationsfrämjande uppdrag: »*Det är ju bara så att man ska gå i svenska två*«: *institutionell ordning och reproduktion i skolan*, av Sabine Gruber, och *Komplement eller konkurrent? – Fristående skolor i ett integrationsperspektiv* av Nihad Bunar. Dessa tre skolrelaterade avsnitt följs av en gemensam sammanfattande analys.

Det avslutande avsnittet under rubriken barns och ungdomars uppväxtvillkor presenterar en intervjuundersökning som Integrationsverket låtit genomföra med ungdomar med utländsk bakgrund om deras erfarenheter och upplevelser av delaktighet i samhället. Deras erfarenheter är av stort intresse ur ett integrationsperspektiv, då delaktigheten rör själva kärnan i de integrationspolitiska målen: Att varje människa som bor i Sverige, oavsett etnisk och kulturell bakgrund, ska ha lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter i samhället, samt vara delaktiga i och medansvariga för samhällsutvecklingen.

STUDIERESULTAT I GRUND- OCH GYMNASIESKOLAN

VISTELSETIDENS BETYDELSE FÖR ELEVER MED UTLÄNDSK BAKGRUND

I *Rapport Integration* 2002 fanns en redogörelse för de faktorer som kan tänkas förklara de skillnader i studieresultat mellan elever med utländsk respektive svensk bakgrund som framkommer i statistiska uppföljningar och olika studier av den svenska skolan. Kortfattat framgick det att förklaringen måste sökas i ett komplext samband av olika bakomliggande faktorer, som har att göra med såväl strukturella skillnader mellan elever som skolans inre praktik och miljö.¹

Integrationsverket avser därför med årets uppföljning av utbildningsresultat främst att söka komplettera den statistiska bilden genom en större differentiering av gruppen elever med utländsk bakgrund efter hur lång tid eleverna har bott i Sverige och inte att göra en fullständig analys av orsakssamband. I officiell statistik indelas eleverna vanligtvis i kategorierna »elever med svensk bakgrund« respektive »elever med utländsk bakgrund«. Att ha svensk bakgrund innebär statistiskt sett att vara född i Sverige med minst en svenskfödd förälder. Elever med utländsk bakgrund är antingen födda utomlands eller födda i Sverige med två utrikes födda föräldrar. I samma kategori återfinns alltså allt från dem som är födda här till de som anlät mycket sent i skolåldern. Det ger givetvis dessa elever mycket olika förutsättningar att uppnå skolans mål.

För att urskilja situationen för olika elevgrupper har vi därför i det följande delat upp gruppen elever

med utländsk bakgrund i fyra undergrupper: de som är födda i Sverige samt de utrikes födda som vid övergången från grundskolan till gymnasiet bott i Sverige i 0–4 år, 5–8 år respektive i 9 eller fler år. Med denna indelning kan vi skilja ut dem som vistats en kort tid i Sverige, dvs. nyanlända elever, men också dem som kom till Sverige senast vid sju års ålder, och som därmed liksom de inrikes födda, har haft hela sin skolgång i en svensk skola.

På gymnasiet har vi också valt att dela upp kategorin »svensk bakgrund« utifrån om eleverna har två svenskfödda eller en svenskfödd och en utrikes född förälder, eftersom det visat sig att de båda grupperna uppvisar påtagliga skillnader i resultat.

Av statistiken framgår ett mycket konsekvent mönster när det gäller resultatskillnader mellan pojkar och flickor, som går igen i alla elevkategorier och i båda skolformerna. Med tanke på att diagrammen ändå rymmer många variabler, har vi därför valt att beskriva könsrelaterade skillnader enbart i texten. Däremot återfinns uppgifter baserade på kön i separata diagram i bilagan sid. 243–244.

Grundskolan

När det gäller uppföljningen av resultat i grundskolan har vi studerat både andelen elever som vid grundskolans slut nått behörighet till gymnasiet² och elevernas betygsresultat mätt i betygens genomsnittliga meritvärde³. Dessa uppgifter säger lite olika saker och

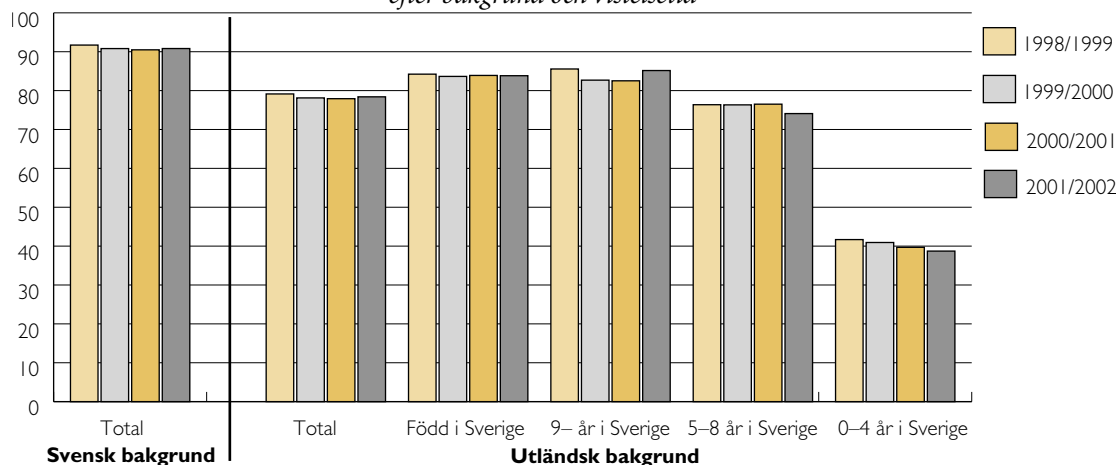
1 Under år 2004 redovisar Skolverket slutresultatet av ett särskilt regeringsuppdrag om en fördjupad analys av orsakerna till dessa skillnader. Denna kommer förhoppningsvis att ytterligare bidra till förståelsen av de komplexa samband som ligger bakom situationen. En delrapport *Utbildningsresultat för elever med utländsk bakgrund* har lämnats till regeringen i januari 2003 (Dnr.01-2003:2442), och uppdraget ska slutrapporteras den 1 okt 2004.

2 Behörigheten består i minst betyget godkänt i grundskolans s.k. kärnämnen: svenska eller svenska som andraspråk, matematik och engelska.

3 Meritvärdet beräknas utifrån summan av betygsvärdena för de 16 bästa betygen i slutbetyget i årskurs nio, där maximalt värde är 320.

DIAGRAM 1

Andel behöriga elever till gymnasieskolan från grundskolan läsåret 1998/99–2001/02 efter bakgrund och vistelsetid

KÄLLA: Skolverket. Integrationsverkets bearbetningar.

kompletterar därför varandra. Medan behörighetsmättet enbart anger hur många som uppnått lägsta godkända betyg för att gå vidare till gymnasiet, kan meritvärdet synliggöra den spridning som kan finnas inom gruppen.

Den totala andelen elever med utländsk bakgrund i årskurs nio och proportionerna mellan de olika elevgrupperna har legat ganska konstant över de fyra studerade åren. Av eleverna med utländsk bakgrund, utgjorde läsåret 2001/02 de som är födda i Sverige drygt en tredjedel. Lika många hade anlänt till Sverige senast vid sju års ålder (gruppen 9-år i Sverige) och resterande elever någon gång därefter. Alltså har mer än två tredjedelar av gruppen elever med utländsk bakgrund genomgått grundskolans samtliga år, vilket man ska ha i åtanke när man studerar resultaten.

Behörighet till gymnasiet från grundskolan

Totalt sett fanns det läsåret 2001/02 en betydligt lägre andel av eleverna med utländsk bakgrund än elever med svensk bakgrund som var behöriga till gymnasiet, en skillnad på drygt 12 procentenheter (se diagram 1). Om man istället enbart jämför de elever som är födda i Sverige, kvarstår dock en markant skillnad mellan dem med svenskfödda respektive utrikes födda föräldrar. Trots att alla dessa elever är födda i Sverige och gått hela sin skoltid här skiljer det hela 7 procentenheter mellan grupperna. Detta antyder att en orsak till de skilda resultaten mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund ligger i olikheter i livsvillkor och studiesituation i Sverige.

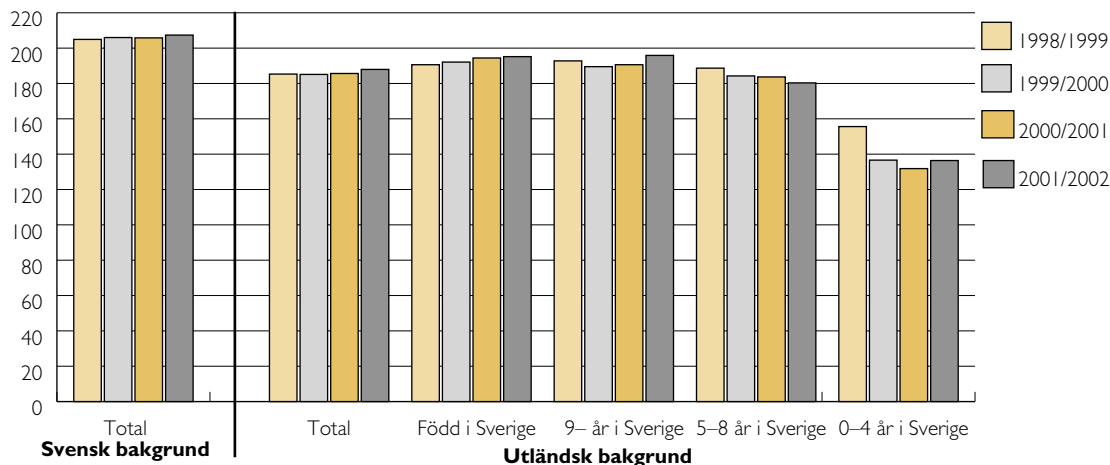
Diagrammet visar inte oväntat att det har stor betydelse för skolresultatet vid vilken ålder man anländer och när man påbörjar studier i den svenska skolan. Det som är anmärkningsvärt är att det nästan inte finns några som helst skillnader i andel behöriga mellan elever som varit minst 9 år i Sverige och inrikes födda elever med utländsk bakgrund. Likheterna mellan dessa grupper tyder på att deltagande i grundskolans första år är en mycket betydelsefull faktor för slutresultatet, och att det för elever med utländsk bakgrund tycks ha mindre betydelse att de har varit bosatta i Sverige under sina första år.

Detta förstärks av att gruppen elever som bott 5-8 år i Sverige när de gick ut grundskolan, inte oväntat uppvisar ett sämre resultat i förhållande till dem som bott här en längre tid. Trots att de har gått i den svenska skolan i minst fem år, når drygt 24 procent inte behörighet läsåret 2001/02. När det gäller dem som anlände efter 12 års ålder (0-4 år i Sverige) är det uppenbart att majoriteten inte hinner utveckla de kunskaper som krävs för att nå godkänt i kärnämnen i årskurs nio. Dock lyckades mer än fyra av tio med detta. En viktig förklaring till de senare anlända elevernas svårigheter är att det generellt sett tar lång tid att uppnå den språkkompetens i ett andraspråk som krävs för kunskapsutveckling på en nivå som motsvarar elevens ålder och årskurs⁴. Ämnesstoff och språk i skolan blir vartefter alltmer abstrakt, vilket

4 Olika forskare pekar på att det kan ta minst 5 år innan den språkliga kompetensen i andraspråket är tillräckligt utvecklat för att kunna utveckla kunskap på en åldersmässigt jämförbar nivå (Axelsson m.fl. 2003)

DIAGRAM 2

Genomsnittligt meritvärde för läsåren 1998/99–2001/02 efter bakgrund och vistelsetid.

KÄLLA: Skolverket. Integrationsverkets bearbetningar.

skapar ytterligare trösklar för elever som anländer till Sverige under senare skolår. Även om detta är en grundläggande förklaring till resultaten, finns det, som vi kommer att se, givetvis en stor spridning i resultat även bland elever som anländer i mitten eller sent i grundskolan.

En jämförelse av behörighet till gymnasiet över fyra år fram till läsåret 2001/02, visar på ett varierande mönster för olika elevgrupper. Såväl elever med svensk bakgrund som den totala gruppen med utländsk bakgrund uppvisar läsåret 2001/02 en svag ökning av andelen behöriga till gymnasieskolan i förhållande till föregående läsår. Men av eleverna med utländsk bakgrund, visar det sig att det enbart är i gruppen elever med minst 9 års vistelsetid som andelen ökar. I de andra grupperna, i synnerhet de som vistats en kortare tid i Sverige, har andelen tvärtom minskat något sedan föregående år. För dem som bott i Sverige 0–4 år är detta en fortsättning på en svag negativ trend under alla fyra år.

När det gäller skillnader i resultat mellan pojkar och flickor är den generella bilden att flickor klarar sig bättre än pojkarna med samma bakgrund och vistelsetid. Däremot är skillnaderna större mellan utrikes födda pojkar och flickor än bland inrikes födda elever. Om man ser på förändringar över tid är det dock pojkarna som totalt sett står för förbättringen. Medan andelen flickor som blir behöriga till gymnasiet i själva verket har varit oförändrad eller gått ner något i alla elevgrupper utom hos elever som varit minst 9 år i Sverige, ökade andelen behöriga pojkar i

alla elevgrupper utom i de två som vistats kortast tid i Sverige (se diagram 2 i bilagan sid. 244).

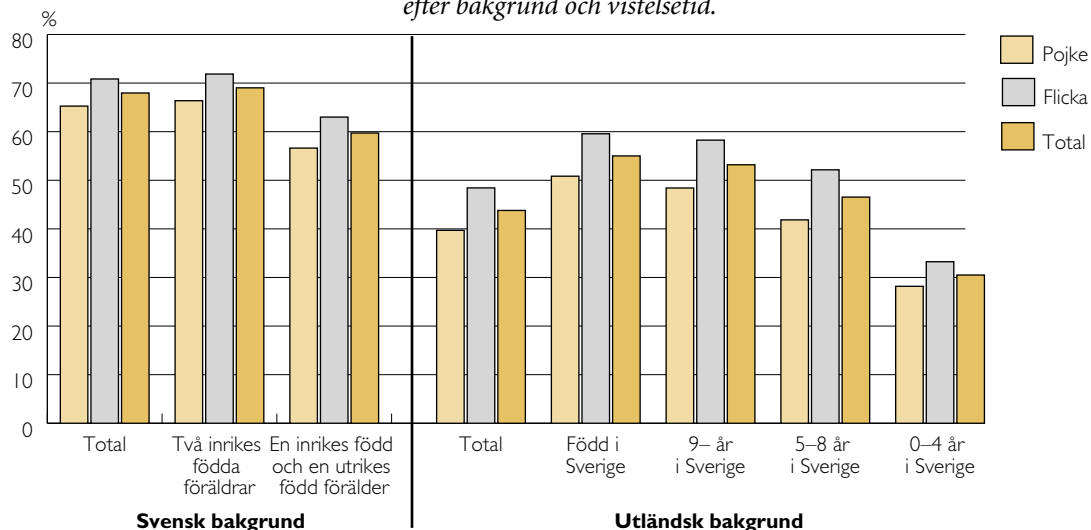
Elevernas betygsresultat

Skillnader i meritvärde mellan elevgrupper med olika bakgrund och vistelsetid och mellan pojkar och flickor återspeglar i stort sett samma mönster som när det gäller behörighet till grundskolan. Läsåret 2001/02 skiljer det nära 20 poäng mellan elever med svensk bakgrund och den totala gruppen elever med utländsk bakgrund. Vi ser också här att gruppen elever med utländsk bakgrund som är födda respektive har bott i Sverige i minst nio år i snitt har likartade betygsnivåer. Totalt sett ser vi en svag positiv utveckling för elever med såväl svensk som utländsk bakgrund. Men när det gäller dem som anlant någon gång under grundskolan är betygsresultaten sämre. Vi kan se en svag men oroväckande negativ trend bland dessa elever. För dem som vistats endast 0–4 år i Sverige kan det dock vara så att en tidigare negativ trend är på väg att vända.

Oavsett elevens bakgrund presterar flickorna bättre än pojkarna i samma elevkategori. Spridningen mellan könen är dock större än när det gäller behörighet till gymnasiet. Inrikes födda flickor med utländsk bakgrund har till och med högre genomsnittligt meritvärde än pojkarna med svensk bakgrund. (Men trots detta är de i lägre grad behöriga till gymnasiet än pojkarna med svensk bakgrund. Det finns alltså en mycket stor spridning inom denna grupp flickor,

DIAGRAM 3

Andel elever som slutfört gymnasiet läsåret 2001/02 av dem som påbörjade gymnasiet läsåret 1997/98 efter bakgrund och vistelsetid.

KÄLLA: STATIV.

med såväl mycket duktiga elever som en större grupp som lyckas avsevärt sämre.) En jämförelse över åren visar att såväl pojkar som flickor bidrar till den totalt sett positiva utvecklingen, men att pojkarna kommer ikapp mer i de båda inrikes födda grupperna (se diagram 1 i bilagan sid. 243).

Gymnasieskolan

För att kunna få en bild av hur det går för eleverna i gymnasieskolan är det relevant att se dels hur många som överhuvud taget fullföljer gymnasiestudierna och dels vilka studieresultat dessa elever uppnår. Vi har utifrån tillgänglig statistik kunnat följa den årskull elever som påbörjade gymnasieskolan läsåret 1997/98. Det är viktigt att förtydliga att angivelserna om elevernas vistelsetid i Sverige avser hur länge eleverna hade bott i Sverige när de *påbörjade* gymnasiet, vilket betyder att eleverna i de olika kategorierna i följande diagram anlänt i stor sett i samma ålder som i föregående grundskolestatistik.

Diagrammet visar hur stor andel av samtliga elever⁵ som påbörjade årskurs 1 i gymnasieskolan som avgått från gymnasiet med någon form av slutbetyg⁶ inom loppet av fem år. Resultatet för de olika grupperna följer tydligt samma mönster som i grundskolan. Vi kan alltså se hur ovan påvisade skillnader mellan elev-

grupperna när det gäller förutsättningar och resultat i grundskolan också sätter sina spår på gymnasiet. Gapet mellan elevgrupperna har till och med ökat. Medan 68 procent av eleverna med svensk bakgrund avslutar gymnasiet, är det endast 55 procent av de inrikes födda med utländsk bakgrund som gör det. Vi kan också se att de som bott i Sverige i minst nio år ligger mycket nära de inrikes födda med utländsk bakgrund. Gruppen som anlänt något senare under grundskolan, de med 5-8 års vistelsetid, lyckas inte hämta in de övriga elevernas kunskapsförspång under gymnasietiden, trots att flera av dem vid gymnasiets slut studerat många år i svensk skola. Av dem som anlänt under de sista fyra åren i grundskolan har endast 30 procent fullföljt gymnasiet med slutbetyg. Det tycks alltså inte som om ytterligare år i skolan, av språk- och kunskapsutveckling, kan bidra till att de hämtar in otillräckliga kunskaper från grundskolan, ens för de som anlänt tidigt.

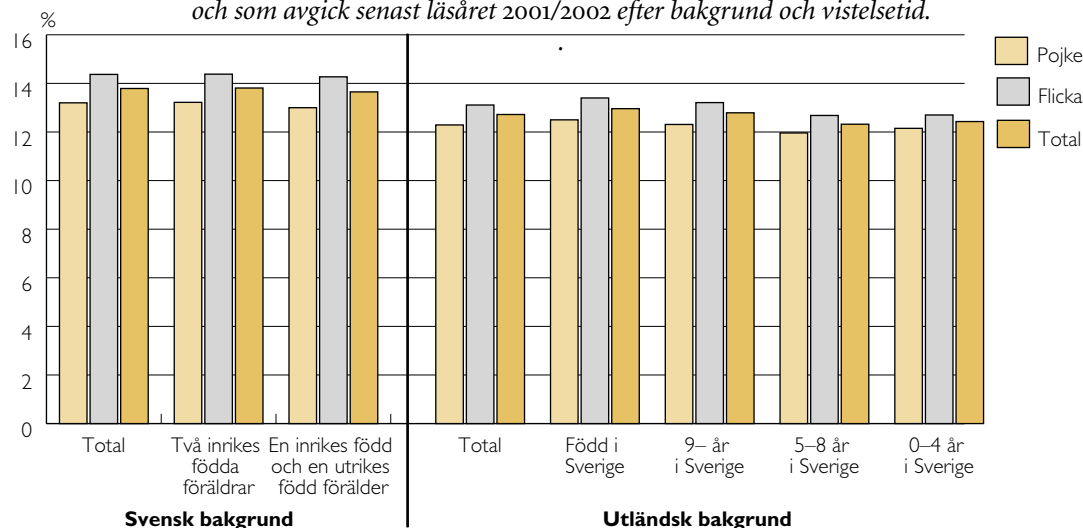
I detta material har vi också kunnat särskilja elever med två inrikes födda respektive en inrikes född och en utrikes född förälder. Det visar sig att den senare gruppen fullföljer gymnasiet i påfallande lägre grad

5 Detta inkluderar alla elever som påbörjade år 1 i något program, även de som tidigare varit inskrivna i gymnasieskolan på andra program.

6 Statistiken bygger på variabeln avgångna elever, vilket innebär elever som avgått från gymnasieskolan med slutbetyg, omdöme el. liknande från program eller International Baccalaureate (IB). Att mäta resultatet efter fem år, istället för det hos Skolverket vanliga fyra år, medför att även de som eventuellt läst ett inledande år på Individuella programmet (IV) hinner avsluta sina gymnasiestudier.

DIAGRAM 4

Genomsnittlig betygspoäng bland de elever som påbörjade gymnasiet 1997/98 och som avgick senast läsåret 2001/2002 efter bakgrund och vistelsetid.

KÄLLA: STATIV.

än den med två svenskfödda föräldrar; det skiljer nära 10 procentenheter. Om det finns några påtagliga skillnader mellan dessa grupper vad gäller språk i hemmet, utbildning, socioekonomisk status, bostadsort osv. kan vi inte avgöra utifrån detta underlag. Möjligen kan det vara av betydelse att elever med en utrikes född förälder, trots att de numera officiellt räknas in i gruppen med svensk bakgrund, förmodligen ofta i praktiken ännu betraktas som »invandrarelever« av sin omgivning. De kan därmed ha varit föremål för likartade praktiker, föreställningar och förhållningsätt i skolan och i samhället som övriga elever med utländsk bakgrund (som nästa avsnitt visar utmärker i en särbehandling). Det finns utifrån detta enskilda resultat anledning att närmare studera skillnader mellan dessa elevgrupper och eventuella orsaker till dessa.

Skillnaderna i resultat på grundskolan mellan flickor och pojkar, där flickor klarar sig bättre än pojkarna oavsett elevkategori, återfinns också på gymnasiet. Liksom i grundskolan är avståndet mellan könen större i gruppen elever med utländsk bakgrund. I synnerhet gäller detta för de utrikes födda, med undantag för dem som har allra kortast vistelsetid i Sverige.

Betygsresultat i årskullen

Vi har ovan kunnat se hur stor andel av elever med olika bakgrund i en årskull som fullföljer gymnasiet, och kan konstatera att det är stora skillnader mel-

lan elever med svensk och med utländsk bakgrund. För dem som anländer sent, under de fyra sista grundskoleåren är det 30 procent som uppnår någon form av slutbetyg. Om vi går vidare och studerar betygsresultatet hos de elever som fullföljer gymnasietstudierna, framträder en delvis annan bild, där vi ser att skillnaderna mellan olika typer av elever med svensk och utländsk bakgrund är mindre. Detta tydliggör att det finns en stor spridning inom gruppen elever med utländsk bakgrund. Å ena sidan finns det många, i synnerhet i den utrikes födda gruppen, som inte avslutar gymnasiet, å andra sidan lyckas de som fullföljer väl i relation till övriga elever.

Vi kan se att de elever som varit i Sverige i 5-8 respektive 0-4 år när de påbörjade gymnasiet och som sedan fullföljde studierna har i stort sett samma snittbetyg (diagram 4). Dessa ligger inte heller så långt ifrån de genomsnittliga betygen för de elever med utländsk bakgrund som bott längre eller är födda i Sverige. Det går alltså inte att säga att den minoritet av eleverna med kort vistelsetid som fullföljer gymnasiet (ca 45 respektive 30 procent), gör det med nöd och näppe. Dessa uppnår tvärtom i sammanhanget riktigt goda betygsresultat. I dessa grupper tycks dessutom betydelsen av kön för betygsresultatet vara något mindre än i de andra grupperna.

Vi ser också att den ovan påvisade stora skillnaden i fullföljandegrad mellan olika typer av elever med svensk bakgrund inte återspeglas i de avgångna elevernas betygsresultat, som här är i princip desamma. Det betyder att det finns en stor spridning även

ibland de elever som har en inrikes född och en utrikes född förälder. Färre fullföljer studierna, men de som gör det, gör det i nivå med övriga elever med svensk bakgrund.

Sammanfattande diskussion

Sammanfattningsvis visar resultatuppföljningen följande:

- Det finns påfallande stora skillnader mellan inrikes födda elever med inrikes respektive utrikes födda föräldrar, när det gäller studieresultat på grundskolan och i ännu högre grad fullföljande av gymnasiet.
- Elever som anlänt till Sverige senast vid sju års ålder lyckas i princip lika väl i skolan som de som är födda i Sverige med utrikes födda föräldrar, inte minst på grundskolan.
- Det är en minoritet av elever som anlänt efter 12 års ålder som når behörighet till gymnasiet och ännu färre som fullföljer det.
- Skillnaderna i betygsresultat hos de elever med olika bakgrund och vistelsetid som fullföljt gymnasiet är mindre än de är på grundskolan. Detta är inte minst tydligt i elevgrupperna med kortast vistelsetid i Sverige. Det finns alltså stor spridning när det gäller studieframgångar i dessa grupper, där majoriteten har svårigheter, medan en mindre grupp lyckas förvånansvärt väl.
- Det finns en påfallande stor skillnad i fullföljningsgrad på gymnasiet mellan elever med två respektive en svenskfödd förälder. Däremot uppnår motsvarande elever som fullföljer gymnasiet i stort sett samma betygsnivåer.

Vi ser tydligt att vistelsetiden i Sverige ger skilda förutsättningar för eleverna att nå skolans mål. De uppseendeväckande stora skillnaderna i resultat på grundskolan mellan de elever som är födda i Sverige och elever med svensk bakgrund är en viktig signal som tydligare – än då man jämför samtliga elever med utländsk bakgrund med elever med svensk bakgrund – visar på en bristande likvärdighet mellan elever, där orsakerna i hög grad måste sökas i det svenska samhället och elevernas livs- och studievillkor.

De stora likheterna i resultat mellan dem som är födda i Sverige och dem som anlänt senast vid sju års ålder väcker flera intressanta frågor som det är angeläget att gå vidare med. Vilka likheter finns det mellan dessa grupper som förklarar resultaten och som väger tyngre än det faktum att man är född i Sverige? Varför går det inte bättre för dem som är födda i Sverige jämfört med dem som är födda utomlands och som kom innan de började grundskolan?

Vi har här inte haft möjlighet att närmare analysera grupperna; vi vet t.ex. inte hur många av de utrikes födda som anlänt under sina allra första år, eller om det finns några skillnader när det gäller deltagande i barnomsorg eller förskola. Skolverket rapporterar dock att barn med utländsk bakgrund deltar i sådan verksamhet i lägre grad än övriga i befolkningen. Mot bakgrund av resultatet kan man ändå fråga sig hur stor betydelse det har för skolframgång att ha deltagit i svensk barnomsorg och förskola? En slutsats vi med säkerhet kan dra är att för elever som själva invandrat är det mycket betydelsefullt att gå hela sin skolgång i Sverige. Som vi har sett är det svårt att ta igen förlorade kunskaper från grundskolan på gymnasiet.

Många av de utrikes födda eleverna som anländer några år in i grundskolan och inte minst under den senare delen, har stora svårigheter att nå skolans mål och svårigheterna förstärks på gymnasiet. Den negativa trend som vi sett måste tas på allvar.

För att synliggöra situationen för elever med olika förutsättningar och därmed få underlag för lämpliga åtgärder, är det värdefullt att fortsättningsvis ta större hänsyn till elevernas vistelsetid i Sverige vid statistiska uppföljningar av utbildningsresultat. När det gäller elever som är födda i Sverige, eller som anlänt senast vid sju års ålder, måste samhället ha mycket högt ställda förväntningar på att nå likvärdiga resultat, oavsett i vilket land deras föräldrar är födda.

För dem som anländer senare under skolåren är det oerhört viktigt att tidigt sätta in rätt stöd, kompetens och resurser så att dessa elever så snart som möjligt får en bra grund för fortsatt språkutveckling. Även om statistiken ovan givetvis återspeglar de faktiska svårigheter som dessa elever möter när de kommer till ett nytt land, ett nytt språk och ett nytt skolsystem, och att språk- och kunskapsutvecklingen blir mer krävande ju äldre eleverna är vid ankomst, finns det mycket som kan göras för att bättre stödja och påskynda deras språk- och kunskapsutveckling⁷. Trots allt lyckas en tredjedel av de elever som kommit efter tolv års ålder faktiskt fullfölja gymnasiet med i sammanhanget mycket goda resultat, vilket visar på de resurser många av dessa barn och ungdomar besitter.

⁷ En kartläggning av några kommuners mottagning och skolintroduktion för nyanlända elever i grundskolan som Integrationsverket låtit göra, visar att ambitions- och kunskapsnivå varierar mellan olika kommuner och skolor (Blob 2004).

SKOLANS REPRODUKTION AV INVANDRARSKAP

»Det är ju i skolan man blir invandrare« säger en gymnasieelev i en av Integrationsverkets tidigare rapporter (Integrationsverket 2000). Om detta handlar följande avsnitt. Integrationsverket presenterar, för andra året i rad, forskning om hur institutionella villkor i en skola utvecklas och påverkar situationen för elever med utländsk bakgrund.¹ Redan i *Rapport Integration* 2002 konstaterade Integrationsverket att det behövs en ökad medvetenhet om och ett ifrågasättande av de rådande normerna och det institutionella system i skolan som finns i skolan. Istället för att uppfatta sin uppgift som kompensatorisk, dvs. se sig själva som del av en institution som ska kompensera för elevernas brister, i detta fall en icke-svensk bakgrund, bör lärarna utgå ifrån elevens bakgrund som en kunskapsgenererande resurs. Integrationsverket följer i år upp kunskapsområdet med studien »Det är ju bara så att man ska gå i svenska två« – institutionell ordning och reproduktion i skolan, av Sabine Gruber. Studien exemplifierar hur skolan, i motsats till visionerna, oavsiktligt bidrar till att producera och reproducera föreställningar om elever med utländsk bakgrund som avvikande »andra«. Konkret handlar exemplet om skolpraktiken kring svenska som andraspråk. Här följer en sammanfattning av studien som publiceras som bilaga till *Rapport Integration* 2003 (Gruber 2004). I det avslutande avsnittet diskuterar Integrationsverket hur problemen som uppmärksammas kan förebyggas och åtgärdas.

1 Såväl denna som den studie som presenterades i förra årets rapport är gjorda av Sabine Gruber och är delar av ett pågående avhandlingsarbete om hur skolans personal på en högstadieskola i en större svensk stad förhåller sig till social olikhet och likhet samt hur detta är relaterat till föreställningar om etnicitet och kultur.

»Det är ju bara så att man ska gå i svenska två«²

Grubers resonemang tar sin utgångspunkt i mot-sägelser mellan visioner om vad skolan förväntas åstadkomma för elever med utländsk bakgrund och skolans vardagliga praktik, och knyter därmed även an till annan skolforskning (se t.ex. Parszyk 1999, Bunar 2001, Runfors 2003). Hon menar att trots goda ambitioner, tycks skolpraktiken producera och reproducera just det som visionerna och målen anger ska motverkas. Trots att intentionerna hos skolpersonalen på den skola som Gruber studerat, knappast handlade om att skapa eller återskapa sociala skillnader mellan elever mynnade det ut i just detta: att elever med annat modersmål än svenska konstruerades och reproducerades som avvikande »andra« i relation till övriga elever.

Hur går då detta till? Skolans praktik kan i likhet med andra institutionella praktiker sägas omges av en *social ordning*, en uppfattning av »hur saker ska vara«, som skapas och upprätthålls via regler, vanemässighet och rutiner. I grunden finns lärarnas behov av handlingsberedskap för att hantera det ständiga flödet av situationer, problem och krav på snabba beslut som de dagligen ställs inför i skolan. I processen skapas en slags »common sense-kunskap« som förmedlar att »det är så här man ska göra«. Det egna agerandet eller förhållningssättet uppfattas därmed som natur-

2 Citatet är hämtat från fältstudiens minnesanteckningar. Beteckningen »svenska två« syftar på ämnet svenska som andraspråk, och har varit ett vanligt, sätt att förkorta namnet. Enligt många dock ett olyckligt sätt, eftersom det kan tolkas degraderande.

ligt och självklart och gör praktiken svåråtkomlig för kritisk reflektion och omprövning. Skolpersonalens handlande styrs med andra ord av »något mer« än intentioner och direktiv, nämligen av denna sociala ordning. Denna uppstår dock inte i tomma intet inom en institution utan återspeglar i hög grad också normer, föreställningar och värderingar i det omgivande samhället.

Ett sätt att underlätta det vardagliga arbetet, att uppnå en social ordning, är att kategorisera elever och göra hanterliga gruppindelningar, vilka så småningom också behängs med värderande omdömen. På skolan fanns t.ex. »franska-eleverna« som var flitiga, och »åttorna« som var skoltrötta. Kring eleverna med utländsk bakgrund på skolan fanns en social ordning som bland annat kategoriserade dessa elever som stökiga, bråkiga och språksvaga men också livliga och spontana. Dessa föreställningar styrde lärarnas uppfattning om vilken hjälp »invandrarelever« behöver och de därpå följande åtgärderna. Det är tydligt att denna ordning i hög grad även återspeglar dominerande föreställningar och diskurser i Sverige som under många år förknippat invandrare med olika sociala, kulturella och språkliga problem. Det är viktigt att konstatera att den skolpraktik som omgärdar elever med utländsk bakgrund inte enbart växer fram på de enskilda skolorna utan även skapas genom t.ex. direktiv i styrdokument och beslut om resurser på högre nivåer inom utbildningsväsendet.

I sin uppsats belyser Gruber specifikt den sociala ordning som omger ämnet svenska som andraspråk.³ Redan i *Rapport Integration 2002* redogjordes för hennes observationer av att svenska som andra språk var en av kategoriseringskällorna för elever med utländsk bakgrund. Gruber menar att den på skolan högt prioriterade undervisningen i svenska som andraspråk fick önskade effekter i form av en särskiljande praktik, där ämnet svenska som modersmål blir normen och där elever med annat modersmål uppmärksammas utifrån sina brister i förhållande denna norm.

Detta sker bland annat genom att elever som undervisades i svenska som andraspråk lämnade sina ordinarie undervisningsgrupper och klassrum för att bilda »sv2-grupper« tillsammans med elever från andra klasser inom samma årskurs. Trots att lektionerna i svenska var parallelllagda och till synes likställda, blev det tydligt att modersmålssvenskan ändå utgjorde normen. Detta bör enligt Gruber ses i ljuset

3 Hon poängterar dock att denna fokusering på ämnet svenska som andraspråk inte ska förstås eller läsas som ett argument i debatten för eller emot undervisning i ämnet svenska som andraspråk.

av annan forskning kring marginaliseringsprocesser i skolan (t.ex. Arnesen 2002, Tetler 2000), som pekar på att den undervisning som i olika former sker utanför det ordinarie klassrummet (pull-out) framstår som avvikande.

Särordningen av elever med utländsk bakgrund skapades och återskapades också genom att den observerade skolan hade som rutin att placera alla elever med ett annat modersmål än svenska i »sv2«-klasserna, utan att göra en individuell språkbedömning och därmed oavsett kunskapsnivå. Uppfattningen grundade sig bland annat i en osäkerhet om hur dessa elevers kunskaper i svenska språket skulle bedömas. Eleverna kunde, som en lärare förklarade det, »klara sig mycket bra och verka duktiga i svenska, men rätt som det är faller de igenom och då visar det sig att de inte alls har grunden i språket, så som man behöver för att komma vidare«. Skolpersonalen hade starka ambitioner att eleverna skulle lära sig så mycket svenska som möjligt, för att därigenom vara väl rustade inför fortsatta studier. Därför var det viktigt att alla fick rätt till detta stöd. Dessa goda intentioner hade dock en baksida i att »sv2«-undervisning i en mening inte längre var undervisning för elever med behov av särskild svenskundervisning utan för elever med utländsk bakgrund.

Gruber ger även exempel på undantag från den allmänna praktiken, då några av de »duktigaste sv2-eleverna« av organisatoriska orsaker tillfälligtvis fick delta i modersmålssvenskan. Ett problem som läraren dock bekymrade sig för var att dessa elever som undervisats i »vanlig svenska« skulle vilja fortsätta i dessa grupper och att det skulle krävas mycket argumentering från skolans sida för att kunna återgå till ordningen. I förhållande till modersmålssvenskan intog alltså organiseringen av undervisningen i svenska som andraspråk en underordnad roll, vilket ytterligare förstärker bilden av att svenska som modersmål konstruerats som norm i skolan. Det blir också synligt att läraren är medveten om att detta förmodligen påverkar elevernas inställning till ämnet svenska som andraspråk.

Ytterligare en aspekt som förs fram av Gruber är att lärarna i svenska som andraspråk av andra lärare även uppfattades som ett slags »invandrareexperter«, med kunskap om sådant som rör »invandrarelever och deras kulturer«. Sådana kunskaper om eleverna tycktes främst vara en angelägenhet för dessa lärare, medan andra lärare följaktligen var experter på andra saker, matte, engelska m.m.

Grubers slutsats är att skolpraktikens vanemässighet och rutinisering gör något med eleverna, att de skapar och upprätthåller ett invandrarskap. Kärnan

i problematiken är dubbelheten i skolans praktik: den sociala ordningen, handlingsberedskapen och den före-givet-tagna kunskapen underlättar arbetet, men skapar också låsningar. En praktik som primärt syftar till att stödja elever får också en oönskad försvarande effekt. Även om institutionaliseringsprocesser i stort är ofrånkomliga, menar Gruber att det är mycket angeläget att skolans personal blir medvetna om sådana processer och effekterna av dessa. Hon ser även ett behov av att ytterligare belysa utvecklingen av »expertområdet« svenska som andraspråk i relation till skolans inkluderande visioner. Vilken betydelse har utvecklingen av ett nytt ämne, nya experter och därmed nya elevkategorier för skolans möjligheter att vara en social mötesplats och arena där sociala skillnader överbryggas? Gruber påpekar också behovet av att studera skolans externa relationer i syfte att klargöra hur dess dagliga verksamhet är förbunden med och influeras av omgivande samhällsordningar.

Mångfald och marginalisering

Grubers studie har stora beröringspunkter med (och refererar till) en avhandling som lades fram i början av 2003, *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar – en studie om hur invandrarskap formas i skolan*, av Ann Runfors, som kommer fram till närliggande slutsatser.

Runfors fältstudier var förlagda på tre skolor i tre mer eller mindre »invandrartäta« områden med syfte att observera vilken form av uppmärksamhet som lärare riktar mot elever med utländsk bakgrund och hur detta skapar villkor för dessa elever. Hon studerade hur lärarna förhåller sig dels till elevernas språkliga och kulturella bakgrund och dels till ideal och normer i samhället och till läraruppdraget. Liksom Gruber betonar Runfors lärarnas uppriktiga intentioner och engagemang i att söka främja elevernas likvärdiga möjligheter, men hävdar att deras praktik genom ofta omedvetna processer får en motsatt effekt genom det sätt de kategoriserar och förhåller sig till eleverna.

I olika myndighetsdirektiv styrs skolor och lärare av uppmaningar att respektera, ta vara på och fostra till att leva med kulturell mångfald, medan tolkningen och bedömning av hur detta praktiskt ska gå till lämnas över till personalen. Runfors beskriver den svårighet som lärare upplevde i att uppmuntra något som i samhällets ögon snarare representerar ett hinder för framgång, och att de därför ofta tog till strategin att »behandla alla lika«. Men lika i betydelsen jämlika var exakt hur dessa elever inte uppfattades. De utgjorde istället avvikelsen från den rådande normen som bestod i en förmodad »svenskhet« och som förblev oreflekterad och oemotsagd.

Runfors menar att lärarna i relation till skolans ideal om jämlikhet och individualism, upplevde att elever med utländsk bakgrund oftare har längre väg att gå och att föräldrarna ofta motsätter sig en sådan utveckling. Därför finns en ambition att frikoppla dem från sin bakgrund. De processer som Runfors iakttog beskriver hon som ett projekt i tre steg: att »frikoppla, forma och infoga invandrarelever«, dvs. att förmå dem att lämna en gemenskap, de delar av deras kulturella och språkliga bakgrund som uppfattas som belastande och bristfälliga inför ett liv i Sverige, och att ingå i en annan, den »svenska«, som förväntas ge dem bättre förutsättningar att lyckas i skolan och i framtiden.

Förslag på åtgärder och förebyggande arbete

Skolans praktik syftar till social utjämning och likvärdiga förutsättningar för alla elever, men denna, vilket vi ständigt påminns om, tycks i hög grad reproducera utgångsläget för eleverna (t.ex. Bourdieu 1977). Ur ett integrationspolitiskt perspektiv är det av avgörande betydelse att få syn på de bakomliggande mekanismerna till hur ojämlikhet avseende etnisk och kulturell bakgrund i skolan uppkommer. Studier som Grubers och Runfors visar hur en reproduktion när det gäller etnisk bakgrund skapas och rättfärdigas med marginalisering som följd. Andra studier har visat hur elever i sin tur upplever ett utanförskap och otillräcklighet i skolan värld (t.ex. Parszyk 1999). Att det inom skolans väggar sker en institutionalisering av synen på normalitet och avvikelse, där »invandrarskapet« betraktas som en avvikelse, bristfällighet eller en börda är ett avgörande hinder för integration och jämlikhet.

Såväl Gruber som Runfors lyfter fram de höga politiska visionerna och direktiv som omger utbildningsuppdraget och att lärarna lämnas åt sitt öde när det gäller att tolka och konkretisera dessa. De hamnar på sätt å vis i ett slags »mångfaldens dilemma«. Å ena sidan lyfter visioner och direktiv fram etnisk, kulturell och andra former av mångfald som en resurs för samhällsutvecklingen. Mångfalden ska tas tillvara och respekteras, inte minst i skolan. Vidare visar forskning på att en framgångsfaktor när det gäller studieresultat för elever med utländsk bakgrund är att undervisningen utgår från individens sociokulturella bakgrund och att tvåspråkiga elevers undervisning utgår från såväl modersmålet som andraspråket (Cummins 1996, Thomas & Collier 1997, Axelsson m.fl. 2003, Holmen 2002). Men så länge som den underliggande normen, det eftersträvansvärda, i samhället och därmed i skolan är en föreställd »svenskhet«,

blir uppmaningen att lyfta fram och ta vara på andra erfarenheter och kunskaper problematisk (i synnerhet när kultur såsom den ofta görs, definieras essentialistiskt och som något statiskt). Diskussioner kring detta dilemma förekommer ständigt på skolorna: Gör vi eleverna en tjänst eller björntjänst om vi anpassar oss till familjers önskemål om ledighet för särskilda högtider? Hur förhåller vi oss till att barn bär slöja? Är särskilda modersmålsklasser berikande för elevernas kunskaps- och språkutveckling och därmed integrationsfrämjande eller är det stigmatiserande och segregering? Här uppfattar Integrationsverket det som att skolväsendet idag är mycket ambivalent och söker efter framkomliga vägar, inte utan konflikter och vända, men också med lärande exempel⁴.

Hur kan skolans möjligheter att skapa en inkluderande jämbördig praktik för elever med olika ursprung öka? Utan att frånta lärarna sitt individuella ansvar för förhållningssätt och attityder, är det viktigt att uppmärksamma att särskiljande och diskriminerande skolpraktiker är ett uttryck för en institutionalisering av normer, strukturer och mekanismer som återfinns på en strukturell nivå och inom andra samhällsordningar, såsom på arbetsmarknaden, i media etc. För att åstadkomma en varaktig förändring i skolan, måste även övergripande strukturella förändringar ske, på såväl övergripande nivå inom utbildningsväsendet som i samhället i stort. Det är också viktigt att fortsatt forskning söker utrona hur kopplingen mellan den strukturella och den institutionella nivån ser ut. Men det är också av enorm vikt att man arbetar för en förändring inom skolvärlden, på både institutionell och individnivå. Slutsatser man kan dra från ovan beskrivna forskning är att det behövs medvetandegörande och kompetensutvecklande insatser för lärare och ledning men också förändringar på organisations- och styrningsnivå.

Ökad medvetenhet och kunskap hos skolans personal

Lärare och ansvarig ledning behöver bli medvetna om hur de bland annat genom de krav som arbetet ställer är inbegripna i en process som skapar och återskapar särskiljande föreställningar och förhållningssätt gentemot olika elever. Skolansvariga och skolpersonal behöver få ta del av verktyg i form av kunskap, perspektiv och analytiska redskap kring frågor om etni-

4 Ett exempel beskrevs i *Rapport Integration 2002* utifrån en utvärdering av praktiken på Kroksbäcksskolan i Malmö (Blob, 2002). Denna visar att skolan genom bland annat modersmålsstöd och målmedveten föräldrasamverkan förbättrat såväl arbetsmiljö och skolresultat.

citet, klass och kön, om migration och integration samt diskriminering.

De behöver också konkreta tillfällen till reflexion i vardagen. Därför behöver detta område prioriteras, såväl i grundutbildning som i kommunernas satsningar på fortbildning.

Såväl Gruber som Runfors pekar på svårigheterna att få syn på och ifrågasätta praktik och föreställningar som genom institutionaliseringsprocesser framstår som naturliga och självklara. Men Runfors ger i sin avhandling exempel på att hennes intervention på skolorna, i form av bland annat intervjuer med lärare, kunde bidra till en självreflexion och ibland omvärdering hos lärare.

En utvärdering av kompetensutveckling för lärare om bland annat andraspråkutveckling och om migration, kultur och kommunikation (Axelsson m.fl. 2003), visar att sådan utbildning kan ge positiva effekter när det gäller ökad medvetenhet, kunskapsnivå och arbetssätt samt i viss mån skolans organisation. I utvärderingen uppger 76 procent av deltagarna att de har förändrats när det gäller synliggörandet av egna och andras attityder och värderingar när det gäller migration, kultur och kommunikation. Några svar var: »All hjälp har varit värdefull när det gäller att inte se barnen och deras familjer genom svenska glasögon«, »Är mer lyhörd, tar reda på mer om familjerna och deras bakgrund, allt är inte svart och vitt längre«, »Jag har fått mer förståelse för föräldrarna. Att man måste vara ödmjuk«, »Jag har blivit lyhörd för att inte bara mina värderingar och reflektioner är bäst och det som är rätt.« Axelsson konstaterar att även om de flesta pedagogerna har mångårig erfarenhet av att arbeta med tvåspråkiga barn och deras familjer har kursen varit omvälvande för många av dem. De har fått byta perspektiv och se saker ur andra synvinklar än det egna etnocentriska.

På lärarutbildningarna idag finns obligatoriska moment där dessa frågor skulle kunna få utrymme. Men omfattningen och kompetens är enligt vad Integrationsverket erfar mycket varierande på olika högskolor.⁵ En orsak, vilket illustreras väl i Grubers studie, är att s.k. interkulturell kompetens/pedagogik hittills har spridits till en snäv expertgrupp, då den ingått som en del av utbildningen i svenska som andraspråk. Effekten blir att elever med utländsk bakgrund, främst blir en angelägenhet för dessa experter på skolan. Denna bild känns alltför väl igen och inte bara från skolans område.

En viktigt aspekt när det gäller utrymme för reflek-

5 Källa: bl.a. samtal med Lena Tidblom, Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk

tion är arbetssituationen för lärarna. 1990-talet präglades av urholkade resurser, vilket enligt en nyttkommen rapport påverkande lärarnas arbetssituation, bl.a. genom större klasser (Björklund m.fl. 2003). Med större elevgrupper och en tyngre arbetsbörda ökar behovet av en effektiv organisation, av standardiserade lösningar. I denna situation torde lärarna bli alltmer handlingsinriktade och beroende av rutiner. En rimlig konsekvens är att möjlighet till reflexion, flexibilitet och individualisering minskar och att den institutionella sårordningen därmed torde fördjupas.

Öppna skolan för fler perspektiv

En bidragande orsak till att rådande normer, föreställningar och common-sense-kunskap inte utmanas är tveklöst att det finns ett socialt avstånd mellan eleverna och lärarna. Det är fortfarande så att många lärare har sina rötter i en svensk medelklassmiljö. De lärare med utländsk bakgrund som traditionellt sett funnits i skolan, modersmållärarna, har haft svårt att göra sig gällande som en integrerad del av lärarkåren (se t.ex. Skolverket 2003c). I vissa områden med stor andel invånare med utländsk bakgrund, kan skolan t.o.m. betrakta sig som »en svensk utpost«, där svenska lärare ses som en nödvändighet för att eleverna ska få del av »det svenska« (Runfors 2003). Detta förhållningssätt präglar också förhållandet till föräldrar och andra aktörer i lokalsamhället, där man försöker kompensera för elevernas sociokulturella bakgrund istället för att bygga på den (ibid.).

Ett antal skolor i sådana s.k. invandrartäta områden, som uppmärksammas för sina framsteg, har det gemensamt att de på olika sätt börjat samarbeta med flera aktörer i närsamhället: föräldrar, föreningar, stadsdelsförvaltningar m.fl. Flera av dem har medvetet sökt tillämpa principerna och strategierna för en »öppen skola« eller »community school«, som handlar om att skolan utgör en resurs för hela närsamhället och det omvända⁶. Den öppna skolan skulle kunna vare en väg att skapa ett förändringsutrymme, en möjlighet för andra än skolans företrädare att få tolkningsutrymme och inflytande. I en skolinstitution där skolan antas representera en utpost av någon eftertraktad »svenskt«, som ska erbjudas »invandrarelever« som på olika sätt hämmas genom sin bakgrund och sitt språk, ställs mycket på sin spets

6 Ett antal skolor har deltagit i ett projekt där Folkhälsoinstitutet, Integrationsverket samt Skolverket, sedermera Myndigheten för skolutveckling, under tre år har erbjudit kunskaps- och processutvecklingsstöd i syfte att söka pröva den öppna skolan som en strategi för skolframgång, integration och hälsa i s.k. utsatta bostadsområden (se Integrationsverket 2003).

om man erkänner att skolan inte ensam kan erbjuda eleverna det stöd de behöver. Föräldrarnas auktoritet och resurser erkänns och tas till vara. Erfarenheter som gjorts på skolor som på detta sätt »öppnat dörren«, är bland annat att dialogen, förtroendet och samarbetet mellan föräldrar och skola förbättras, att eleverna känner sig mer sedda och skolresultaten förbättras (Blob 2002, Myndigheten för skolutveckling 2003, Integrationsverket 2003).

På samma sätt kan en ökad språklig och etnisk mångfald bland lärare och skolledare bidra till att sätta ljuset på och ifrågasätta de normer och föreställningar som så att säga »sitter i väggarna«. En viktig förutsättning är olika insatser som bidrar till att öka tillträdet för lärare med utländsk lärarutbildning till lärarjobb, att öka rekryteringen av studerande med utländsk bakgrund och att förbättra arbetsvillkoren för modersmållärare.

Omprövning av former för svenska som andraspråk

Svenska som andraspråk är tillsammans med modersmålsundervisningen det mest påtagliga och formaliserade uttrycket för uppmärksammandet av specifika utbildningsbehov hos elever med utländsk bakgrund. Organisation, resurser och kompetens inom dessa områden har tveklöst stor betydelse för hur såväl skolan som föräldrar, elever och omvärld uppfattar skolans förhållningssätt till olikheter när det gäller etniskt och språklig bakgrund. Gruber avser uttryckligen inte att tala för eller emot ämnet svenska som andraspråk, men hennes observationer väcker trots allt frågor om huruvida implementeringen och utvecklingen av ämnet delvis fått oönskade effekter? Studien illustrerar ett antal problemområden när det gäller ämnet svenska som andraspråk, som vi menar mycket väl kan ha bidragit till att praktiken kring denna undervisning riskerar att skapa och återskapa föreställningar om olikhet och avvikelse.

Ett av syftena med att skapa ett eget ämne i svenska som andraspråk, jämförbart och i lika grad behörighetsgivande som modersmållsvenskan, var bland annat att tydliggöra att denna undervisning inte var fråga om en särskild stödundervisning för elever med inlärningssvårigheter, utan helt enkelt handlade om att eleverna ännu inte utvecklat en språkbehärskning i svenska motsvarande infödd nivå, och därför hade andra behov och utgångspunkter än modersmålstalare. Ämnesreformen ansågs vara viktigt för ämnets status, såväl på skolan som i föräldrarnas och elevernas ögon. Dock talar mångas erfarenheter för att reformen inte varit helt framgångsrik i detta hänse-

ende (Axelsson m.fl. 2003)⁷. Det är tydligt att det finns många elever och föräldrar som upplever ämnet som ett negativt val. Det förekommer att elever som läser svenska som andraspråk känner sig diskriminerade och exkluderade och att föräldrar ifrågasätter ämnet av oro för att det inte ska ge tillräckliga kunskaper och därmed likvärdiga förutsättningar. Ett arbete för att utveckla och stärka undervisningen i svenska som andraspråk måste ta dessa signaler på allvar. Om en insats betraktas med skepsis av dem som den är avsedd att stödja, måste man fundera på hur man kan höja kunskapen om och förtroendet för denna. En självklar åtgärd är att söka höja kvaliteten. Vi vet att lärarkompetens inom ämnet svenska som andraspråk ännu saknas på många skolor och att kvaliteten på många håll lämnar mycket att önska. Men de studier vi tagit del av ovan visar också på några andra problematiska områden.

Oklara grunder för elevplacering

En källa till osäkerheten kring ämnets ställning är svårigheter i bedömningen av vem som ska delta. Enligt grundskolans kursplan är syftet med utbildningen i ämnet svenska som andraspråk att »eleverna skall uppnå en funktionell behärskning av det svenska språket som är i nivå med den som elever med svenska som modersmål har«. Styrdokumentet ger dock ingen vägledning i hur man bedömer vem som ska delta, vilket ligger på rektors ansvar. Medan det på den studerade skolan i Grubers studie var elevens modersmål som utgjorde det vanliga kriteriet för beslut om hurvida en elev skulle delta i svenska som andraspråk eller i modersmållsvenska, visar Skolverkets uppföljningar att det totalt sett är få elever med annat modersmål som läser ämnet svenska som andraspråk på grund- och gymnasieskolan. Det tycks med andra ord finnas en godtycklighet och osäkerhet på detta område, som öppnar för att institutionaliserade föreställningar och kategoriseringar, men också resurstillgångar och organisatoriska förhållanden får inflytande över beslutet, snarare än en individuell bedömning av språkbehärsknigen. Integrationsverket menar att en sådan professionell och behovsbaserad grund för beslut om deltagande i svenska som andraspråk är mycket viktig, inte minst för att vinna acceptans och förtroende från elever och föräldrar. Därför är det mycket angeläget att det finns tillgång till adekvata bedömningsinstrument och att det finns sådan kompetens på skolorna, vilket i hög grad saknas idag (Axelsson m.fl. 2003).

⁷ Källa: samtal med Inger Lindberg, professor i svenska som andraspråk och Lena Tidblom, Centrum för sfi och svenska som andraspråk.

Särskiljande undervisningsformer och särskilda experter

Det finns vidare ett behov av att se över organisationen och formerna kring undervisningen. Det förekommer exempelvis ännu att ämnet har karaktären av stödundervisning. Vi har sett att särskild undervisning utanför det ordinarie klassrummet kan bidra till att eleverna upplever det som att de går från den »riktiga« svenskan i det »vanliga« klassrummet till något som är avvikande och mindre eftersträvänsvärt. Resultat från forskning som studerat kunskapsutveckling för tvåspråkiga elever tyder på att integrerad undervisning, dvs. att elever med ett annat modersmål än majoriteten läser tillsammans med majoritets-elever, men med pedagogik och arbetssätt anpassats för andraspråkinlärare, är en framgångsfaktor (Thomas & Collier 1997). Detta förutsätter bland annat att även ämneslärare har vissa kunskaper om andraspråkutveckling och om lärande på ett andraspråk, vid sidan av ökad samverkan med läraren i svenska som andraspråk och modersmålläraren.

Utvecklingen av expertkunskaper kring svenska som andraspråk under de senaste 30 åren har varit oerhört betydelsefull. Men kunskaperna har i hög grad varit förbehållna lärarna i svenska som andraspråk. Trots att eleverna undervisas på svenska under hela dagen har kunskaperna alltså funnit hos ett fåtal, om ens någon på skolan. På senare tid har dock insikten om vikten av en andraspråksanpassad ämnesundervisning⁸ ökat. Exempelvis finns det ett större intresse hos ämneslärare för kompetensutveckling om språkutvecklande arbetssätt.⁹ I synnerhet på skolor med en majoritet elever med utländsk bakgrund konstaterar man ofta att »vi är alla svensklärare«. På Malmö högskola har man som första högskola valt att baka ihop lärarutbildningen i svenska som andraspråk med svensklärarutbildningen. De utbildar med andra ord inte längre särskilda kategorier av svensklärare. En sådan ämneskompetens hos lärarna skulle på sikt öka kompetensen i svenska som andraspråk totalt sett på skolorna, men skulle också kunna bidra till en normalisering av andraspråksundervisningen och en större flexibilitet i organisationen, vilket i sin tur kan skapa utrymme att motverka negativa elevkategoriseringar och särordningar.

⁸ En sådan anpassning kan definieras som att undervisningen i högre grad bygger upp en förståelse och att den är språkutvecklande.

⁹ Källa: Lena Tidblom, Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk

FRISKOLOR UR ETT INTEGRATIONSPERSPEKTIV

Friskolornas expansion inom utbildningssystemet i Sverige de senaste 10 åren har vuxit fram ur och följts av en intensiv debatt som i huvudsak har berört två områden: skolornas roll och status i förhållande till kommunala skolor samt vilka effekter den ökade förekomsten kan ha när det gäller skolans uppdrag att skapa jämlikhet och social integration. Det som oftast lyfts fram som ett hot mot ambitionerna om en skola för alla, som en mötesplats och instrument för social utjämning, är dels att friskolorna ska »plocka russinen ur kakan«, dvs. locka elitens barn bort från den kommunala skolan med ökade sociala klyftor som följd, och dels att marginaliserade etniska eller religiösa grupper startar egna skolor, vilket befaras ytterligare försämra barnens förutsättningar att integreras i samhället.

Trots många åsikter och ställningstaganden finns det ännu en begränsad mängd forskning som kan ge en tillförlitlig och saklig grund för diskussionen. Systemskiftet i och med reformen om valfrihet och friskolor är så pass genomgripande för det svenska skolsystemet att det finns anledning att noga följa dess utveckling och konsekvenser, inte minst ur ett integrations- och jämlikhetsperspektiv. Som en grund och inte som ett uttömmande svar på detta behov presenterar Integrationsverket rapporten *Komplement eller konkurrent? – Fristående skolor ur ett integrationsperspektiv*, av Nihad Bunar, fil.dr i sociologi.

Bunar menar att det inte går att skilja på de båda inledande debattfrågorna. Mot bakgrund av en förståelse av friskolornas framväxt och relation till kommunala skolor samt en analys av den debatt som förts kring skolorna, söker han argumentera för hur fristående skolor skulle kunna göras till ett aktivt instrument i integrationspolitikens genomför-

ande. Ett syfte har också varit att analysera befintliga forsknings- och utredningsresultat för att ge ett svar på hur mycket man egentligen vet idag om vilka segregeringar eller integrerande effekter som friskolornas inträde, men också valfrihetssystemet, har fått.

Metoden har främst bestått i att sammanställa formella dokument, tidigare studier och tidningsartiklar, men också av tre empiriska nedslag på fristående gymnasieskolor. Dessa nedslag gör inte anspråk på någon form av representativitet utan syftar till att konkretisera frågeställningarna och ge röst åt de skolor som det handlar om. Rapporten presenteras här i Integrationsverkets redigerade form, följt av verkets analys och slutsatser. Den publiceras samtidigt i sin helhet som bilaga till *Rapport Integration 2003* (Bunar 2004).

Komplement eller konkurrent? –

Fristående skolor ur ett integrationsperspektiv

Integration och friskolor i teorin

Av samhällsdebatten att döma uppfattas friskolor både som ett problem och en möjlighet för integration i samhället. För att överhuvudtaget kunna närma sig frågor om friskolor och integration, menar Bunar att man först måste förstå tre saker: vad för slags institution friskolorna är, vilken position de har inom det s.k. *utbildningsfältet* samt vilka *diskurser* som omger friskolorna¹.

Begreppet fält kan kort förstås som ett dynamiskt

¹ Tillvägagångssättet bygger på Pierre Bourdieus tankar om hur sociologiska undersökningsobjekt konstrueras (Bourdieu, Wacquant 1992).

system av sociala positioner med inbördes maktförhållanden (Bourdieu 1977). Förändringar i förhållanden inom fältet eller yttre faktorer påverkar hela fältet och dess relation till andra fält. I detta sammanhang innebär det att friskolorna som en relativt ny institutionell form etableras i ett gammalt sammanhang (utbildningsfältet), där det sedan många år finns inmutade positioner och etablerade institutioner. Det finns alltså en viss social ordning på utbildningsfältet som friskolorna påverkar genom sin blotta existens.

En av de yttre faktorer som påverkar institutioner och individuella praktiker på ett fält är olika diskurser (Foucault 2002), eller specifika föreställningar om vad som är sanning eller kunskap om fältet, om olika aktörer och dess relationer. Vad vi säger; hur vi väljer att representera en aktör, en institution, en grupp människor; med vilka begrepp; i vilka sammanhang och hur detta kommer att påverka de betecknade är i allra högsta grad beroende av de rådande maktförhållandena. Men diskurserna bidrar också till att åter skapa dem.

Ett sätt att beskriva förhållandet mellan institutioner och individer i ett samhälle är att tala om systemintegration respektive social integration (Lockwood 1964). Systemintegration innebär att olika institutioner och strukturer i ett samhälle så att säga drar åt samma håll medan social integration avser individers och grupper förhållande till och interaktion med varandra, men också deras deltagande i gemensamma offentliga angelägenheter. Tillämpat på friskolor handlar det om att dessa dels befinner sig i samklang med kommunala skolor på utbildningsfältet och dels tillhandahåller mötesplatser för barn och ungdomar från olika sociala skikt och etniska grupper.

Integration kan teoretiskt betraktas som en ständigt pågående process som går ut på att hålla ihop ett samhälle bestående av olika individer, institutioner och deras respektive individuella och kollektiva intressen. När nya kollektiva intressen skapas gäller det att institutionellt kanalisera dem och göra dem kompatibla med gamla intressen och gamla institutioner, inte bara i praktiken utan även diskursivt eller representationsmässigt. Hela processen präglas av asymmetriska och dynamiska maktförhållanden. Integration i förhållande till friskolor skulle enligt denna förståelse för det första kunna definieras som en uppfattning om vilken plats och funktion som denna institution kan ha på utbildningsfältet, samt en uppfattning om hur ett därigenom påverkat/förändrat utbildningsfält kommer att inverka på en bredare social samhällsstruktur (utjämning av sociala skillnader, lika rättigheter, medborgarskapets stärkning o.d.). För det andra är det en uppfattning om hur den diskurs som skapas omkring

friskolorna av media, forskning, ledande politikers uttalanden etc. påverkar friskolornas system- och socialintegration och deras arbetsvillkor överhuvudtaget. För det tredje skulle integration i relation till friskolor kunna förstås som ett instrumentellt förhållande där friskolor blir till ett instrument i integrationspolitikens genomförande.

Utbildningsfältet i ett integrationsperspektiv

Utbildningsfältet har varit en av de viktigaste dimensionerna i den svenska välfärdsmodellens uppbyggnad efter andra världskriget. Organisatoriska förändringar inom både grund- och gymnasieskolan pekade under perioden i en enda riktning, nämligen mot homogenisering och att man tog bort institutionella lösningar som man uppfattade bidrog till att skolsegregationen och därigenom sociala klyftor i samhället upprätthölls. Syftet med grundskolereformen var till exempel att genom en likvärdig skolgång, med lika möjligheter för alla oavsett social bakgrund, förebygga fortsatt snedrekrytering och därigenom långsiktigt utjämna skillnader bland olika befolkningsgrupper i samhället. Att skapa och försvara en sammanhållen skola (social integration), men att samtidigt försöka anpassa den till förändringar i omvärlden, i samhället och på arbetsmarknaden (systemintegration) har varit en huvudprincip i flertalet skolreformer sedan dess.

Under 1980- och 90-talen ändrades dock vissa förutsättningar i samhället. I och med moderniseringen och skolväsendets utveckling, hade allt fler underprivilegierade barn (från exempelvis arbetarklassen och etniska minoriteter) fått möjligheter till en social mobilitet. Samtidigt hade boendesegregationen med sociala och etniska förtecken, förstärkt av förändringar i skolans organisation (valfrihetssystemet, profileringar) inneburit en rumslig koncentration av elever från ekonomiskt svaga, invandrade och lågutbildade familjer. Med andra ord, samtidigt som fler genom det formellt jämlika utbildningssystemet fått möjligheten att »resa uppåt«, har nya exkluderingsformer skapats. Om det tidigare gällde att exempelvis ha rätt medel- och överklassbakgrund, gäller det nu i hög grad att ha »rätt« etnisk bakgrund. Om det symboliska kapitalet tidigare kunde reproduceras genom privata skolor, kan det idag förvärfas genom »svenska« skolor respektive förlösas genom »invandrarskolor«. Den sociala distansen mellan olika skolor och utbildningar har alltid återspeglat den sociala distansen mellan olika samhällsgrupper, oavsett om det gäller den tidiga folkskolan och läroverken, »arbetarskolan« och »medel- och överklasskolan«

vid mitten av 1900-talet eller »invandrarskolor« och »svenska« skolor på 1990-talet.

Gymnasieutbildningen samlades undan för undan under ett gemensamt tak. Men inom gymnasiet kunde man trots alla reformer ännu i slutet av 1980-talet urskilja tre segregera mönster, som visar att eleverna hamnar på olika program utifrån könsmässiga, prestationsmässiga och sociala skillnader (SOU 2000:39). Statistiken visar alltså att gymnasieskolan vid denna tidpunkt starkt bidrog till klasskillnadernas reproduktion. Den nya gymnasieskolan som sattes på 1990-talet skulle råda bot på detta genom att samtliga linjer ska ge allmän behörighet till gymnasiet och därför har en gemensam teoretisk kärna. Att det individuella programmet, som betraktades som en tillfällig lösning för ett fåtal, istället har vuxit till landets tredje största, har förklarats som ett uttryck för den utslagning som ett sådant »teoretiserat« gymnasium leder till. (För närvarande bereds ännu en gymnasie-reform, som bland annat kan innebära att man avskaffar det individuella programmet.)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det uppstått nya positioneringar inom det integrerade utbildningsfältet. Med andra ord, vi har inte längre särskilda utbildningsinrättningar som reproducerar elitens barn till eliten, men inom den enhetliga kommunala skolan har det uppstått rejäla skillnader mellan skolor, allt beroende på vems barn som dominerar vilken skola (arbetarklassen, invandrare). Den sociala reproduktionen (segregationen) har kunnat fortsätta inom ramen för det sammanhållna utbildningssystemet. Detta har varit den rådande ordningen på utbildningsfältet under många år. Poängen med denna historiska tillbakablick är att det är på ett sådant fält som friskolor etablerar sig.

Friskole- och valfrihetsreformen

Det har alltid funnits friskolor parallellt med de offentligt styrda skolorna. De har varit få och betraktas som »undantag«, ett slags experimentskolor som kunde bidra till utveckling av alternativa pedagogiska metoder. Denna tydliga roll var förenad med hårda regler för etablering samt ytterst reglerade finansieringsvillkor. I början av 1980-talet fanns det enbart 35 fristående grundskolor och 44 fristående gymnasieskolor. Nästan en fjärdedel av dessa skolor fanns redan före år 1900.

Bakgrunden till den friskole- och valfrihetsreform (Prop. 1991/92:95) som genomfördes av den borgerliga regeringen i början av 1990-talet var en utveckling mot en ökad decentralisering och påtryckningar om lättnader för etablering av friskolor. Medan socialde-

mokraterna talat om valfrihet för att öka den pedagogiska mångfalden, kopplade de borgerliga partierna ihop detta med konkurrens och huvudmannaskap. Enligt Skolverket (1996) förväntades valfrihetsreformen frambringa:

... en ökad mångfald och pedagogisk förnyelse, förbättrad effektivitet och en allmän kvalitetshöjning av skolväsendet som följd. Den ökade konkurrensen mellan skolor förväntades skapa stimulans till utveckling och ge möjligheter för elever och föräldrar att uttrycka sitt missnöje genom att lämna den skola de är missnöjda med, göra »sorti« eller »rösta med fötterna« och på så sätt ge tydliga signaler till skolorna. Valfriheten sågs också som ett mål i sig – som en medborgerlig rättighet. (Ibid. sid.11.)

Valfriheten som konkret innebär att kommunen i så stor utsträckning som möjligt skall tillgodose elevers och föräldrars önskemål om skolplacering, nyttjas mest i storstadsområdena och benägenheten att välja en annan grundskola än den närmast hemmet är störst bland dem med högre utbildning. Mönstret är tydligt även hos utrikes födda föräldrar (Ibid.). Även intagningen till gymnasieskolan sker enligt närhetsprincipen, förutom i vissa kommuner (t.ex. Stockholm) där intagningen baseras på elevernas betygsprestationer.

Sedan reformen har antalet fristående skolor expanderat kraftigt i Sverige, inte minst i storstadsområdena. Detta har skett i takt med att regelverk och finansieringsvillkor för etablering av friskolor har förändrats i riktning mot en större likvärdighet med de kommunala skolorna. Efter de senaste årens finansieringsreformer kan det sammanfattningsvis sägas att Sverige har gått från ett system av hård reglering där enbart en liten del friskolor med specifika pedagogiska profiler (Waldorf- och Montessoriskolor) var tillåtna till ett offentligt finansierat friskoleväsende, men med diffusa samhälleliga ambitioner (Rothstein, Blomquist 2000). Det inledande syftet med friskolornas kompletterande roll försvann någonstans på vägen. De konflikter som uppstår i samband med etablering av fristående skolor handlar i regel om just detta: olika uppfattningar om huruvida friskolorna kompletterar eller konkurrerar med de kommunala skolorna.

En statistisk bild över friskolorna

Antalet ansökningar till Skolverket om att starta en friskola (från förskola till gymnasieskola) har gått från 141 ansökningar år 1997 till 312 år 2003, efter en topp på 485 stycken år 2001. Avmattningen kan eventuellt förklaras med att de kommunala skolorna har

blivit bättre på att möta konkurrensen, eller att marknaden helt enkelt är mättad.

Friskolor är ingalunda enhetliga institutioner. Göran Folin (1999) väljer i en överskådlig sammanställning att dela in dem i sju kategorier. Reformrörelseskolor betecknar de »gamla« friskolorna med en alternativ pedagogisk filosofi och som fanns innan de omvälvande skolpolitiska förändringarna. Waldorf, Montessori och Reggio Emilia är bland de mest kända. Skolor för uttalade särintressen kallar Folin de språkligt/etniska och konfessionella skolorna. Glesbygdskolor har tillkommit på föräldrarnas initiativ efter nedläggningsbeslut i kommunen. Sektskolor drivs av sektliknande samfund som TM, Hare Krishna-rörelsen och Livets ord. Avknoppade skolor är ett fenomen som uppstått i privatiseringens kölvatten. Den befintliga kommunala skolan med elever, byggnader och utrustning övertas av personalen och omvandlas till en fristående skola. Koncernskolor kallas skolor vars ägare är aktiebolag som på ett eller annat sätt har specialiserat sig på friskoleverksamhet. Prestigeskolor är det som ofta kallas elitskolor. De tre riksinternaten är de mest exklusiva, men det finns också en rad andra skolor med en mycket hög status, tillgängliga för en exklusiv minoritet.

Denna övergripande kategorisering visar på att fristående skolor ingalunda är ett eliternas eller de religiösa sekternas projekt. Dessa finns, men många friskolor drivs av entusiaster som tror på en annan än den statlig-kommunalt sanktionerade pedagogiken. Vissa skolor som exempelvis glesbygdskolor är ett led i de utsatta kommundelarnas sociala kamp för likvärdiga livsvillkor.

I Skolverkets uppföljningar görs en något annorlunda indelning. Av denna kan vi konstatera att det är grundskolor med speciell pedagogik och allmän

inriktning som står för en stor del av den lavinartade ökningen och som dominerar bilden läsåret 2002/03. 17 procent har en konfessionell eller språklig/etnisk inriktning.

Läsåret 2002/03 fanns det 206 fristående gymnasier, en ökning från 152 året innan. De absolut vanligaste programmen är de samhälls- och naturvetenskapliga. Det har skett en kraftig ökning av antalet elever som går i fristående grundskolor. Läsåret 2002/2003 går mer än 60 000 elever i någon av de 539 fristående grundskolorna i landet. Detta är mer än en fördubbling på fem år. Av alla grundskolelever går nu 5,7 procent i fristående skolor. Situationen varierar dock stort mellan landets kommuner, där andelen är störst i storstadsregionerna. Medan endast en procent av eleverna i glesbygdskommunerna går i en friskola, är andelen i exempelvis Stockholm 13,7 procent. Den högsta andelen har Täby kommun med 23,3 procent. (Skolverket, pressmeddelande 7 april 2003).

Ökningen av antalet elever på fristående gymnasieskolor har procentuellt sett varit ännu större. Enligt Skolverket går 8,2 procent av eleverna i fristående gymnasieskolor, internationella skolor och riksinternatskolor år 2003, vilket är en ökning med 73 procent på två år. Solna och Danderyd är de kommuner som har störst andel av sina elever i fristående gymnasieskolor, 37 respektive 34 procent (ibid.).

Från systemintegration till konkurrens

Från början var fristående skolor en systemintegrerad institution, i meningen att de i sin kompletterande funktion förutsattes vara i samklang med den kommunala skolan och den ordning denna representerade. Eftersom den pedagogiska profileringen uppfattades vara den stora nyheten med friskolorna och

TABELL 1

Antal verksamma fristående grundskolor per inriktning och läsår.

	94/95	95/96	96/97	97/98	98/99	99/00	00/01	01/02	02/03
Speciell pedagogik	83	91	102	110	121	135	152	165	175
Allmän	55	64	69	83	105	121	149	177	207
Konfessionell	45	45	49	54	56	55	59	63	66
Språklig/Etnisk	16	18	21	21	18	17	22	24	25
Speciell ämnesprofil	5	6	9	10	13	17	19	24	28
Övriga	4	5	7	8	8	17	17	23	28
Internationell	6	6	6	7	7	6	7	7	7
Riksinternat	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Totalt	217	238	266	296	331	371	428	486	539

KÄLLA: Skolverket: http://www.skolverket.se/information/friskolor/info_tabell_1.shtml (2003-09-18)

eftersom få förväntade sig att friskolorna skulle få ett sådant genomslag som de fick i början på 2000-talet, hamnade frågan om social integration inte så högt på dagordningen, i meningen att friskolorna skulle vara en socialt, könsmässigt och etniskt polariserande institution i samhället.

När friskolor börjar gå över från en pedagogiskt kompletterande till en ekonomiskt konkurrerande institution, börjar de utmana både föreställningar om och den reella ekonomiska, pedagogiska och ideologiska ordningen på utbildningsfältet. Här får vi plötsligt en ny skolform som faktiskt bryter mot drygt 100 år av kamp om en enhetlig och sammanhållen skola. Här börjar friskolorna att mer och mer systemsegreras i relation till den kommunala skolan, något som också framkommer i de empiriska nedslag som Bunar gjort på fristående skolor i olika kommuner². I dessa framträder en tydlig polarisering i förhållande till de kommunala skolorna. Medan kommunerna talar om konkurrens, vill skolorna själva gärna lyfta fram den särskilda pedagogiken, lärarnas förhållningssätt och speciella profileringar. Någon pedagogisk samverkan eller utbyte mellan skolor förekom inte i de skolor som Bunar gjort nedslag i.

För att sammanfatta har friskolorna som från början avsågs att utgöra ett begränsat komplement, i syfte att erbjuda pedagogiska alternativ och mångfald, blivit en konkurrerande institution till den kommunala skolan och ekonomiska resurser har börjat flyttas med eleverna till friskolornas förmån. Utbildningsfältet håller på att få en ny struktur, en ny intern ordning. Hur detta nya fält påverkar samhället, är det inte möjligt att säga i nuläget (se även Skolverket 2003a, Björklund m.fl. 2003).

Friskolediskursen ur ett integrationsperspektiv

Bunar har genom att studera den offentliga debatten kring friskolor, sökt kartlägga huvuddragen i den diskurs som han menar skapats och identifierat fyra återkommande starkt polariserade teman med i regel negativa utgångspunkter. Merparten av den offentliga debatten har utöver själva *namnfrågan*, dvs. huruvida friskolor kan benämnas privata eller inte, kretsat kring ekonomiska och i viss mån pedagogiska frågor på temat *utarmande eller berikande* och kring frågor om *individuella rättigheter eller andras rättvisa*, samt inte minst frågan huruvida skolorna bidrar till *segregation eller integration* i social och etnisk bemärkelse?

² Esaias Tegnér internationella gymnasium i Växjö, IT-Gymnasiet i Flemingsberg, IT-Gymnasiet i Kista/Rissne. Fältstudierna beskrivs i sin helhet i den expertbilaga som Integrationsverket publicerar i samband med Rapport Integration 2003 (Bunar 2004).

Utarmande eller berikande?

Vi anser att dagens ersättningssystem till friskolan måste förändras. Ersättningen till friskolan urholkar ekonomin för den kommunala skolan och för de kommunala verksamheter som får stå tillbaka på grund av den kostnadsdrivande finansieringen av friskolorna. (Wennemo och Fransson, DN debatt 2003-05-15)

Den enda hederliga slutsatsen blir därför att vi inget kan säga. Det finns varken stöd för påståendet att kostnaderna stiger eller för att de sjunker. (Bergström och Sandström, DN 2003-05-20)

Debatten om friskolor har vid sidan om segregationstemat dominerats av ekonomiska diskussioner baserade på olika beräkningar kring friskolereformens samhällsekonomiska konsekvenser och mindre utsträckning även pedagogiska effekter. Bidrar finansieringssystemet av friskolor till att den kommunala skolan utarmas ekonomiskt och därmed inte kan ha den kvalitet som krävs eller innebär den ökade konkurrensen att de kommunala skolorna bedrivs effektivare och med högre kvalitet?

De båda citaten ovan illustrerar hur olika rapporter redovisar mycket skilda resultat och slutsatser. Debattartiklarnas författare står bakom rapporter vars slutsatser står långt ifrån varandra och som båda på olika sätt fått mycket kritik. I rapporten *Konkurrens bildar skola*, en ESO-rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna från 2001, drar Bergström och Sandström slutsatsen att det inte finns stöd för någon utarmning och att det tvärtom kan sägas att eleverna i den kommunala skolan gynnas av konkurrensen, genom att skolorna blivit bättre på att utnyttja sina resurser. I en senare rapport gör LO-ekonomerna Wennemo och Fransson (Dn 2003-05-15) beräkningar som pekar på enormt ökade kostnader per år för varje elev som väljer en friskola, vilket de menar gör det omöjligt för kommunerna att behålla kvaliteten i den egna skolan.

Även om uppgifter om exakt hur stora ökade offentliga utgifter som friskolesystemet leder till, tycks det dock finnas en enighet om att det finns vissa ökade offentliga kostnader, som kan betraktas som »valfrihetens pris« (Skolborgarråd Erik Nilsson, DN 2003-05-15), eftersom kommunerna måste betala det lagstadgade bidraget till fristående skolor och inte kan minska den egna verksamhetens volym i motsvarande grad. Även Skolverkets teoretiska analys kring samhällsekonomiska effekter (1998) utgår från att det finns vissa negativa effekter, men drar slutsatsen att det är värt det. Enligt en utredning (SOU 2001:12) kan de ökande konstnaderna eventuellt vara ett över-

gående problem, tills kommunerna börjar »vänja sig« vid den konkurrens som fristående skolor i praktiken kommit att innebära

Rättvisa mot rättigheter

Det som står i centrum för intresset i denna frågeställning är om själva möjligheten att välja en friskola eller en annan kommunal skola än den som ligger närmast hemmet, väger tyngre än valets konsekvenser för dem som inte väljer. »Min rättighet mot din rättvisa«, skulle man kunna sammanfatta denna diskussion. Å ena sidan har vi argumentet som gör gällande att den valfrihet som friskolorna erbjuder stärker individens självbestämmanderätt. I en liberal demokrati där hönnorsorden »mobilisering underifrån« och decentralisering dominerat det offentliga politiska samtalet under det senaste decenniet blir således friskolorna ett viktigt instrument för de medborgerliga rättigheternas implementering. Dessutom erbjuder den eleverna från segregerade områden möjlighet att bryta den boendebetingade skolsegregation, vilket förmodas bidra till integration.

Å andra sidan har andra argument gjort gällande att rättviseaspekten går förlorad och segregationen ökar för de elever som är kvar på en skola, varifrån ett socialt skikt eller etnisk grupp helt eller delvis försvinner. Pedagogiska undersökningar och internationella jämförelser visar på en enorm betydelse av den så kallade »peer-effekten«, vilken innebär att de andra barnen i klassen i stor utsträckning påverkar den enskilde elevens arbete och prestationer (Rothstein, Blomquist 2000). Andra undersökningar och teorier har pekat på det svärfångade men så viktiga kulturella och sociala kapitalet (Bourdieu, Passeron 1977) som visserligen kommer ifrån familjen, men som får sin bekräftelse och vidareutvecklas i skolan. Tillgång till dessa kapitalformer grundlägger individens framtida position i samhället. Rättvisan, i olika former och på olika arenor, är ett viktig ideologiskt honnorsord i Sverige och en stor del av den konkreta politiken går ut på att genom kompensatoriska åtgärder leva upp till rättviseaspekten. Rättvisan är också viktig för bibehållandet av social fred där utvecklingen kan fortgå utan stora och öppna konflikter mellan olika skikt och intressegrupper. Hela det svenska välfärds-samhället vilar på dessa grunder.

Genom friskolereformen tycks alltså dessa två principer krocka med varandra. Även om en stor del av den offentliga debatten har förts i dessa termer och den kan vara viktig, anser Bunar att den till syvende och sist är en återvändsgränd, eftersom det idag inte finns tillräcklig kunskap om huruvida rättigheter verkligen krockar med rättvisa, i vilken omfattning

och med vilka konsekvenser. Detta måste beläggas empiriskt, och allt annat är enligt Bunar antaganden eller (vilket oftast är fallet) ideologiskt färgade föreställningar.

Segregation – social, etnisk, könsmässig?

Det finns nog inget annat tema som har dominerat den offentliga debatten om friskolor så mycket som segregationstemat. Denna debatt skulle vidare kunna delas in i två underkategorier. Det första handlar om huruvida friskolorna i sig bidrar till social och etnisk segregation. Det andra temat handlar om huruvida konfessionella och etniska skolor, som en specifik friskoleprofil, bidrar till segregation i samhället.

Är friskolorna att betrakta som elitskolor där högpresterande barn från medelklass och etniskt svenska familjer samlas? I en studie om elevernas bakgrund i de fristående grundskolorna från Skolverket (2000) framgår det till exempel:

- att antalet elever i fristående skolor är litet i förhållande till det totala antalet grundskoleelever,³
- att andelen flickor är högre i fristående skolor,⁴
- att andelen elever med utländsk bakgrund⁵ är högre i fristående skolor än i hela landets kommunala skolor,⁶
- att utbildningsnivån hos föräldrarna är högre i fristående skolor,⁷
- att elever med utländsk bakgrund i fristående skolor har högre andel högutbildade föräldrar jämfört med elever med utländsk bakgrund i kommunala skolor,
- att föräldrarnas disponibla inkomster är högre i fristående skolor än i kommunala.⁸

3 Våren 1999 gick 2,1 procent av eleverna i årskurs 9 i fristående skolor. Ungefär 3,8 procent av eleverna i årskurs 1 och 3,5 procent i årskurs 4 gick i fristående skolor läsåret 1999/00.

4 I årskurs 9 var andelen flickor 50,5 procent jämfört med 48,5 i kommunala skolor.

5 I utländsk bakgrund ingår både utrikes födda elever och de som är födda i Sverige med två utrikes födda föräldrar.

6 Våren 1999 var andelen elever med utländsk bakgrund i årskurs 9 21,1 procent i fristående skolor, medan den var 14,4 procent i kommunala skolor. Variationer är dock stor mellan olika friskolor och mellan kommuner där det finns etablerade friskolor.

7 Två tredjedelar av eleverna i årskurs 9 har minst en förälder med eftergymnasial utbildning i fristående skolor mot 40,7 procent i alla kommunala skolor och 45,7 procent i de kommuner där det också finns fristående skolor.

8 Medianinkomst för fäder till elever i årskurs 9 var 170 200 kronor i fristående skolor jämfört med 157 900 kronor i kommunala skolor inkomståret 1998. Ungefär 35 procent av fäderna till elever i friskolor hade över 200 000 kronor i disponibel inkomst att jämföra med 20 procent av fäderna i kommunala skolor.

Vad gäller den sociala rekryteringen till fristående gymnasieskolor skriver en utredning att den:

... skiljer sig /.../ från den till kommunala skolor. Grovt uttryckt är de gymnasiala friskolorna främst en angelägenhet för samhällets eliter (SOU 2000:39, sid. 86).

Vilka elever går i de fristående gymnasieskolorna? Är dessa skolor verkligen »en angelägenhet för samhällets eliter?« Skolverkets sammanställningar (Skolverket 2000, sid. 2) visar att föräldrarnas utbildnings- och inkomstnivå är högst på naturvetenskaps- och därefter på samhällsvetenskapsprogrammet både i kommunala och fristående gymnasieskolor, men nivåerna är högre i fristående gymnasieskolor än i kommunala. 81,5 procent av eleverna på naturvetenskapsprogrammet i fristående gymnasieskolor har minst en förälder med eftergymnasial utbildning mot 63,9 procent av eleverna på samma program i kommunala skolor. Eleverna på de fristående gymnasieskolorna har i genomsnitt högre betyg. Andelen elever med utländsk bakgrund är i genomsnitt densamma om jämförelser görs med samtliga kommunala skolor i de kommuner där det också finns fristående skolor. Variationerna förekommer mellan olika gymnasieprogram. Det finns inga elever med utländsk bakgrund på Barn- och fritidsprogrammet och Livsmedelsprogrammet i fristående gymnasieskolor. Däremot har 54 procent av samtliga elever på Omvårdnadsprogrammet utländsk bakgrund.

Sammantaget visar den befintliga statistiken att elever i fristående skolor i genomsnitt kommer från socialt bättre situerade familjer än elever i kommunala skolor (SOU 2001:12). Men givet skolornas begränsade utbredning kan deras påverkan på segregation inte heller överskattas. »Dagens tillgång till platser i fristående gymnasieskolor medför endast marginella effekter för de kommunala skolorna i storstadsregionerna«⁹, skriver Kommittén för uppföljning av resursfördelning till fristående skolor (ibid.) Det som enligt kommittén kommer att bidra till att öka eller minska segregationen är hur de kommunala gymnasieskolorna möter konkurrensen från fristående skolor. Många forskare har dessutom pekat på att utvecklingen inom den kommunala skolan i sig leder till den största elitiseringen (eller segregationen). Exempelvis påpekar skolforskaren Donald Broady (2001) med utgångspunkt i situationen kring Stockholms gymnasieskolor att:

9 Kommittén påpekar samtidigt att: »De fristående skolornas hittillsvarande koncentration till storstadsregionerna gör att vi ännu så länge saknar tillräckligt underlag för att kunna bedöma effekten i glesbygden« (SOU 2001:12 sid. 47).

Den aktuella debatten om huruvida friskolor är elitskolor eller ej är vilseledande, eftersom den enbart berör en begränsad aspekt av den mycket mer omfattande och genomgripande differentiering som jag har beskrivit här. Merparten av elitutbildningen på gymnasienivå sker i kommunal regi (ibid., sid. 61).

Den omständighet som åtminstone i Stockholm har skapat en sådan situation är förändrade antagningsregler till gymnasieskolan. Sedan år 2000 sker antagningen på basis av elevernas betyg och inte utifrån närhetsprincipen. Därmed har hela staden gjorts till ett enda upptagningsområde till samtliga gymnasieskolor. Elever med högsta betyg kommer in på de mest åtråvärda gymnasierna, oftast de som ligger i innerstaden. Vid sidan om den tydliga sociala segregationen har det nya systemet medfört ytterligare en segregationstyp, nämligen könssegregation. Flickorna har generellt sett högre betyg än pojkarna, vilket gör att de är överrepresenterade på innerstadsgymnasierna (ibid.).

I en kartläggning av DN (Bodström och Sjökvist, DN 2001-10-01) uppmärksammas också den prestationsmässiga segregationen i den kommunala gymnasieskolan. De skriver att »Klyftan växer mellan Stockholms gymnasieskolor. I innerstan samlas eleverna med toppbetyg medan många förortsskolor får ta hand om allt svagare elever.« Även deras kartläggning tyder alltså på att det huvudsakliga segregationsmönstret inom gymnasieskolan uppträder inom det kommunala gymnasiet och inte mellan kommunala och fristående gymnasier. Än så länge, ska det kanske tilläggas eftersom antalet elever inom fristående skolor, i synnerhet i storstäderna, har ökat lavinartat under de senaste två-tre åren.

I frågan om segregation kan vi sammanfattningsvis, enligt Bunar, faktiskt inte i nuläget, den intensiva debatten till trots, bedöma långsiktiga sociala effekter av att andra huvudmän än kommuner och landsting driver skolorna. Det krävs en longitudinell undersökning där ett antal klasser inom och kontrollklasser utanför friskolorna följs genom utbildningssystemet och ut på arbetsmarknaden. När det gäller kortsiktiga segregande effekter är det fortfarande ett relativt lågt antal elever som återfinns inom friskolorna och dessutom finns det en blandning med avseende på både klass, etnicitet och kön. Vi kan följaktligen inte tala om några tydliga segregationstendenser. Men utvecklingen måste följas upp och utvärderas noggrant.

Bidrar konfessionella och etniska skolor till segregation?
Konfessionella och etniska skolor har skapat mycket debatt i Sverige under de senaste åren. Frågan som

ställs är om konfessionella och etniska skolor, som en specifik friskoleprofil, bidrar till segregation i samhället?

Läsåret 2002/03 gick det sammanlagt 8 241 elever i friskolor med konfessionell/etnisk inriktning, samtliga former inkluderade. Den överväldigande majoriteten (6 441) går i friskolor med kristen profil. De enda konfessionella gymnasieskolorna har en kristen inriktning. På andra plats kommer muslimska/arabiska skolor med 1 551 elever och på tredje plats kommer judiska skolor med 177 elever. Även om de konfessionella/etniska skolorna oftast klumpas ihop som en kategori, görs det dock tydliga markeringar beroende på vilken etnicitet och vilken religion som avses. Dessa skolor skulle kunna delas in i tre grupper. Den första är de »gamla« friskolorna, som den judiska skolan Hillal samt de estniska, franska och tyska skolorna. Dessa skolor lyfts oftast fram som mycket positiva och lyckade exempel på integration. De har hög status och en jämn elevtillströmning. I Skolverkets statistik förekommer de inte ens (förutom den judiska skolan) i kategorin etniska/språkliga skolor.

Den andra gruppen utgörs av kristna skolor oavsett inriktning. Debatten om dem har ibland uppskruvad, i synnerhet om vissa av dessa skolors syn på evolutionsläran och homosexualiteten.

Den tredje gruppen utgörs av de mest ifrågasatta friskolorna, nämligen de muslimska/arabiska. I Skolverkets undersökning »Barn mellan arv och framtid« (1997) görs utvärdering av konfessionella, etniska och språkligt inriktade friskolors eventuellt segregeraande effekter. I beskrivningen av uppdragets bakgrund görs det gällande att: »Regeringen befarar att ett ökat antal fristående skolor med inriktning mot en avgränsad grupp i det svenska samhället kan bidra till en ökad social, kulturell och ekonomisk segregation« (ibid. sid. 2). Undersökningen har genomförts på ett antal muslimska, kristna, sverigefinska, judiska och estniska skolor. De enda skolorna som i egenskap av »ett segregationsshot« lyfts fram är de muslimska/arabiska skolorna. Rapportens slutsats är:

De skolor som uppvisar den tydligaste problembilden är de muslimska eller de arabiska skolorna. Dessa skolor vänder sig till olika invandrargrupper som i huvudsak redan kan sägas vara i hög grad ekonomiskt och socialt marginaliserade. De skäl som föräldrarna till barn på dessa skolor främst anger för skolvalet är att de vill tillförsäkra sina barn en trygghet och säker skolmiljö. Dessutom vill de att barnen ska få en kunskap om sitt ursprung och sin kultur som de har svårt att få i den kommunala skolan. Men om dessa barn på sikt ska ha en rimlig chans att integreras i det svenska samhället

krävs det att de får en utbildning som är likvärdig med vad andra barn i Sverige får. Om de inte får det skulle skolvalet kunna medverka till att ett befintligt segregationsmönster vidmakthölls och till och med stärktes. Vad gäller just de muslimska skolorna visar utredningen på ett antal problem med utbildningens kvalitet som på sikt kan försvåra dessa elevers integration i det svenska samhället (ibid. sid. 3).

De muslimska/arabiska skolorna är enligt rapportförfattarna alltså inte bara problematiska utifrån en social aspekt – att koncentration av redan marginaliserade grupper på egna skolor, kan försvåra barnens integration – utan även kvalitetsmässigt. Det som framkommer om föräldrarnas motiv till att välja en muslimsk friskola: att de vill att barnen ska få kunskap om sitt ursprung och sin kultur, och att detta inte enligt deras uppfattning tillgodoses i den kommunala skolan – analyseras inte i den aktuella rapporten eller i några andra granskningar och debattinlägg. Vad föräldrarna tycker om sina barns skolgång verkar vara mindre relevant.

Även vid en granskning genomförd våren 2003 av muslimska skolor (Skolverket 2003b) riktas kritiken genomgående mot skolornas kvalitet, organisation och lärarkompetens. Bakgrunden till denna var det TV-program om förhållanden vid 10 muslimska friskolor som visades i Dokument inifrån den 8 maj 2003 och den debatt som följde i media, där även politiska företrädare deltog.

Framför dold kamera berättade några rektorer bland annat att de kunde tänka sig acceptera mildare former av fysisk bestraffning och att de inte i första hand skulle anmäla misstänkt barnmisshandel inom familjen till de sociala myndigheterna. Samma dag som programmet skulle sändas publicerade Dagens Nyheter en debattartikel under rubriken »Våld mot barn stöds av staten – dold kamera avslöjar förtryck på islamiska och arabiska friskolor i Sverige« (DN, 2003-05-08), där författaren bland annat skriver att »Svenska skattemedel används för att isolera, segregera och tillåta misshandel av barn i islamiska och arabiska friskolor. Eleverna förhindras att ha kontakt med det »syndiga« svenska samhället.«

Den efterföljande debatten i medierna skruvades upp och allt fler började öppet förespråka ett förbud mot religiösa skolor. Även utbildningsministern antydde i en tv-intervju »...att han är beredd att ändra lagstiftningen, så att det blir stopp för religiösa skolor.« (DN 2003-09-01). Även om begreppet »religiösa skolor« inbegriper andra trosinriktningar, är det tydligt att det i denna debatt är situationen på muslimska skolor som varit den utlösande faktorn för debatten.

Debatten är enligt Bunar symptomatisk eftersom, med Elisabeth Gerles ord om muslimska skolor, »De konfessionella skolorna utmanar tydligare och skarpare än många andra såväl religiös som etnisk homogenitet« (1999, sid. 172). »Muslimer« och »araber« betraktas som de mest »främmande« inslagen i det svenska samhället, inte minst sett mot bakgrund av debatten efter terrorattackerna i USA och de efterföljande händelserna på världsscenen. Skolor som bär prefixen muslimska och arabiska är en tacksam måltavla för allehanda kritik därför att de tydligast av alla utmanar den svenska homogeniteten. Därmed inte sagt att skolor som inte håller måttet kvalitetsmässigt ska tillåtas fortsätta. Men det talas mindre om kvalitetssäkring och individuella behov och mer om hot, segregation och nedläggning.

Skolverket bestämde sig för att genomföra en inspektion vid 9 av de 10 skolorna¹⁰. Granskningen var främst inriktad på elevernas situation i de aktuella skolorna och framför allt på om de blivit utsatta för fysiska eller psykiska kränkningar, främst från personal, men också om de i övrigt far illa på skolorna. Den fokuserade också på om skolorna var medvetna om sin skyldighet att anmäla till de sociala myndigheterna och i vilken utsträckning de faktiskt följer lagen. Utöver detta utredde Skolverket på vissa av skolorna även andra frågor som har med skolans värdegrund och allmänna mål att göra samt vilka kunskaper som eleverna får. (Skolverket, pressmeddelande 2003-09-09.)

Efter en genomförd inspektion formulerar Skolverket sina huvudsakliga resultat på följande sätt:

Skolverket har dock med de metoder som myndigheten kan använda sig av inte kunnat finna belägg för att elever far illa på de granskade skolorna. Skolverkets bedömning baserar sig som framgått ovan inte enbart på vad verkets inspektörer själva kunnat konstatera, utan samma bild ges från de olika intervjupersoner utanför skolorna som Skolverket kontaktat. I denna del är det en enhetlig bild som framträder. Skolverket har emellertid funnit andra brister på skolorna, t.ex. beträffande utbildningens innehåll. (ibid. sid. 3.)

Bunars poäng är att kritiken i granskningarna som gjorts i de muslimska skolorna – till skillnad från vissa kristna skolor – inte har så mycket med deras religiösa inriktning att göra. Problemet ligger inte i att skolornas profil är islam eller det arabiska språket, utan på den organisatoriska nivån med obehöriga

lärare, inkompetenta rektorer, passiva ägare och bristande undervisningskvalitet. På denna nivå menar han att diskussionen om bristerna också ska föras, därför att inkompetenta rektorer inte har något som helst med islam att göra. Genom att blanda ihop den religiösa profilen med det organisatoriska kaoset fjärrar man sig från en konstruktiv diskussion om hur missförhållandena ska åtgärdas och förebyggas.

Rädslan för att framväxten av konfessionella och etniska skolor ska hota den sociala integrationen är enligt Bunar sammanfattningsvis mycket selektiv och visar sig enbart avse vissa etniciteter och vissa religioner. Det som skapar ambivalensen är majoritetssamhällets kluvenhet mellan å ena sidan viljan att framstå som demokratiskt, där alla medborgare tillerkänns lika rättigheter, och å andra sidan benägenheten att inskränka detta erkännande endast till det som passar i majoritetens föreställda eller reella kulturella referensramar. Därför går det bra med kristna skolor (problemen hänförs åtminstone till den enskilda skolan eller dess lärare) men inte med muslimska. Det går alldeles utmärkt med franska skolor, men inte med arabiska.

Men är de muslimska skolorna segregerade? I viss bemärkelse är det så, eftersom det där samlas barn som har ett annat modersmål än svenska. Men precis som det gäller för kommunala skolor med barn med invandrarbakgrund i majoritet som försöker arbeta med alternativa pedagogiska metoder och utgå ifrån elevernas konkreta behov (något som samhället i hög grad stödjer ekonomiskt och politiskt) så måste samma sak gälla för de konfessionella och etniska friskolorna. Att dessa skolor finns är ett faktum och deras 1 551 elever behöver samhällets stöd och inte fördömande och stigmatisering, menar Bunar. Enligt Bunar behövs en saklig diskussion baserad på vetenskapliga fakta om inlärningsprocesser på sådana skolor, om den psykosociala miljön för elever och personal, om de organisatoriska förutsättningarna om ledningsfunktionen och inte minst om varför föräldrarna väljer att sätta sina barn i muslimska (eller för den delen överhuvudtaget i konfessionell/etniska) skolor. Den diskussionen lyser med sin frånvaro idag.

Negativ friskolediskurs hinder för integration

Friskolediskursen är enligt Bunar extremt negativt laddad. Det är sällan man får läsa något positivt om en friskola, i varken medier eller forskningsrapporter. Även om vissa inlägg ger stöd till friskolorna, så argumenterar de ofta mot eller polemiserar med kritiker. Diskussionen om den pedagogiska förnyelsen – som åtminstone i den politiska retoriken var upphovet till friskolereformen – lyser med sin frånvaro.

¹⁰ Som det framgår av deras utredning (Skolverket, pressmeddelande 2003-09-09) kunde de utifrån programmet identifiera endast 9 skolor.

Den negativa friskolediskursen och dess teman är enligt Bunar ett stort hinder för att de fristående skolorna ska kunna spela en viktig integrationsroll i samhället i åtminstone två bemärkelser. Den första rör det som ovan kallas systemintegration. I friskolediskursen ställs kommunala och friskolor hela tiden mot varandra, vilket på många orter bl.a. har bidragit till spända relationer mellan dem, inget samarbete och inget utbyte av pedagogiska metoder (frånvaro av social integration). De som blir mest missgynnade i sammanhanget är eleverna. Den andra är det sätt på vilket framförallt muslimska skolor har representerats i friskolediskursen. Genom att stigmatisera och offentligt demonisera muslimska skolor, vilket faktiskt har skett, försämras deras möjlighet att tillhandahålla sina elever en »structure of opportunity« som den amerikanske sociologen C.W. Mills (1971) har uttryckt det, på samma villkor som andra skolor. Barn och ungdomar som går i dessa skolor måste då hantera ett tredelat stigma, som invandrare, som muslimer och som elever i en muslimsk friskola. Den negativa friskolediskursen om muslimska friskolor bidrar till ytterligare marginalisering av dem som i mångt och mycket redan är utsatta på andra samhällsarenor.

Vad som krävs nu är framförallt ett djupare vetenskapligt ingripande i friskolediskursen, mer empirisk forskning och analyser om pedagogiska metoder, sociala interaktionsmönster, samarbete med omgivningen, organisation och liknande.

Fristående skolor och integrationspolitiken

Spänningsfältet mellan friskolornas kompletterande och konkurrerande roll i förhållande till de kommunala skolorna är en av de centrala gordiska knutarna i frågan om friskolornas roll och funktion i samhället. Hela den offentliga debatten om segregation, elitisering, den kommunala skolans urholkning etc., hävdar Bunar härrör från det oklara förhållandet om huruvida friskolor är att betrakta som komplement eller konkurrent till den kommunala skolan. Så länge denna fråga inte har lösts, kommer oklarheter, svårigheter och även konflikter att bestå om vilken systemintegrationspolitik som ska tillämpas gentemot friskolorna, dvs. på vilket sätt friskolornas handlingsutrymme bör begränsas eller vidgas genom det formella regelverkets utformning, finansieringsvillkor, profilering och rekryterings sätt. Det viktiga är således att göra dessa olika attribut kompatibla med varandra mot bakgrund av friskolans antingen kompletterade eller konkurrerande roll. Denna integration är en nödvändig förutsättning för att främja

systemintegration mellan fristående och kommunala skolor, för att undvika förlamande polariserande och negativt formulerade diskurser och undvika att relationen med kommunala skolor mer handlar om politisk kohandel än om pedagogisk förnyelse och integration.

Det är kort sagt bara på basis av att alla vet vilka spelregler som gäller som goda relationer kan byggas mellan kommunala och fristående skolor. Än så länge är de i mångt och mycket segregerade från varandra.

För att friskolor ska kunna fungera som ett viktigt element i integrationspolitikens genomförande – dvs. se till att barn och ungdomar utrustas med kunskaper och färdigheter nödvändiga för ett framtida aktivt deltagande i fördelningen av samhällets materiella och symboliska resurser – föreslår Bunar en rad handlingar på olika nivåer, vilka kan utgöra en konstruktiv utgångspunkt för en viktig diskussion.

För det första måste samhället upphöra med att ifrågasätta om friskolor, inklusive de språkliga, etniska och konfessionella – överhuvudtaget ska få finnas eller inte. Därmed inte sagt att vi ska upphöra med att kritiskt granska verksamheten och effekterna av systemet med fristående skolor. Men att 12 år efter reformens genomförande och med drygt 90 000 elever i friskolesystemet ständigt ifrågasätta deras existensberättigande, hota med politiska ingripanden och förändrat regelverk skapar oro på hela utbildningsfältet, inklusive för de kommunala skolorna. Detta ifrågasättande är ett hot mot systemintegrationen mellan de två skolformerna. Det krävs således tydliga politiska utfästelser om att friskolor är här för att stanna, med andra ord krävs det en ny diskursiv ordning kring friskolorna.

För det andra måste ett närmare samarbete mellan de kommunala och fristående skolorna etableras ute i kommunerna för att uppnå en bättre systemintegration. En bättre lokal systemintegration kommer att gynna elevernas intresse bland annat i form av den omtalade pedagogiska mångfalden, gemensamma ansträngningar att utveckla skolan, samarbete vid elevernas övergång mellan de olika skolformerna och liknande. Det handlar också om att t.ex. genom gemensamma projekt skapa mötesplatser för elever från de olika skolformerna, i syfte att förebygga »vi och dom«-känslorna. Denna lokala sociala integration är än viktigare för elever som går i språkliga, etniska och konfessionella skolor. I vissa av dessa skolor saknas det helt barn och ungdomar från majoritetsbefolkningen, ett förhållande som i andra sammanhang (se Bunar 2001) har definierats som etnisk segregation. Den lokala systemintegrationen är kommunernas direkta ansvar och Skolverket bör

få i uppdrag att följa upp hur beslutet implementeras. Den sociala integrationen är dock rektorernas och lärarnas ansvar.

För det tredje anser Bunar att det vid sidan av insatser som rör styrning och kvalitet, också behövs integrationspolitiska insatser för att stärka de konfessionella/etniska friskolornas och deras elevers arbetsvillkor, något som hittills lyst med sin frånvaro. Dessa insatser bör ske i samverkan med de etniska, språkliga och konfessionella skolorna och syfta till en bättre lokal systemintegration och en förändring av stigmatiseringen av främst muslimska skolor och deras elever.

För det fjärde har det visat sig att de friskolor som idag för det mesta hotas med minskade eller indragna bidrag är de vars elever kanske har störst behov av extra stöd, dvs. muslimska friskolor. Av den anledningen bör de skolor som bedöms behöva detta tilldelas extra resurser och ett slags experthjälp från myndigheternas sida för att höja kvaliteten i undervisningen och förbättra organisationen. Muslimska friskolor med bra organisation, hög kvalitet i undervisningen, tillräckliga resurser, systemintegrerade med lokala kommunala skolor och i konsekvens därav tillhandahållandet av mötesplatser där social integration mellan eleverna kan ske, kan vara ett kraftfullt inslag i ett samhälle präglad av etnisk och kulturell mångfald.

För det femte, för att intensifiera, fördjupa och förfina den kritiska granskningen av friskolor, deras pedagogik, elevernas och lärarnas vardagliga praktiker, sociala interaktioner, relationer med omgivningen och långsiktiga sociala effekter måste vi skaffa oss mer kunskap inom området. Fler forskningsinsatser behöver göras för att man överhuvudtaget ska kunna bedöma vilken roll friskolorna för närvarande spelar och bäst kan spela i samhället i framtiden.

Integrationsverkets analys och slutsatser

Nihad Bunar har i sin rapport anlagt ett integrationspolitiskt perspektiv på framväxten av fristående skolor i Sverige. Istället för att fastna i den ständigt pågående debatten om huruvida dessa genom elevernas fria val bidrar till segregation eller integration, söker rapporten utröna *hur* skolorna i likhet med den kommunala skolan kan få en roll i arbetet att förverkliga de integrationspolitiska målen och vad som utgör hinder för en sådan utveckling.

Rapportens kunskapsöversikt och analys av sociala effekter av det ökande antalet friskolor visar att det finns skillnader avseende såväl kön, socioekonomisk

och etnisk bakgrund som prestationsnivå hos elever i fristående och kommunala skolor, men att det mot bakgrund av den i dagsläget låga andel elever som totalt sett går på friskolor inte kan tillmätas alltför stor betydelse. Det är dock angeläget med fortsatt långsiktig forskning för att öka kunskapen om sociala, pedagogiska och ekonomiska effekter av förändringar inom hela utbildningsfältet. Det är viktigt att komma ihåg att det även inom den sammanhållna kommunala skolan finns liknande skillnader mellan olika skolor och gymnasieprogram, delvis som en följd av boendesegregation och möjligheten att välja skola. Samma problem kan alltså sägas finnas hos båda typer av skolor, men medan man för de kommunala skolorna föreslår olika åtgärder och insatser framställs friskolorna inte sällan som problematiska i sig.

Bunar argumenterar för att en förutsättning för att friskolorna ska kunna bidra till ökad integration är att deras roll, position och uppdrag inom skolväsendet är klarlagda, vilket inte är fallet idag. Den klyfta av konkurrens och misstro som han påvisar finns mellan kommunala och fristående skolor, tillsammans med den mycket polariserade diskurs som omger friskolorna, utgör hinder för att även friskolor, tillsammans med övriga skolor, ska kunna inta en integrationsfrämjande roll i samhället.

Integrationsverket vill särskilt uppmärksamma situationen för och de diskurser som omger konfessionella och språkligt/etniska skolor med muslimsk eller arabisk profil. Även om konfessionella och språkliga skolor omfattar exempelvis kristna och judiska, franska och finska skolor, är det tydligt att de skolor som ifrågasatts mest är de som representerar invandrargrupper som i andra sammanhang är segregerade i samhället och som framstår som mer främmande än andra.

Även om det i detta underlag inte finns tydliga belägg för att etniska och konfessionella friskolor med en muslimsk eller etnisk/arabisk profil faktiskt särbehandlas i förhållande till andra konfessionella/etniska skolor, så menar Integrationsverket att man kan dra slutsatsen att dessa skolor inte erkänns i samma utsträckning som andra friskolor. Det finns anledning att ta denna situation på stort allvar.

Av rapporten framgår att det finns en mycket problemorienterad syn på dessa skolor, där inte sällan just den etniska profilen utpekade som orsak till påvisade eller befarade problem och där till och med skolornas existens har ifrågasatts. De framförda farhågorna handlar som vi sett ofta om risken att barnen på dessa skolor ytterligare ska segregeras från det svenska samhället eller att den undervisning som

bedrivs ska avvika alltför mycket från den svenska skolans värdegrund. Även om dessa farhågor kan verka rimliga och är välmenande, finns det enligt Integrationsverket inte tillräcklig kunskap som stödjer påståendena. Exempelvis har Skolverkets uppföljningar av konfessionella/etniska friskolor, nu senast i januari 2004, pekat på brister i organisation, lärar-kompetens och ledningsfunktioner, men inte funnit brister som strider mot de allmänna mål och skolan värdegrund eller som varit kopplade till skolornas profil (Skolverket, pressmeddelande 2004-01-15).

Integrationsverkets bedömning är att ett förbud, särbehandling eller ett ensidigt problematiserande av friskolor som etablerats av etniska minoriteter snarare bidrar till ett ökat utanförskap. För att förstå vilken betydelse skolorna har när det gäller segregation- och integrationsprocesser för den enskilde och i samhället i stort behövs det mer kunskap. Vad som hittills inte ägnats mycket intresse är att söka förstå sammanhangen bakom skolornas tillkomst, skälen till föräldrarnas/elevens val av skola och elevernas upplevelse av att gå där.

Av andra sammanhang vet vi att segregation sällan är självvald och att orsaker bakom i hög grad måste sökas i det svenska samhällets strukturer och institutioner. En förståelse av olika etniska minoriteters etablering och deras barns studier vid särskilda fristående skolor måste bygga på en analys av hur den offentliga skolan förhåller sig till samhällets och elevernas etniska och kulturella mångfald, vilket vi av andra rapporter vet är förknippat med många problem (se föregående avsnitt). Om föräldrarna väljer bort den offentliga skolan måste man fråga sig varför? Är det en vilja att isolera sig från det svenska samhället eller kan det vara en reaktion på upplevelsen att samhället faktiskt inte lyckas skapa särskilt goda villkor för deras barn? Eller att de känner sig främmande i eller inför den kommunala skolan?

Det finns ett behov av att vända på perspektiven i den fortsatta debatten. Hur betraktas de föräldrar

som väljer att låta sina barn gå i konfessionella/etniska friskolor? Möts de av samma respekt och uppmuntran för sin företagsamhet som föräldrar som väljer andra friskolor? Med tanke på de svårigheter som många av dessa barn har i skolan skulle man också kunna betrakta etableringen av sådan friskolor som ett sätt att motverka segregation: ett ansvarstagande där grupper söker skapa egna institutioner för att stötta sina barns utbildning och framtid.

Integrationsverket har ingen anledning att framföra synpunkter på hur etableringen och finansieringen av fristående skolor ska se ut eller hur granskningen av kvaliteten ska gå till. Givetvis ska alla skolor oavsett profil granskas och påvisade missförhållanden åtgärdas. Om en skola brister i en sådan grad att Skolverket gör bedömningen att den måste stängas är detta i sin ordning. Det är självklart att alla skolor ska ha samma skyldigheter, men de måste på motsvarande sätt ha samma fulla erkännande. Ett ständigt ifrågasättande av de konfessionella/etniska skolornas existens är vare sig är fruktbart för eleverna, för skolorna, eller för skolväsendet i stort. Hur ska en institution kunna verka och integreras, om samhället som formellt sett tillåter den, samtidigt signalerar att den helst borde försvinna?

Att förbjuda en viss typ av skolor, dvs. konfessionella /etniska friskolor mot bakgrund av deras inriktning eller de elever som går där, skulle enligt Integrationsverket strida mot integrationspolitikens övergripande mål om lika behandling. Den generella politiken får inte innehålla regler som strukturellt särbehandlar vissa etniska eller konfessionella grupper, utan ska tvärtom underlätta dessa gruppers representation på samhällets alla områden. Med detta som grund har alla berörda aktörer, inklusive friskolorna själva, ett ansvar att se till att alla elever, oavsett de skolor de går i, får likvärdiga förutsättningar att delta i samhälls- och arbetsliv på jämlika villkor. I denna strävan kan de insatser som Bunar avslutningsvis pekar ut fungera som utgångspunkt.

OLIKHET SOM BRIST ELLER TILLGÅNG

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Vistelsetid i Sverige och resultat i grund- och gymnasieskolan

Rapport Integration har under en följd av år redovisat att elever med utländsk bakgrund¹ lyckas sämre i grund- och gymnasieskolan jämfört med elever med svensk bakgrund². Årets resultat bekräftar i stort sett bestående skillnader och redovisningen har utvecklats för att spegla en större differentiering av gruppen elever med utländsk bakgrund utifrån elevernas vistelsetid i Sverige.³

Inte oväntat har vistelsetiden i Sverige stor betydelse för elevernas studieresultat. Det går bättre för elever som är födda här eller som flyttat hit senast vid sin skolstart än för dem som anlänt i mitten eller slutet av grundskoletiden. Dock finns det ändå påfallande stora skillnader i resultat mellan dem med utländsk bakgrund som är födda i Sverige och elever med svensk bakgrund. Det tyder på att orsakerna till de skilda resultaten mellan elever med olika etnisk bakgrund ligger i olikheter i livsvillkor och studiesituation i Sverige.

Det visar sig också att den grupp elever som anlänt till Sverige senast vid sju års ålder i princip lyckas lika

väl i skolan som de inrikes födda med utländsk bakgrund. När det gäller studievillkoren för dessa båda elevgrupper, finns det alltså andra och mer betydelsefulla faktorer än den att ha varit född i Sverige som påverkar resultaten. En slutsats vi kan dra är att för elever som själva invandrat är det mycket betydelsefullt att gå hela sin skolgång i Sverige. Resultaten i övrigt visar att det är svårt att ta igen förlorade kunskaper från grundskolan på gymnasiet.

Många av de utrikes födda eleverna som anländer några år in i grundskolan och inte minst under den senare delen, har stora svårigheter att nå grundskolans mål och svårigheterna förstärks på gymnasiet, där majoriteten inte lyckas fullfölja sina gymnasiestudier. Men när det gäller betygsresultat för dem som fullföljer sin gymnasieutbildning framträder en delvis annorlunda bild, där skillnaderna i betygsresultat visar sig vara mindre än vad de är på grundskolan och när det gäller andelen som fullföljer gymnasiet. Detta är framför allt tydligt bland dem med kortare vistelsetid i Sverige. Det finns en stor spridning när det gäller studieframgångar bland dessa elever, där majoriteten har svårigheter, medan en mindre grupp lyckas mycket väl.

På gymnasiet har vi också haft möjlighet att studera skillnader inom gruppen elever med svensk bakgrund. Det visar sig att de med en inrikes född och en utrikes född förälder fullföljer gymnasiet i markant lägre grad än de med två inrikes födda föräldrar. Däremot, enligt samma mönster som beskrevs ovan, uppnår de som fullföljer gymnasiet, oavsett om de har en eller två inrikes födda föräldrar, i stort sett samma betygsresultat.

För att synliggöra situationen för elever med olika förutsättningar och därmed få underlag för lämpliga

1 Med utländsk bakgrund avses elever som antingen är utrikes födda eller som är födda i Sverige av två utrikes födda föräldrar.

2 Med svensk bakgrund avses elever som är födda i Sverige av minst en inrikes född förälder.

3 Den statistik över utbildningsresultat som Integrationsverket tagit fram, bygger på en indelning av eleverna i fem grupper: elever med svensk bakgrund respektive elever med utländsk bakgrund som är födda i Sverige eller som kom till Sverige senast vid sju års ålder, när de var 8–11 år eller tidigare vid 12 års ålder.

åtgärder, är det värdefullt att fortsättningsvis ta större hänsyn till elevernas vistelsetid i Sverige vid statistiska uppföljningar av utbildningsresultat. För elever som är födda i Sverige, eller som anlant senast vid sju års ålder, måste samhället ha mycket högt ställda förväntningar på likvärdiga resultat, oavsett vilket land deras föräldrar är födda i. För dem som anländer senare under skolåren är det oerhört viktigt att tidigt sätta in rätt stöd, kompetens och resurser så att dessa elever så snart som möjligt får en bra grund för fortsatt språkutveckling.

Skolans reproduktion av invandrarskap

Enligt tidigare forskning kan skillnaderna i resultat mellan elever med svensk och utländsk bakgrund till viss del förklaras med socioekonomiska faktorer. Det är troligt att skillnaderna även kan förklaras med den särbehandling som elever med utländsk bakgrund i egenskap av att vara »invandrarelever«, får uppleva mer generellt i samhället och i skolan i synnerhet. Den fältstudie av Sabine Gruber (2004) som ges ut som bilaga till Rapport Integration, beskriver hur lärarnas praktik på en högstadieskola på ett oavsiktligt sätt tenderar att skapa och återskapa föreställningar om elever med utländsk bakgrund som avvikande »andra« och som bärare av problem. Hon betonar att detta inte är lärarnas avsikt, tvärtom vill de ge eleverna allt de behöver för att lyckas i skolan och i det fortsatta livet. Gruber menar att reproduktionen av särskiljande normer och föreställningar ändå sker genom det vardagliga arbetets krav på ordning, rutiner och handlingsberedskap. I det ständiga flödet av händelser och kravet på att hantera en betungande arbetssituation finns nämligen ett behov av att skapa underlättande strategier som styrs av exempelvis elevkategoriseringar och common-sense kunskap: »det är så här de är«, »det är så här man gör«. När dessa föreställningar »satt sig i väggarna« och även förstärks genom påverkan från omvärlden, är det svårt för lärarna att få syn på och ifrågasätta sin egen praktik.

Gruber exemplifierar denna process genom att beskriva hur praktiken kring ämnet svenska som andraspråk på en högstadieskola skapade en särskild social ordning kring dess elever. Exempelvis deltog alla elever med ett annat modersmål än svenska i undervisningen, utan individuell bedömning av språknivå. Att sedan vara »sv2-elev« antogs i sig säga något om vilka eleverna var och om deras behov. Det fanns bland lärarna också en uppfattning om att

»sv2-lärarna« var skolans invandrareexperter med ett särskilt ansvar för »invandrareleverna«. Ann Runfors (2003) har pekat på liknande processer inom skolan, att den särskilda uppmärksamhet som riktas mot elever med utländsk bakgrund inte bara hjälper utan också stjälper dem. Den befäster ett invandrarskap som inte sällan är förknippat med föreställningar om brister och problem i förhållande till den ännu rådande normen om en slags »svenskhet«.

Skolans uppdrag att ge alla elever en likvärdig utbildning oavsett bakgrund och strukturella förutsättningar kan vara svårt, inte minst eftersom omgivande samhällsordningar och strukturer i hög grad påverkar skolans praktik. Det är viktigt att betrakta den institutionella ordningen inom skolan i ett vidare samhällsperspektiv, där omgivande normer, strukturella villkor och negativa uppfattningar kring invandrade måste förändras. Icke desto mindre måste skolan ta sitt uppdrag på allvar och ständigt granska hur dess praktik bidrar till särskiljande normer och ojämlika villkor för elever med olika ursprung och att söka hitta lösningar på de problem och hinder som identifieras. Det handlar bland annat om att söka utveckla nya arbetssätt och organisationsformer. En ökad samverkan med det omgivande närsamhället kan öppna skolan för nya perspektiv. Likaså kan en ökad mångfald i skolan vad gäller etnisk, religiös och sociokulturell bakgrund bidra till att ifrågasätta rådande och självklara normer i skolan. Lärarna behöver stöd i form av medvetandegörande verktyg och kunskaper för att få ett förändrat förhållningssätt till eleverna. Grubers rapport pekar på ett behov av omprövning av arbetssätt, lärarutbildning och bedömning när det gäller ämnet svenska som andraspråk. Det är dock viktigt att en granskning och omprövning sker inom hela skolans verksamhet.

Det finns flera skolor i Sverige, inte minst i s.k. utsatta bostadsområden, som har antagit dessa utmaningar och visat att det går att genomföra grundläggande förändringar och att nå resultat. Dessa lärdomar har uppmärksammas under de senaste åren och bör även fortsättningsvis utgöra ett stöd för utvecklingen.

Friskolor ur ett integrationsperspektiv

I en rapport som publiceras som bilaga till Rapport Integration, betraktar Nihad Bunar framväxten och förekomsten av fristående skolor ur ett integrationsperspektiv, med ett särskilt fokus på skolor med konfessionell/etnisk profil. Perspektivet innebär för

det första att man studerar hur pass systemintegrerade de fristående skolorna är som en del av utbildningsväsendet, dvs. om de har en plats/uppgift som samspelar väl med andra institutioner på utbildningsområdet och i samhället i övrigt, eller om man kan se konflikter i dessa avseenden. För det andra handlar det om vilka effekter etableringen av fristående skolor fått när det gäller social och etnisk integration/segregation mellan elever.

Friskolornas inträde skedde på en »utbildningsarena« som sedan efterkrigstiden gått i riktning mot en sammanhållen enhetsskola, där alla elever oavsett social bakgrund ska erbjudas en likvärdig utbildning. Trots dessa ambitioner har det inom den integrerade skolan funnits en fortsatt social snedrekrytering och ett segregeringande mönster. Sedan valfrihets- och friskolereformen i början på 1990-talet har antalet fristående skolor ökat lavinartat, främst i storstäderna. Reformen och påföljande regelförändringar för etablering och finansiering återspeglar en gradvis förändrad syn på skolorna – från att utgöra ett komplement till att de ska kunna konkurrera på samma villkor som de offentliga.

En analys av debatten kring friskolorna visar att den har varit negativt laddad. De dominerande frågorna har handlat dels om huruvida fristående skolor berikar eller utarmar den kommunala skolan och dels om valfriheten utgör en rättighet för individen och möjlighet till social mobilitet eller snarare bidrar till orättvisa och ökad segregation? För att kunna säga något om socialt och etniskt segregeringande effekter på lång sikt behövs det mer forskning, men befintlig kunskap visar att det finns skillnader mellan elever i kommunala och fristående skolor; exempelvis går det fler flickor, elever med utländsk bakgrund och elever med högutbildade föräldrar på friskolor. Dock utgör friskolornas elever ännu en liten andel av alla elever och elevunderlaget varierar stort mellan olika kommuner och skolor. Den segregeringande effekten måste också ställas i relation till den som kan iakttas inom den kommunala skolan.

Bunar ägnar fristående skolor med konfessionell/etnisk inriktning särskild uppmärksamhet. Av dessa skolor menar han att friskolor med muslimsk/arabisk profil är mest ifrågasatta i samhället idag, bland annat befaras de bidra till en ökad segregation. I en mening är eleverna på skolorna segregeringade, då det där samlas barn som har ett annat modersmål än svenska men detta, påpekar Bunar, skiljer sig inte från vissa förortsskolor, som på olika sätt får samhällets stöd. Skolverkets granskningar av konfessionella/etniska friskolor har påvisat brister främst när det gäller skolornas kvalitet, organisation och lärarkompetens,

medan diskussioner i media i hög grad har varit inriktade på eventuella konsekvenser av skolornas religiösa/etniska profil. Det innebär att skolorna istället för att få stöd genom olika kvalitetshöjande och integrationsbefrämjande åtgärder, möts av fördömanden och stigmatisering.

Bunar menar att detta är ett symptom på att samhällets homogenitet utmanas av det som idag framstår som det mest främmande inslaget i det svenska samhället, dvs. muslimer och araber. Därför har samhället svårare att erkänna dessa skolor fullt ut, än exempelvis kristna eller franska skolor. Bunar framhåller att alla skolor ska granskas och missförhållanden åtgärdas och förebyggas, men på lika villkor. Risken finns att dessa skolor särbehandlas i förhållande till andra friskolor i och med att de inte erkänns fullt ut. Barn och ungdomar som går i dessa skolor måste då hantera ett tredelat stigma, som invandrare eller barn till invandrare, som muslimer och som elever i en muslimsk friskola.

Rapportens huvudslutsats är att friskolornas roll, position och uppdrag inom skolväsendet inte är klarlagda, vilket skapar oro på hela utbildningsfältet och hotar den nödvändiga systemintegrationen mellan fristående och kommunala skolor. Den klyfta av konkurrens och misstro som finns mellan kommunala och fristående skolor, tillsammans med den mycket polariserade debatt som omger friskolorna, utgör hinder för att även friskolor, tillsammans med övriga skolor ska kunna inta en integrationsfrämjande roll i samhället. Därför hävdar Bunar att samhället måste upphöra att ifrågasätta friskolornas existens och istället verka för ett större lokalt samarbete mellan dessa skolor kring pedagogisk utveckling och eleverna. Detta är inte minst viktigt för elever i konfessionella och etniska skolor. Stigmatiseringen av dessa skolor måste motverkas och de skolor som i granskningar uppvisat brister i undervisningen behöver särskilt stöd att förbättra verksamhetens kvalitet. Slutligen menar Bunar att det behövs mer kunskaper på området, bland annat för att kunna förbättra granskningen av skolornas pedagogik, relationer med omgivningen och långsiktiga sociala effekter.

Integrationsverket vill särskilt uppmärksamma de signaler om att friskolor med en muslimsk/arabisk bakgrund riskerar att bedömas med en annan måttstock än andra skolor. Givetvis ska alla skolor oavsett profil granskas och påvisade missförhållanden åtgärdas. Men att ifrågasätta eller förbjuda en viss typ av skolor, dvs. konfessionella /etniska friskolor, mot bakgrund av deras inriktning eller de elever som går där, skulle strida mot integrationspolitikens övergripande mål om lika behandling. Vår

bedömning är också att ett förbud, särbehandling eller ett ensidigt problematiserande av friskolor som etablerats av etniska minoriteter snarare bidrar till ett ökat utanförskap än motverkar segregation. Om föräldrarna väljer bort den offentliga skolan måste man fråga sig varför? Vad som hittills inte ägnats mycket intresse är att söka förstå sammanhangen bakom skolornas tillkomst, skälen till föräldrarnas/elevens val av skola och elevernas upplevelse av att gå där. En förståelse av detta måste inkludera en analys av hur den offentliga skolan förhåller sig till samhällets och elevernas etniska och kulturella mångfald. Med tanke på de svårigheter som många av dessa barn har i den kommunala skolan, skulle man likaväl som ett tecken på isolering, kunna betrakta etableringen av sådan friskolor som ett sätt att motverka segregation och diskriminering; ett ansvarstagande där grupper söker skapa egna institutioner för att stötta sina barns utbildning och framtid. För att förstå vilken betydelse skolorna faktiskt har när det gäller segregations- och integrationsprocesser för den enskilde och i samhället i stort behövs det mer kunskap.

Det går att dra viktiga paralleller mellan detta och föregående avsnitt om skolans institutionella ordning. Grubers och Runfors forskning pekar på att det i skolan skapas och återskapas föreställningar om ett i förhållande till samhällets normer problematiskt »invandrarskap«, som på något sätt behöver kom-

penserats. Bunars studie visar att liknande föreställningar också präglar diskussionen på ett högre plan, dvs. i förhållande till olika typer av skolor. De studier som presenterats här tyder på att det förekommer att elevers etniska och kulturella bakgrund eller en fristående skolas konfessionella eller etniska profil betraktas som något som *i sig* kan utgöra ett hinder för framgång och integration, i skolan och senare i livet. Utöver de slutsatser och förslag som framförts ovan, vill vi betona att integrationspolitiken fastställer att samhällets etniska och kulturella mångfald bör tas som utgångspunkt för den generella politikens utformning (prop.1997/98:16). Som Runfors påvisat lämnas ofta lärarna i sticket när det gäller att konkret förverkliga denna politik i skolan. Ansvaret ligger dock på alla nivåer: hos ansvariga politiker och tjänstemän på nationell och lokal nivå, inom lärarutbildningen samt hos skolledning och personal. Det är angeläget att öka kunskapen om hur skolan som institution, från nationell styrning och lärarutbildning ner till enskilda skolors praktik, förhåller sig till olikheter när det gäller etnisk, religiös och kulturell bakgrund hos elever och föräldrar, men också bland skolans personal, och att därefter hitta lösningar på de problem som framkommer. Detta är nödvändigt för att skolan bättre ska kunna leva upp till sitt uppdrag om en likvärdig utbildning för alla elever, oavsett bakgrund.

»DELAKTIG ÄR ATT VARA EN DEL AV DET HELA« HUR UNGDOMAR MED UTLÄNDSK BAKGRUND UPPLEVER SIN DELAKTIGHET I SAMHÄLLET

Inledning

Delaktighetsbegreppet har på olika sätt varit i fokus de senaste åren. Betydelsen av delaktighet i samhället är av största vikt ur flera synpunkter. Det första, och mest uppenbara, är förmodligen att demokrati som ett politiskt system helt enkelt inte kan fungera om inte medborgarna är delaktiga i den politiska processen. Men frågan om delaktighet har även en djupare dimension, där demokratins värdegrund är starkt relaterad till varje enskild människas unika värde. Det är först när varje människa respekteras som lika värdefull som alla andra i ett samhälle och där detta värde omsätts till reella rättigheter och påverkansmöjligheter som en demokratisk medborgaranda kan växa fram. Denna etiskt orienterade värdegrund är även den aspekt som demokratiutredningen lyfter fram som den viktigaste faktorn för en fortsatt framväxt av ett demokratiskt samhälle. »Delaktighet är medborgarandans övergripande kännetecken. Den uppnås när varje medborgare är övertygad om att hon, närhelst hon vill, har tillgång till den gemensamma politiska styrelsen«, fastslår demokratiutredningen (SOU 2000:1, sid. 36). Den retoriska frågan blir naturligtvis om *medborgarna upplever* att de har tillgång till den gemensamma politiska styrelsen?

Men delaktigheten handlar även om att varje människa ska kunna ta del av olika arenor i samhällets offentliga sfär. Här blir t.ex. frågor om delaktighet på arbets- och boendemarknaden, men även skola och fritidssysselsättning, av intresse. Att belysa just dessa områden ur delaktighetssynpunkt är av speciellt intresse då det visat sig att de *i sig självt* utgör arenor som på sikt befrämjar en direkt politisk delaktighet.

För att återknyta till citatet ovan om medborgarnas

övertygelse om att de har tillgång till den politiska styrelsen, så gäller samma principer även på dessa övriga samhällsarenor. Den enskilda människan måste alltså ha en tilltro till att hon/han kan påverka och därigenom vara delaktig. Det är viktigt att se att denna *tilltro* är direkt kopplad till en av det demokratiska samhällets grundbultar, dvs. förtroendet och respekten mellan medborgare och förtroendevalda. Brister tilltron till påverkansmöjligheter bland medborgarna, riskerar vi att få en diskrepans mellan medborgare och de förtroendevalda, vilket kan få stora konsekvenser för den enskilde såväl som för hela samhället. Av detta skäl är det mycket centralt att belysa och diskutera hur den faktiska, såväl som den upplevda möjligheten till delaktighet ser ut för olika medborgarkategorier i samhället.

Demokratiutredningen påpekar vidare att bl.a. klasstillhörighet, ålder och etnicitet är faktorer som skapar ojämlika förutsättningar för deltagandet i samhället. I detta avsnitt ska de två senare aspekterna belysas. I fokus står ungdomar med utländsk bakgrund i åldrarna 16–25 år.¹ Huvudfrågan är »upplever ungdomar med utländsk bakgrund att de kan ta del av samhället?»

De erfarenheter och upplevelser av delaktighet som ungdomar med utländsk bakgrund får i det svenska samhället är naturligtvis av stort intresse ur ett integrationsperspektiv, då delaktigheten rör frågor om själva kärnan av de integrationspolitiska målen: Att

¹ I denna studie refererar utländsk bakgrund till att individen själv ska vara född utrikes eller att minst en av föräldrarna är det. Den officiella definitionen har efter studiens genomförande ändrats så att människor som har *en* svenskfödd förälder definieras som person med svensk bakgrund. I studien har alltså den tidigare officiella definitionen använts.

varje människa som bor i Sverige, oavsett etnisk och kulturell bakgrund, ska ha lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter i samhället, samt vara delaktiga i och medansvariga för samhällsutvecklingen. Det integrationspolitiska arbetet ska därtill ge stöd till individens delaktighet i samhället.

Ungdomskategorin som står i fokus i denna rapportdel, utgör 26 procent av Sveriges samtliga ungdomar i motsvarande ålder. Ser man till storstadsregionerna, utgör dessa ungdomar så mycket som 40 procent av denna ålderskategori.² Det är sålunda en stor andel ungdomar som har denna bakgrund, vilket naturligtvis gör att det är än mer centralt att undersöka hur just denna medborgarkategori upplever sin delaktighetssituation.

Avsnittet är en redovisning av en intervjustudie som Integrationsverket låtit genomföra med ungdomar med utländsk bakgrund och deras erfarenheter och upplevelser av delaktighet i samhället.

Disposition

Avsnittet kommer att börja med en bakgrund till studien där syfte, frågeställningar och tillvägagångssätt beskrivs. Denna del innehåller även en viss beskrivning av de ungdomar som deltar i studien. Ungdomarnas egna förklaringar och beskrivningar av begreppet och fenomenet delaktighet kommer därefter att inleda själva intervjuredovisningen i ett eget stycke. Därefter följer redovisningen av studiens resultat utifrån de olika fokusområdena enligt följande ordning: boende, skola, arbete, fritidsaktiviteter och politik. Förutom de svar som ungdomarna ger på undersökningens konkreta frågeställningar, ger deras berättelser även en djupare insikt i vilka personliga processer delaktigheten i samhället innefattar. Detta avtecknas i samtliga ovanstående delar, men kommer även att belysas i ett separat stycke under rubriken »Delaktighet och tillhörighet«. Avsnittet kommer därefter att avslutas med en »Sammanfattande analys«.

Bakgrund

Integrationsverket har låtit genomföra en intervjuundersökning i syfte att se om ungdomar med utländsk bakgrund upplever att de är delaktiga i sam-

2 Ungdomar med utländsk bakgrund (enligt definitionen med minst en utrikes född förälder) i åldrarna 16–25 år utgör 26 procent av motsvarande ålderskategori över hela riket. I storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö blir motsvarande siffra 40 procent. Källa: Integrationsverkets databas STATIV.

hället. Undersökningen är ett led i Ungdomsstyrelsens övergripande regeringsuppdrag angående ungdomars delaktighet i samhället. De tidigare undersökningar med liknande delaktighetsfokus som bl.a. Ungdomsstyrelsen och Skolverket gjort har främst varit baserade på statistiskt underlag. I de fall då dessa undersökningars frågor sammanfallit med denna studies frågor kommer jämförande analyser att genomföras.

Fem fokusområden har undersökts. Dessa områden avser ungdomarnas delaktighet i boende, skola, arbete, politik och fritids-/nöjesliv. De olika fokusområdena har brutits ned till så kallat »operativa frågor«, där det inte frågas direkt om delaktigheten, utan den söks i termer av tillträde, inflytande och möjligheter att påverka.

För att om möjligt få en djupare förståelse av ungdomars upplevelse av delaktighet, har vi i denna studie dessutom låtit ungdomarna själva definiera vad delaktighet är och betyder för dem i deras liv. Människors upplevelser av delaktighet relaterar naturligtvis ofta till en mängd faktiska erfarenheter. I detta fall kan t.ex. bostadssegregation och diskriminering på arbetsmarknaden vara några viktiga aspekter som hindrat upplevelsen av delaktighet. Men en människas *upplevelse* av delaktighet kan i sig självt påverka hur han/hon kommer att agera i framtiden, om denne blir aktiv eller drar sig undan. Utan denna känsla och tilltro till möjligheten att vara en del av en större helhet, hindras många att överhuvudtaget söka sig till och sträcka sig mot en aktiv samhällsdelaktighet. Därför har t.ex. *känslan* av diskriminering och en de facto *påvisad* diskriminering varit av samma intresse i denna studie, då det med stor sannolikhet påverkar den enskildes liv i mycket hög grad.

Intervjuerna är semistrukturerade djupintervjuer. Det innebär att intervjuerna fokuserar vissa huvudteman, men att informanterna har stor möjlighet att påverka innehållet. Intervjuaren följer sålunda informanten i en dialog som kan liknas vid ett informellt samtal. På detta sätt möjliggörs en vidare tolkning av materialet, där man inte enbart ser vad informanten säger om vissa ämnen, utan även i vilket sammanhang detta lyfts fram. Det relativt fria intervjusamtal ger dessutom utrymme för relevanta följdfrågor.

De citat som förekommer i texten är varsamt språkligt redigerade. Detta är delvis gjort för att öka läsligheten men framför allt för att öka informantens anonymitetsskydd.

I studien förekommer begreppet invandrantäta områden. Begreppet avser i huvudsak de så kallade miljonprogrammets bostadsområden, där en hög andel personer med utländsk bakgrund bosatt sig. Dessa områden kan även beskrivas som svenskgle

eller socioekonomiskt utsatta, beroende på vilket fokus som författaren vill anlägga. Då ungdomarna i denna intervjuundersökning ofta talar om dessa områden som just invandrantäta har den benämningen i huvudsak används. Även andra beskrivande begrepp som ungdomarna använder förekommer i texten och återges då inom citattecken. I texten används även begreppet främmandskap i stället för främlingskap då vi vill understryka att dessa ungdomar *inte är främlingar* i Sverige.

Informanterna

Intervjuerna genomfördes, på uppdrag av Integrationsverket, av Mångkulturellt centrum (Botkyrka kommun) under hösten 2002. Intervjuerna fann informanterna (dvs. ungdomarna som kom att medverka i studien) på flera sätt. Dels fann de dem via arbetsförmedlingen och sina egna kontaktnät, men även genom den så kallade »snowballs« metoden. Denna metod innebär att man använder informanternas kontaktnät för att finna fler personer att intervjua. Urvalskriteriet och begreppet »med utländsk bakgrund« betyder, som tidigare nämnts, i denna studie att informanterna antingen själva är utrikes födda eller har en eller två föräldrar som är det.

Sammanlagt är 32 personer, mellan 16 och 25 år, intervjuade. Tolv stycken är yngre ungdomar mellan 16–19 år och tjugo är i åldersspannet 20–25 år. Tolv stycken är kvinnor och 20 är män. Av de 32 informanterna är tolv födda i Sverige och 20 är sålunda födda i något annat land. De ungdomar som är födda utomlands kommer från följande länder: Somalia, Algeriet, Polen, Uganda, USA, Etiopien, Turkiet (Kurdistan), Ungern, Irak, Libyen, Ryssland och Indien. Endast en av informanterna har flyttat till Sverige i vuxen ålder. Han var då 18 år. Fyra av de intervjuade har en förälder som är född i Sverige, medan den andra föräldern har migrerat till Sverige. De övriga informanternas båda föräldrar är födda i andra länder.

Vad det gäller utbildning har drygt hälften (18 stycken) av de intervjuade, minst en förälder med en högskole-/universitetsutbildning. Bland de föräldrar som är födda utomlands har samtliga utbildning från de länder de migrerat från och några har därtill kompletterat eller läst om sin utbildning här i Sverige. Att så många av ungdomarna kommer från ett hem med högutbildade föräldrar betyder dock inte att de vuxit upp i ett ekonomiskt välstånd. Flertalet av dessa ungdomar har därför en utbildningsmässigt hög »social bakgrund«, men låg »ekonomisk bakgrund«, vilket innebär att begreppet socioekonomisk bakgrund endast delvis och ibland blir relevant i studien.

Av de intervjuade är det 19 personer som studerar. Det är dock vanligt att man kombinerar studier med extra arbete. Av dessa 19 har 14 personer ett arbete vid sidan av studierna vid intervjutillfället. Ytterligare tre av de övriga fem ungdomarna som studerar har haft extra arbete i tidigare perioder. Av de resterande informanterna är det fem personer som är arbetslösa och åtta personer som arbetar.

Studien är utförd i Stockholmsområdet, med ungdomar från följande bostadsområden: Haninge, Södermalm, Jordbro, Tungelsta, Fittja, Tumba, Tensta, Skärholmen, Jakobsberg, Vasastan, Nacka, Liljeholmen, Skogsås, Östermalm, Hässelby, Hässelbygård, Bredäng, Hägersten, Vällingby, Bromma, Täby, Björk-hagen, Rinkeby.

Trots att ungdomarna idag bor utspridda i olika typer av bostadsområden kan det redan här vara av vikt att påpeka att merparten, dvs. 29 av de 32 informanterna, varit bosatta i de så kallade invandrantäta bostadsområdena under delar av sin uppväxt.

Vad betyder delaktighet för ungdomarna?

Som tidigare nämnts ville vi börja denna intervjuundersökning med att fråga ungdomarna själva, vad delaktighetsbegreppet har för innebörd för dem. Orsaken var att innebörden av begreppet lätt blir styrt av uppdragsgivarens syn och att man därmed kan missa informanternas perspektiv på vad delaktighet är.

I intervjuerna framkom flera aspekter av begreppet och fenomenet delaktighet. Ungdomarna ger inledningsvis olika exempel på situationer när de tycker man är delaktig. Beskrivningarna handlar bland annat om hur man är delaktig genom att hjälpa människor i ens egen omgivning, eller när man tar hand om den gemensamma närmiljön:

När jag ser att det ligger papper på trottoarkanten eller att en dam behöver hjälp att bära kassarna. Att min hjälp eller resurs behövs på något sätt, då deltar jag. Jag deltar för att jag vill.

...när man ser sina föräldrar, och sin mamma som hela livet kämpat och om man kan ge henne pengar, då känner man sig delaktig, så att hon kan sitta hemma istället för att städa toaletter.

Dessa ovanstående associationer skulle kunna sägas relatera till det mellanmännsliga deltagandet, på mikronivå.

Delaktighet är även något som får ungdomarna att associera till att »man ska vara en del av det hela, att

inte stå utanför«. Något som mycket ofta lyfts fram här är behovet av att våga möta människor från olika kulturer, att lösa integrationsproblematiken genom att bryta fördomar. Det finns en stark kritik mot bostadssegregationen och dess förödande effekter på möjligheten att lära känna »svenskar«. Dessa associationer handlar delvis om delaktighet på ett slags samhällelig mesonivå.

En ung man ger följande uttömmande svar på frågan om vad delaktighet är:

Det är en riktigt krånglig fråga. För det första måste man ju förebygga fördomarna. Och sen har kommunerna haft såna sjuka saker. De stänger in invandrarna på invandrarställen och delar ju på svenskar och invandrare. Det är ingen integration helt enkelt, inte på jobbet heller. På mitt jobb till exempel så umgås man med dem som har etnisk bakgrund. Man umgås inte med dom som är svenskar. Det gör man ju inte. Det beror på att vi kanske är rädda för dem, de är rädda för oss och så vidare. Fördomar måste förebyggas. Det är en lång process. Det krävs mycket./.../Själva människan måste ju, typ, kunna acceptera andra människor oavsett ras och så vidare. Jag säger inte att invandrare inte har fördomar mot både svenskar och andra invandrare. Alla människor måste förebygga sina egna fördomar. Samma sak gäller mig och dig kanske också. Jag har kanske fördomar mot andra människor som jag måste förebygga och inte säga: »Han är ju icke-muslim eller jude eller vad som helst.« Nej, han är människa, jag är människa. Vi måste acceptera varandra helt enkelt. Man måste förbättra kunskap. Man måste ha kunskap om varandra. Man ska inte heller vara rädd för varandra. Försök att öppna sig själv, bjuda på sig själv. Då kommer du att gå långt. Så enkelt är det.

Många knyter även begreppet delaktighet, till politisk påverkan på samhällets makronivå. Här talar ungdomarna framför allt om att rösta i valen, men även om att engagera sig genom att demonstrera. För att kunna vara delaktig i att påverka samhället till det bättre, på det mellanmännsliga planet, så väl som i de större sammanhangen, behövs mycket kunskap fastslår ungdomarna. Några säger att om man är delaktig, så är man en viktig person som människor lyssnar på. En del anser att delaktighet handlar om att vara politiskt aktiv. På en följdfråga om de själva är delaktiga svarar de flesta nej, och refererar till att de inte är politiskt aktiva, kunniga och därmed inte heller speciellt viktiga.

En kvinna berättar att hon fått höra mycket negativt om att hon inte kan vara delaktig i det svenska samhället på grund av att hon är mörkhyad. Hon är

kritisk till all negativitet som finns angående människor med utländsk bakgrund och säger följande

Möjligheterna finns, men det beror på dig själv. Alla har möjlighet att ta sig dit de vill. För några år sedan tänkte jag »jag är mörk och jag har ingen, jag kan inte bidra till Sverige«, för man får höra...

Flera kvinnor berättar om liknande tankar och säger att de nu bestämt sig för att ändra inställning. De har börjat engagera sig i olika organisationer för att som de säger »göra världen lite bättre«.

Ungdomarna associerar således begreppet delaktighet till olika samhällsnivåer. Det finns en tendens till att ungdomarna som befinner sig i socioekonomiskt utsatta situationer talar utifrån de två första områdena, dvs. delaktighet på mikro- och mesonivå. De ungdomar som kommer från socioekonomiskt välbeställda familjer, tenderar att relatera delaktighetsbegreppet till politiken på makronivå.

Ovanstående resultat är intressant att jämföra med Ungdomsstyrelsens undersökning om *Unga medborgare* (2003). Där framgår bl.a. att utrikes födda ungdomar (18 åringar) dubbelt så ofta som svenskfödda (10 procent mot ca 5 procent) tror att de kommer att *engagera sig i ett socialt frivilligarbete*. Ser man till hur utbildningsnivån påverkat ungdomarnas (här räknas både svensk- och utrikes födda) val av politiska aktiviteter framkommer det att intresset för frivilligarbetet är markant störst bland de 18-åringar som *inte* kunnat påbörja ett gymnasium (15 procent), därefter faller intresset/engagemanget successivt för att vara sämst bland de som fullföljt sin gymnasieutbildning i normal studietakt (5 procent).

Hur detta och vårt resultat sammantaget ska tolkas är inte helt givet, men några frågor och hypoteser som kan vara relevanta att ställa är följande:

- Ungdomarna talar om den faktiska möjlighet till delaktighet som finns inom deras egna referensramar, dvs. det som de tror de har möjlighet att påverka?
- Ungdomarna talar om de hinder (t.ex. segregationen) till delaktighet som de själva erfär?
- Vilket är sambandet mellan klass och därtill sammanhängande kunskaper? Har ungdomarna med högutbildade föräldrar, som oftare tagit sig ifrån de invandrartäta bostadsområdena, en större känsla av möjlighet till påverkan och delaktighet högre upp i samhällshierarkin, på makronivå? Eller har de helt enkelt i högre grad lärt sig den politiskt korrekta diskursen av begreppet delaktighet?

Sammanfattning

Ungdomarna ger olika exempel på vad delaktighet innebär för dem. Alla svar tangerar dock en och samma grundton: *när man känner att man är behövd. När ens åsikter och handlingar är värdefulla för andra samt när man påverkar samhället till något bättre, då är man delaktig.*

Tre nivåer av områden går att identifiera. Den första nivån refererar till det mellanmännsliga planet, där människor tar ansvar för varandra, där de utgör en viktig del av ett sammanhang i sin privata sfär. Detta går att förstå som delaktighet på mikronivå.

Det andra området anknyter till delaktigheten på en slags mesonivå. Ungdomarna talar om segregationen i den miljö de rör sig, i bostadsområdena, på jobbet eller i skolan. De funderar på hur man kan få till stånd en integration, så att människor med utländsk bakgrund blir en del av en större helhet.

Den tredje nivån rör delaktighet på makronivå, att kunna påverka rikspolitiken, genom att rösta, demonstrera eller engagera sig mer aktivt i någon organisation.

Ungdomarna som befinner sig i socioekonomiskt utsatta situationer talar oftare utifrån de två första områdena, dvs. delaktighet på mikro- och mesonivå. De ungdomar som kommer från socioekonomiskt välbeställda familjer, tenderar att relatera delaktighetsbegreppet till politiken på makronivå.

Hur detta ska tolkas är inte helt givet, men några frågor och hypoteser som kan vara relevanta att ställa är följande: Hör ungdomarnas svar om delaktighet i samhället till de faktiska möjligheter och hinder som de ser i sin egen livssituation? Handlar det även om klass och därmed sammanhängande kunskaper?

Boendet och min värld

Vi ska i detta stycke undersöka vad ungdomarna säger angående påverkan av sin boendesituation. Aspekter som tas upp i denna boendedel behandlar bl.a. frågor om möjligheter till påverkan och trygghet i sitt bostadsområde. Frågor om vad som styr deras val av bostadsområden är ett annat tema. Denna del lyfter även fram ungdomarnas tankar om framtida boenden. Vilka möjligheter och hinder finns till boendekarriär?

Ungdomarna bodde vid intervjutillfället utspridda över hela storstockholmsområdet. Sex personer är uppväxta (här räknas åren upp till gymnasieålder) på annan ort, men bor i Stockholmsområdet vid intervjutillfället. En person studerar för närvarande på annan ort. Drygt hälften av informanterna bor i

samma område som de är uppväxta i. Merparten (29 av 32) av informanterna har bott, eller bor vid intervjutillfället, i någon av de så kallade invandrartäta förorterna. Detta är något som förefaller ha präglat deras person och självbild, vilket vi ska återkomma till längre fram i texten.

Av informanterna bor 22 stycken fortfarande hemma hos föräldrarna och övriga har antingen eget boende eller är sammanboende med någon vän/sambo. De flesta förefaller känna till hyresgästföreningen men endast ett fåtal av dem som bor hos föräldrarna visste om föräldrarna var med i hyresgästföreningen. Bland de övriga var några medlemmar, men ingen var aktiv vid intervjutillfället.

Det finns en god tilltro till att det går att påverka den direkta bostadsmiljön. Informanterna ger olika exempel på hur de via enkäter, eller andra förfaranden, kunnat påverka boendet och den direkta närmiljön.

De flesta, både kvinnor och män, säger att de trivs bra och att de känner sig relativt trygga i sina bostadsområden. Tryggheten relateras mycket ofta till att de känner människor i närområdet. De säger att de känner sig trygga för att de har sina familjer, släktingar och/eller nära vänner där. Många hänvisar även till en vid bekantskapskrets som de fått eftersom de är uppväxta i området. Detta är av intresse att lyfta fram, då ett flertal av informanterna bor i det s.k. miljonprogrammets förorter och att det ofta finns en (politisk och medial) förförståelse av att dessa förorter präglas av stor anonymitet. En anonymitet som ofta sägs vara ett av de allvarliga problemen i förorterna.³ En Fittjabo beskriver det enligt följande:

Ja, jag trivs mycket bra här faktiskt/.../Jag känner, alltså jag känner alla och jag är uppvuxen med de flesta här, man känner att man vet vilka personerna är, jag känner mig trygg här, tryggare här än vad jag skulle göra någon annan stans. Alby, det ligger inte så långt ifrån, det är en station, men jag känner mig ändå inte så trygg där.

Även om merparten uppger att de trivs, så framträder en viss ambivalens angående tryggheten. En del säger att det är för mycket kriminalitet för att de ska känna sig helt trygga. Ungdomarna som bor i de invandrartäta områdena sätter ofta otryggheten i samband med de negativa mediabilderna, som publiceras om dessa områden. Flera säger att de blir påverkade av det som berättas i nyheterna och känner sig mer otrygga i sina områden, eller inte vågar gå till andra

³ Bland annat SOU 98:25 *Tre städer, storstadspolitik för hela landet*, slutbetänkande från storstadskommittén.

liknande bostadsområden. Informanterna kritiserar samtidigt media för att de utan urskillning kan visa bilder på områden som inte har något med nyheterna att göra. Några säger att medias negativa framställning av »invandrare« i allmänhet, och från dessa förorter i synnerhet, även påverkar individernas egen självkänsla, så att de blir pessimistiska angående sina framtida möjligheter i Sverige. Några av ungdomarna är själva aktiva i projekt som har till syfte att lyfta fram en positiv motbild, för att på detta sätt förbättra människors attityder mot områdena.

När informanterna säger att de är trygga i sitt område ger de även tydliga avgränsningar om var deras trygga område tar slut. Ibland kan det vara den västra eller norra delen av ett förortsområde, eller att de inte är trygga i centrumet av området. Likaså talar de om att de vet vilka personer som är »farliga« eller vilka regler som gäller för att inte hamna i bråk. Flertalet av informanterna säger att de är trygga i *den här förorten* men inte i en annan med liknande socioekonomisk struktur. Ett fåtal säger att de är trygga i hela Stockholm. Sammantaget ger denna trygghetsbeskrivning en bild av att det handlar om att *ha kontroll* på området och dess befolkning, att man vet var, och om, eventuella faror dyker upp. Men framför allt, att bostadsområdet är fyllt av *nära relationer*.

I samtalen om trivsel och trygghet i boendet förhåller sig ungdomarna till olika omständigheter i sin livssituation. Det kan ibland framkomma ett slags ställningstagande i deras uttalanden. Angående tryggheten så poängterar flera att de vägrar att låta sig skrämmas. En av männen som säger att han är trygg berättar:

Men annars så tycker jag att, ingen plats är farlig för mig. Jag brukar springa runt Handen ibland klockan tio, elva på natten, genom skogen också. Min mamma blir skitförbannad på mig, men det bara är så, *jag vill inte leva i rädslan*. Jag vill göra vad jag vill.

En del lägger till att det är inte så farligt som tidningarna skriver. Några säger att deras ekonomiska situation inte är god och att boendet i relation till detta är bra. En informant förklarar följande:

- Just nu kan jag inte få bättre, så vad kan jag göra annat än att gilla det.
- Tror du att du kommer att bo i en dyrare lägenhet en dag?
- Man är ju bara 23 år, jag måste hoppas på att allt kommer att lösa sig. Annars hade jag ju blivit tokig.

Den övervägande majoriteten talar om att de i fram-

tiden vill flytta. De flesta säger att de vill flytta in mot Stockholms centrum. Mest attraktivt förefaller Södermalm vara och flera av ungdomarna tillägger att det beror på att detta område rent allmänt har hög status, inte minst bland ungdomar. Flera av de lite äldre ungdomarna i studien har redan flyttat, en del till förorter närmare centrum och några få har fått lägenheter i centrum av Stockholm. Några av dessa ungdomar har lyckats att göra så kallad boendekarriär. Flertalet av ungdomarna berättar även att de har (och hälsar på) vänner på olika platser, i Storstockholm, såväl som i andra kommuner. Detta påvisar att även ungdomarna från de invandrartäta bostadsområdena är mobila, vilket varit en fråga inom urbanitetsforskningen.

Att de vill närmare centrum förklaras i hög grad med att de vill ha närhet till stadens utbud. Samtidigt nämns förorternas gröna omgivningar som fördelaktigt och några föredrar lugnet nära naturen. Ett par säger att de skulle vilja bo på landet, men menar att detta är svårt, dels för att det inte finns så många jobb där, men även för att de inte tror att människor med utländsk bakgrund blir accepterade på den svenska landsbygden. Endast en av informanterna berättar att hon själv upplevt diskriminering på bostadsmarknaden. De övriga hänvisar främst till de ekonomiska problemen, att det är dyrt med bostäder inne i Stockholms centrum. Långa bostadsköer är ett annat stort problem.

En av de mest framträdande aspekterna som ungdomarna lyfter fram i intervjuerna handlar om hur de uppfattar områdena kring Stockholm utifrån något som skulle kunna beskrivas som en *etnisk karta*. Det gällde bl.a. hur de definierar olika invandrartäta förorter, men framför allt det som benämns som »svenska områden«. Det finns en mycket tydlig dikotomi mellan det som de kallar för »invandrarförorter« och »svenska områden«⁴. Informanterna talar ofta om de svenska områdena som något annorlunda jämfört med deras områden. De svenska områdena beskrivs i vissa fall som rika, snobbiga och bekymmerslösa och i andra sammanhang som lugna, tråkiga och tysta, »där pensionärer bor«. Kontrasteringen mellan rika svenskar och de själva som fattiga invandare är ett återkommande tema. Oavsett det svenska områdets sociala status uppvisar de, i mer eller mindre utsträckning, ett upplevt främmandeskap inför

4 Dikotomi betyder motsatspar, exempelvis rik–fattig eller svart–vit. Dikotomier används i människors livsberättelser och visar ofta på berättarens föreställningsvärld, där jaget sätts in i ett större sammanhang. Ofta kan dikotomier användas för att visa hierarkier, eller för att vända på dessa hierarkier.

dessas områden. De invandrartäta områdena anses däremot vara fyllda av höga röster, liv och rörelse med mycket barn och ungdom. De talar även om att det finns fattigdom och stora problem i områdena.

Flera av informanterna ger beskrivningar på att man beter och klär sig på ett sätt i förorterna och att man inte kan bete sig på samma sätt i »svenskområdena«. En ung man, vars familj gjort boendekarriär, berättade att när han åker och hälsar på vänner i de invandrartäta förorterna så klär han sig annorlunda än vad han brukar göra inne i stan. En annan man som själv bor i en av dessa förorter beskriver det enligt följande:

Vissa invandrarkillar, de vet inte ens hur man uppför sig, hur man ska uppföra sig, alltså när man är allmänt, man kan inte vara högljudd så som man kanske är i Fittja, inne i Storstockholm, svenskar gillar inte det, så som jag har märkt det. De gillar inte att man är högljudd, men här i Fittja, jag själv har inget emot det, jag tycker om det, jag tycker att det är häftigt på något sätt, men inne i Storstockholm då får man tänka efter lite...

En del säger att de vill bort från sina områden för att det är för rörigt, för mycket liv och höga röster. En kvinna berättar att hon vill flytta från Tumba till Huddinge, bl.a. för att slippa bli »stämplad« av andra. Hon säger att hon mött på många negativa reaktioner när hon berättat var hon bor. Men flera av ungdomarna säger även att de trivs bättre och känner sig hemma i invandrartäta förorter dels för att de uppskattar att det är mer liv och rörelse, men även för att de slipper att känna sig uttittade där. Problematiken med att känna sig uttittad, eller som de ofta uttrycker det »dom tittar konstigt på mig«, är ett ofta förekommande tema i berättelserna. En ung man som gjort boendekarriär, och lyckats hitta en lägenhet på Södermalm i Stockholm, svarar följande på frågan om det finns miljöer eller sammanhang där han känner sig obekväma:

Ja, rent konkret så det första som slår mig är när jag går på Östermalm eller när jag går in på NK. Inte för att jag känner mig så här: hej, här kommer jag och är fattig, utan för att jag känner mig så här: hej här kommer en fattig blatte. Och det kommer ifrån mig, men var har jag fått de frågorna ifrån? För jag har ju inte skapat det redan som liten bebis, att tänka så här: »jag måste tänka utanförskap, jag måste tänka att jag är dålig«. Det har ju kommit någonstans ifrån.

En kvinna, vars föräldrar gjort boendekarriär och flyttat till ett hus i ett »svenskt« område berättar följande:

- Känner du dig trygg?
- Nej.
- Varför inte?
- För att... det är mindre... eller, det finns inga utläningar där. Det är bara svenskar, ett svenskt samhälle.
- Störs du av det?
- Ja vi har haft lite problem förut. I skolan och så. I Tungelsta bor äkta svenskar. De som har bott där i generationer. Det är väldigt svårt för oss andra att bli accepterade.

Ungdomarna är samtidigt mycket kritiska till den starka, etniska segregeringen och uppger att de vill att boendet ska vara blandat, så att »invandrare och svenskar« har möjlighet att lära känna varandra. Segregationsproblematiken är för övrigt ett tema som tas upp ur flera aspekter i intervjuerna och vi kommer därför att återkomma till detta ämne i texten.

Nästan alla talar spontant om att de kan tänka sig att flytta utomlands. För några handlar det om att de vill vidareutvecklas, t.ex. genom att studera en tid utomlands och sedan komma tillbaka, men det stora flertalet talar om en flytt utomlands som ett alternativ som kan göra livssituationen bättre. Här nämns både diskrimineringen på arbetsmarknaden och främlingsfientligheten (speciellt i en politisk form) som tunga skäl till en eventuell flytt.

I Integrationsverkets tidigare boendeundersökning framkommer bl.a. att utrikes födda känner sig mer trygga i de utsatta/invandrartäta områdena som undersökningen omfattar, än vad de utrikes födda gör i storstadskommunerna (Integrationsverket, 2002). Det förefaller troligt att resultatet i denna studie visar på några centrala aspekter som förklarar dessa skillnader i trygghet. Dvs. att trygghetskänslan både relaterar till var personernas egna kontaktnät finns, där hemkänsla ofta uppstått, men i hög grad även till erfarenheter av negativt bemötande och attityder i det som vi kan kalla för »svensktäta« områden.

Sammanfattning

Informanterna upplever att de har relativt goda möjligheter att påverka sin bostadsmiljö. De ser heller inga generella hinder för att de ska kunna flytta från ett område till ett annat. Många har även flyttat till andra bostadsområden än där de är uppväxta. Några har gjort så kallad boendekarriär. De berättar att de har vänner som bor i olika områden. Detta visar att ungdomarna är mobila. De anser dock att det är svårt att få lägenheter inne i centrum av Stockholm och relaterar detta både till bostadsköer och till ekonomi. Endast en person säger att hon upplevt etnisk diskriminering vad det avser bostadssökande.

Ungdomarna uppger att de i huvudsak trivs i sina områden. Samtidigt som de säger att de trivs, så förhåller de sig till ett slags bedömning om vad som kan vara rimligt i deras livssituation. Den trygghet de beskriver hänger mycket starkt samman med att de känner många människor i området. Upplevelsen av trygghet är påtagligt lägre i områden där de inte känner någon. En oro för ökad kriminalitet är dock ett orosmoment som framträder i intervjuerna. Samtidigt förefaller rädslan ofta uppkomma mer på grund av vad de ser på nyhetsändningarna, än vad de själva experierat i sina bostadsområden.

I studien framgår även att ungdomarnas upplevelse av sitt boende är mycket relaterat till något som vi här kallat för en »etnisk karta«, där Storstockholm delas upp i »svenska« och »icke-svenska« bostadsområden. I vissa fall när informanterna berättar om de svenska områdena avser de de »rika villaområden« och i andra fall »vanliga hyreshusområden«. Oavsett områdets sociala status uppvisar informanterna, i mer eller mindre utsträckning, ett upplevt främmandeskap inför dessa områden. De själva är inte en del av de »svenska« bostadsområdena. Ungdomarna säger att de egentligen inte ser några hinder i att bosätta sig i de »helsvenska« områdena, men flertalet säger samtidigt att de inte trivs där. Detta stämmer även med flera av informanterna som uppgett att de bor i svenskområden. De berättar att de dels vill ha mer liv och rörelse där de bor, men även att de känner sig uttittade och att de får ett negativt bemötande i de svenska områdena.

Samtidigt är det många som poängterar att de vill att områdena ska vara mer uppblandade än vad de är idag. De är mycket kritiska till ett starkt segregerat samhälle och säger att det är ett stort problem att »invandrare och svenskar« inte lär känna varandra p.g.a. boendesegregationen.

Att ungdomarna överhuvudtaget talar om och starkt relaterar sig själva i förhållande till denna etniska karta är ett varningstecken på att även ungdomar som vuxit upp i Sverige, endast känner sig delaktiga i vissa bostadsdelar. Vår tids boendesegregation, som ibland setts som en tillfällig process i vårt samhälle, har alltmer blivit en del av bostadsområdenas geografi. En etnisk relaterad fattigdomskarta har blivit det redskap som dessa ungdomar orienterar sig utifrån.

Skolan – en central aktör

Skolan är en central aktör som ska ge unga människor kunskap och erfarenhet av demokrati och delaktighet. Olika undersökningar har visat att elevers

erfarenheter av inflytande i skolan får konsekvenser för elevernas demokratiska attityder och värderingar (Skolverket, 2003). Vilka erfarenheter av delaktighet har då informanterna fått i skolans värld? Vi har undersökt frågan utifrån några olika aspekter. Dels handlar det om studenternas möjlighet att utöva påverkan och demokrati i skolorganisationen, dels hör frågan samman med hur skolan som institution påverkat informanternas uppfattning om delaktighet och demokrati. Vi lyfter även upp några olika faktorer som påverkat ungdomarnas skol- och utbildningsval.

Eftersom ungdomarna i huvudsak är uppväxta i Sverige (endast en av informanterna har inte vuxit upp här) har de mer eller mindre gått igenom det svenska skolsystemet. Relativt många (19 st.) studerar vid intervjutillfället på gymnasiet, folkhögskola eller universitet.

Det finns en tydlig relation mellan föräldrarnas utbildningsgrad och ungdomarnas val av utbildning. För alla utom en av informanterna med högutbildade föräldrar (18 st.) ansågs valet att studera vidare självklart. De ansåg inte heller att det förelåg några speciella hinder för att de skulle lyckas med sina studier. Av dem som studerar på högskola/universitet har samtliga högutbildade föräldrar. Av de övriga (14 st.) informanterna med lågutbildade föräldrar var det fyra som talade om att de ville studera vidare. Detta föreföll å ena sidan inte lika självklart bland dessa ungdomar, men å andra sidan inte heller som något otänkbart. Många av dessa informanter förhöll sig mer öppna för olika alternativ.

Ungdomarna säger att de i viss mån kunnat påverka sina studier. En informant var vid intervjutillfället med i ett elevråd, och två andra hade tidigare varit engagerade i något elevråd. Alla kände till den demokratiska ordningen med elevråd, men flertalet uttryckte att de inte ansåg att rådet gjorde någon större nytta. Även de som varit engagerade sade att elevråden inte heller hade så stor makt att kunna påverka skolan. De exempel som lyfts fram där elevrådet kunnat påverka har rört skolmiljön så som trivsel i uppehållsrum, kvalitet på mat och sanitära frågor. Några kritiska röster säger dock att det mestadels är »skendemokrati« och att de stora frågorna inte gått att påverka från elevhåll. Den påverkan som ungdomarna främst lyft fram syftade till den relation som de hade till sina lärare. De ger överlag en positiv bild av sina lärare och de menar att de lyssnade och lät eleverna vara delaktiga. Främst har påverkan avsett ämnesval och mängden av läxor. Skolverkets rapport *Ung i demokratin – om gymnasieelevers kunskaper och attityder i demokrati och samhällsfrågor*, redovisar liknande trender och uppfattningar vad det gäller elevers

upplevelser och erfarenheter av påverkansmöjligheter i skolan (Skolverket 2003:232). I rapporten framkommer även att uppfattningen om möjligheterna att påverka är olika på olika gymnasieutbildningar. Högst är tilltron till påverkansmöjligheter på de studieförberedande programmen, samt bland de kvinnodominerade programmen med yrkesämnen och lägst är det bland de mansdominerade programmen med yrkesämnen. De bakomliggande variablerna som Skolverket identifierat till dessa skillnader är kön och socioekonomisk bakgrund. Skolverket är kritiska över att den socioekonomiska variabeln slår igenom så tydligt på de olika programmen, trots att 1990-talets gymnasiereform just avsåg att stävja detta. Det skulle därför vara högst relevant att undersöka om variabeln utländsk bakgrund eller utrikes född ger någon effekt på dessa delaktighetsfrågor.

I vår studie framgår även att skolan fyller en mycket viktig funktion när det gäller undervisningen av demokrati. Ungdomarna säger att de framförallt fått lära sig de demokratiska grunderna, men även en del om riksdag och regering, i skolan. Flera av informanterna ansåg dock att de inte fått tillräckligt stora kunskaper om hur den svenska politiken fungerar och efterlyser fördjupad undervisning i dessa frågor. Dessa informanter berättar att den politiska okunskap som de själva upplever att de har, även var utbredd bland många av deras vänner under deras uppväxt. Flera var kritiska till att det inte fanns en mer praktisk orienterad undervisning om politik. De efterlyste mer konkret information om hur man själv kan engagera sig politiskt. Några önskade mer information om hur t.ex. ungdomspartierna arbetar.

Tiden i skolan har även gett andra former av delaktighetserfarenheter. Vad det gäller grundskolorna, så har en del uppfattat dem som röriga och bråkiga. Flera berättar att deras skolor ibland varit stängda för utomstående och att det varit kontroller vid ingången. Många berättar att verksamheter som »Lugna gatan»⁵ och liknande projekt, varit aktiva på skolorna för att hålla nere bråken. Den sortens satsningar med dess engagerade personal tycks ha varit föredömen för flera av informanterna och lett till att de senare i livet aktivt själva deltagit i olika icke-våldsprojekt. När ungdomarna talar om dessa verksamheter så talar de om en delaktighet som relaterar till ett engagemang på mikronivå, att man »bryr sig» om andra människor i sitt närsamhälle.

Ungdomarnas berättelser om skoltiden handlar

5 En verksamhet som drivits av olika organisationer, bl.a. Fryshuset och Stockholms stad, med syfte att stödja ungdomar och dämpa våldstendenser.

även om den segregering som de sett. De talar om svenska skolor och om invandrarskolor. När det gäller val av gymnasieskolor förefaller detta vara en viktig aspekt som ungdomarna väger in. För att bryta segregationen väljer en del av ungdomarna medvetet den »svenska skolan«, medan de flesta förefaller vilja gå i skolor med hög andel invandrare. Flertalet av informanterna tar upp problematiken med att känna sig uttittade på de »svenska skolorna«, och att det kan vara svårt att hitta kamrater där. Samtidigt talar de om problematiken med segregationen, att man inte lär känna svenskar i grundskolan och att det därför inte uppfattas som »normalt« att umgås med svenskar. Även i blandade klasser på exempelvis gymnasiet förefaller det finnas en viss sorts segregering.

Några av dem som studerar på universitet berättar att detta mönster även återfinns där. En av kvinnorna berättade att hennes kurskamrater spontant delade upp sig i ett »invandrargäng« och ett »svenskgäng« redan de första dagarna på utbildningen. Hon talar om svårigheterna att få människor att umgås och lära känna varandra:

Vissa svenskar är väldigt tysta och väldigt blyga och väldigt så där försiktiga. Medan invandrarna är mer högljudda, ger mer ljud ifrån sig, och är lite mer vänliga mot varandra. Och det är ju så att man söker sig till den som är som sig själv på nåt sätt, och då blir det ganska naturligt att det blir segregerat direkt i början.

Kvinnan berättar att hon själv försöker medla och vara med i båda grupperna men säger att det är svårt, för hon blir beskylld för att vara försvenskad, vilket i detta sammanhang anses vara negativt. Trots att citatet ovan bygger på vissa kategoriska stereotypier om »svenskar« och »invandrare«, så framstår dessa som aspekter som flertalet av informanterna förhåller sig till och orienterar sig efter.

När vi här talar om segregation är det av vikt att utvärdera vilken segregation ungdomarna talar om. Först och främst är det viktigt att förstå att det inte är några vattentäta skott mellan de olika kategorierna. Vi ska här ändå lyfta fram några av de huvuddrag som ofta återkommer i intervjuerna.

Segregationen som skulle kunna kallas för en »etnisk segregation«, förefaller i huvudsak handla om »svensk« och »icke-svensk«. Den icke-svenska kategorin, som informanterna själva kallar »invandrare« består av ungdomar från olika länder. Ibland handlar det om människor med härkomst från samma region, med samma språk exempelvis arabiska och ibland om helt olika bakgrunder.

Parallellt med den etniska segregeringen framkommer även en »ekonomisk segregering«. Här finns en

större variation mellan ungdomarna, beroende på deras egen socioekonomiska bakgrund. När vissa ungdomar från de invandratäta områdena talar om »svenskarna« syftar de ofta på de som anses vara »snobbiga, rika svenskar från villaområdena«. Hos de ungdomar som inte vuxit upp i, eller av annan orsak inte känner sig hemma i, de invandratäta förorterna är bilden av »svensken« inte kopplad till ekonomiskt välstånd, dock kvarstår ett visst främmandskap inför »svensken« som är något annat än de själva. Just dessa ungdomar säger samtidigt att de även känner sig främmande för ungdomarna från de invandratäta områdena. Denna kategori ungdomar förefaller således hamna lite mitt emellan det som de kallar »invandrargrupperna« och de »helsvenska grupperna«. Båda kategorierna nämner dock att det kan ingå etniska svenskar i den egna gruppen, men att de då kommer från samma socioekonomiska bakgrund som de själva. Vi ska återkomma mer till detta identitetstema under rubriken »Delaktighet och tillhörighet«.

Sammanfattning

I denna studie framkommer det en tydlig relation mellan föräldrars utbildningsgrad och ungdomarnas egna ambitioner att studera på högskola/universitet. Vägarna till högre studier förefaller dock inte stängda för ungdomarna som kommer från en familj med lågutbildade föräldrar. Informanterna upplever att de kan påverka sin studiesituation i någon mån. Många föredrar att påverka via direktkontakt med sina lärare. Ungdomarna upplever att lärarna i stor utsträckning har lyssnat på deras önskemål. Ungdomarna anser inte att elevråden har så stora befogenheter och talar ibland om »skendemokrati«. I skolan har ungdomarna på olika sätt fått lära sig hur delaktighet i samhället är möjligt via demokrati, men i flera fall har de även genom goda föredömen i föräldrar fått erfara delaktighet i sitt närområde. De har ett tydligt önskemål om att undervisningen om demokrati och politik ska bli mer konkret, så att de får lära sig hur de som enskilda personer kan påverka sitt samhälle.

Den segregering som informanterna berättat om angående de olika bostadsområdena avtecknar sig även i skolvärlden. Vid val av gymnasium är detta en central aspekt som ungdomarna förhåller sig till. Segregeringen i skolan avtecknar sig ibland utifrån etniska gränser och ibland socioekonomiska. Inte sällan sammanfaller dessa kriterier. Segregationens kriterier är sålunda både komplexa och icke konstanta. Vem som tillhör vilken grupp relaterar ofta till ett större sammanhang och är situationellt betingad.

Arbetsmarknaden – hinder, möjligheter och strategier

Delaktigheten på arbetsmarknaden är en stor fråga för ungdomarna i denna studie. De säger att de är beredda på att kämpa hårt för att lyckas. Ungdomarna förhåller sig till det som beskrivs som det »svenska samhället« (vilket sätter villkoren) och söker aktivt sina möjligheter att få ett bra arbete inom detta samhällssystem. Möjligheten att få ett arbete anses nästan uteslutande höra ihop med den egna individens förmågor och kontakter. Tilltron till samhällets förmåga att hjälpa dem med detta är däremot lågt.

Endast ett fåtal personer har fått jobb via arbetsförmedlingen. Många säger att de inte ens försökt att få jobb där, då de inte tror att det skulle ge något resultat. Några har sökt arbete via Internet. De flesta berättar att de fått sina jobb genom kontakter, eller att de helt enkelt gått runt och »knackat på«.

De flesta av ungdomarna ger uttryck för oro vad det gäller arbetsmarknaden. Att människor med utländsk bakgrund måste kämpa dubbelt så hårt för att nå sina mål, förefaller vara en allmän »sanning«. En del är positiva inför framtiden och menar att det kommer att gå bra bara man själv har rätt inställning, medan andra har mer negativa förväntningar och säger sig vara övertygande om att de aldrig kommer att kunna få något kvalificerat arbete på grund av sin utländska bakgrund.

De flesta av dem som har sitt arbete som huvudsyssla, dvs. det är inte ett s.k. extraknäck vid sidan av t.ex. studier, är anslutna till någon fackförening för att få tillgång till arbetslöshetskassan. Utöver detta är ingen fackligt engagerad. Vi ska återkomma till uppfattningar om fackföreningens roll i stycket om »Politisk påverkan«. Av de ungdomar som arbetar säger de flesta att det inte går att påverka själva arbetsuppgifterna. Däremot brukar de kunna påverka sina scheman.

Bland de intervjuade finns det två personer som har tjänstemannaliknande uppgifter (arbetar med utbildning och information), de övriga har arbeten som kan betecknas som relativt okvalificerade arbeten. Man kan anta att detta åtminstone delvis beror på ungdomarnas unga ålder, då de som tänkt sig mer kvalificerade arbetsuppgifter inte hunnit läsa färdigt de högre studier som krävs för dessa tjänster. En del av de arbetande ungdomarna talar dock om svårigheterna för en »invandrare« att få högre befattningar. Flera av informanterna berättar att de arbetar på platser där det är många människor med utländsk bakgrund, men att det är få eller ingen av dessa som

har chefsbefattningar. En lagerarbetare berättar följande på frågan om han tror att han kan avancera på företaget:

Det kan vara svårt faktiskt. Jag tror att de skulle ge mig en lärlingstjänst utan problem. Att de skulle ge mig en arbetsledartjänst, jag tror att det skulle bli mycket svårt. Det ser man lite grann redan nu, det är många med en annan bakgrund än svensk som har prövat, men inte fått det. Vi är kanske 80 procent eller mer som är invandrare. Och av arbetsledarna är det 90 procent som är svenskar. Det är bara en som är utländsk, som är europé vill jag tillägga. Det är också viktigt.

Flera anser att det är ännu svårare att göra karriär om man dessutom är kvinna. Generellt säger alla att de tror att det är svårare att göra karriär om man har utländsk bakgrund. Det säger att det främst beror på diskriminering. En del berättar om konkreta exempel från sina egna liv, medan några av de yngre säger att de inte riktigt vet, men att de hört att det är så. Dock poängteras att det är stora skillnader beroende på varifrån man kommer. Om man kommer från ett västerländskt land så påverkas karriärmöjligheterna inte i så hög grad. Här säger alla att namnet är relevant vid ansökningen, då det ger en första information om den sökandes bakgrund. Några kunde av den anledningen tänka sig att byta efternamn, medan andra menade att detta är otänkbart, eftersom det skulle upplevas som ett sätt att acceptera orättvisorna.

Även utseendet anses spela roll. Ungdomarna säger att ju mer man avviker från den uppfattade normen, i detta fall ett »svenskt« utseende, desto svårare blir det att få arbete. Detta gäller speciellt i sådana yrken där kundkontakter är viktiga. I denna studie är det framför allt kvinnorna som upplevt detta. En kvinna som arbetar i en »svensk« klädaffär sade att en kvinna med »mellanösternutseende« inte skulle kunna få jobb där. En annan kvinna berättade att hon fick problem med sin arbetsgivare för att hon bar slöja. Ytterligare en kvinnlig informant berättade att hon varit anställd på en restaurang där ägaren förvisso varit »invandrare« men att alla som jobbade där var tvungna att ha ett utseende som uppfattades som nordiskt. Chefen hade ansett att det inte går att få några svenska kunder om servitriserna inte såg svenska ut.⁶ Själv är informanten av polsk börd och sade sig ha erfarenhet av att hennes ljusa utseende var till fördel på arbetsmarknaden.

Språket är ett problem som ungdomarna lyfter fram. Bristande språkkunskaper är i sig självt ett stort problem, men även en lättare brytning anses kunna sätta käppar i hjulen när det gäller att söka jobb. En man uppfattade språkproblematiken enligt följande:

Ofta är det så att när folk pratar sämre svenska, så får man en känsla av att de är dummare och sämre. Det blir så när man bryter eller inte formulerar sig så som en svensk gör.

En annan åsikt som framförs av ungdomarna är att bostadsområdet spelar in på möjligheterna att få ett bra arbete. Flera säger att de har svårt att få ett arbete för att de kommer från en invandrartät förort. De tror att arbetsgivarna blivit påverkade av den negativa bild som media gett av människor från förortsområdena. Några informanter som bor i dessa förorter berättar att de sökt många jobb som de varit väl kvalificerade för, men att de aldrig överhuvudtaget fått någon bekräftelse på ansökan från arbetsgivaren. De berättar även att deras vänner som bor i andra bostadsområden har fått jobb mycket lättare.

Många av informanterna talar om svårigheterna att få ett arbete som motsvarar deras kompetens, ett flertal anser att de måste åka utomlands för att detta ska kunna ske. En informant berättar att han känner människor med höga utbildningar som inte fått arbete i Sverige och därför åkt utomlands:

Jag känner många, vänner till min pappa till exempel, som är jätteutbildade och som måste jobba som taxichaufförer. Och jag känner folk som är lite yngre än dem, hur många jobb de än söker så finns det alltid någon som pratar lite bättre svenska. Fast de skulle jobba lika bra, kanske bättre.//...//Det är typ många jag känner som utbildar sig till läkare i Sverige och sen så sticker de till England och så får de jobb direkt. Det är jättemärkligt.

Enligt informanterna så är fördomar det absolut största hindret för att människor med utländsk bakgrund ska få mer kvalificerade arbeten i det som beskrivs som den »svenska arbetsmarknaden«. Ett sätt, att kringgå detta är helt enkelt att »starta eget«. Detta är också något som de flesta säger att de funderat på. Några har det som en dröm i framtiden, andra berättar att de tidigare tänkt så, men ändrat sig. De sistnämnda säger att tänkandet kring att öppna eget ofta är begränsat till restauranger eller livsmedelsbutiker och att de inte är intresserade av dessa branscher. De berättar att de känner sig osäkra på om de som »invandrare« kan få banklån till någon annan bransch. Samtidigt har många en stark åsikt om att man inte ska ta lån överhuvudtaget. »Det är bättre

6 Detta resonemang, som ofta kallas preferensdiskriminering, är ett väl känt fenomen, se bl.a. Lundahl, M. & Wadensjö, E. (1984) och Höglund, S. (1998).

att jobba ihop sina pengar» säger de. Detta kritiska förhållningssätt, till att ta lån, framkommer för övrigt även bland dem som studerar. För att slippa ta allt för mycket studielån arbetar många därför vid sidan av sina studier.

En annan strategi som ungdomarna berättar om är att nischa sig till yrkesområden där deras utländska bakgrund antingen inte spelar någon roll, eller ses som en tillgång. Några exempel som dessa ungdomar valt är yrken inom ambassader, musik och dans. En man säger att det gäller att ta vara på de tillfällen som öppnar sig i det svenska samhällssystemet, som t.ex. när någon arbetsgivare vill visa upp en mångfald i personalsammansättningen. Utifrån denna strategi hade några av ungdomarna inriktat sig på arbeten inom brandkåren, militären och polisen.

Vid frågan om vad de vill få ut av ett arbete svarar merparten: *Pengar och mycket pengar!* Några lägger till att de måste trivas med arbetet också. Endast ett fåtal talar i termer av att det ska vara utvecklande för personen själv och att det ska vara något där man verkar för samhällets bästa.

I detta intervjumaterial är de flesta av kvinnorna positivt inställda till framtidens möjlighet att göra karriär i Sverige. Bland de manliga informanterna är tilltron däremot starkt diversifierad. De kvinnliga informanterna hyser generellt en god tilltro till *sin egen förmåga* att skaffa ett gott arbete. De betonar att fördomar *går att övervinna* och att man måste ha en positiv attityd och vara målinriktad när man söker ett jobb. De kan även vara kritiska mot dem som säger att *inte går* att få arbete på grund av deras utländska bakgrund. En kvinna säger följande:

...så de (arbetsgivarna, Integrationsverkets kommentar) märker ganska mycket på ens personlighet också, så det beror lite grann på vad man har för attityd./.../ För det är en självklarhet för mig, att det inte ska vara någon särbehandling, så jag tolererar inte det heller. Det är väl mer vissa kompisar, killkompisar, invandrarkompisar som tycker att: det går inte att få jobb om man inte är svensk. Så jag har sagt att, det kanske tar lite längre tid, med det är... det ska liksom inte vara något problem. Om man har den inställningen, så märker de (arbetsgivarna, Integrationsverkets kommentar) det också.

De könsrelaterade skillnader, vad det avser jobb- och karriärmöjligheter, som framträder i denna studie, stämmer väl överens med vad bl.a. Knocke och Hertzberg funnit i sin studie *Mångfaldens barn söker sin plats* (2000). Den intervjustudien undersöker vilka arbetsmarknadsstrategier ungdomar med utländsk bakgrund uppvisar. Åsikten om att »det är upp till individens egen vilja och attityd om man

får jobb« återfinns i deras undersökning främst hos de kvinnor som lyckats att få ett arbete där arbetsplatsen känns trygg. Samtidigt förefaller denna diskrepans i attityder i deras studie vara relaterade till att de unga männen de facto tenderat att råka ut för hårdare diskriminering än vad kvinnorna gör. En tes som ungdomarna själva framför i Knocke och Hertzbergs studie, är att kvinnans utseende i vissa fall kan överbrygga negativa och diskriminerande attityder. Förutsättningen är dock att kvinnan anses attraktiv och inte avviker alltför kraftigt från det som uppfattas vara den svenska normen. De anser att hon då i första hand uppfattas som »kvinna« och inte som »invandrare«. Liknande resonemang om könsrelaterade skillnader, där flickorna har högre benägenhet än pojkarna, att bryta etniskt definierade gränser och etablera gränsöverskridande sociala kontakter, går att finna i Ålunds studie, *Multikultiungdom*, om ungdomar från Rinkeby (1997).

Kopplingen mellan åsikten att »det är upp till individens egen vilja och attityd om man får jobb« och trygghet i arbetssituationen, som Knocke och Hertzbergs fann i sin studie är inte lika tydligt i denna undersökning. Däremot går det att skönja andra bakgrundsfaktorer som är relevanta att notera.

I vår studie är det framförallt kvinnor vars föräldrar är högutbildade (med eller utan god ekonomi) som hänvisar arbetsmöjligheterna till den egna individens attityd. De män som anför individens egen attityd som avgörande för att kunna få ett arbete, har hög socioekonomisk bakgrund och härstammar från europeiska länder. Bland männen med ursprung från Mellanöstern och bland svarta med ursprung från Afrika och USA, finns en starkare tendens att förknippa hindren för att få ett arbete till arbetsgivarens (samhällets) diskriminering, och detta oavsett deras egen socioekonomiska bakgrund. Det är inte omöjligt att dessa mer negativa förväntningar hos de sistnämnda ungdomarna även relaterar till den faktiska hierarki som råder på arbetsmarknaden, där ungdomar från Afrika och Asien framträder som de mest missgynnade (Integrationsverket, 2002, Andersson, R., 2002). Det är högst relevant att se att ungdomarnas upplevelse av vem som diskrimineras och den faktiska hierarki som råder på arbetsmarknaden, tycks överensstämma med olika kategoriseringar och hierarkier som finns i de gamla rasläror.

Sammanfattning

Vi kan först och främst konstatera att de allra flesta känner sig bekymrade över situationen på arbetsmarknaden. De säger att de kan hitta enklare, okva-

lificerade jobb, men uppger att de inte nöjer sig med detta. De vill kunna få mer avancerade arbeten, så att de kan höja sin ekonomiska standard. Flertalet av ungdomarna har höga ambitioner och visar stort tilltro till att de på något sätt ska lyckas få ett bra arbete. Samtidigt säger de att människor med utländsk bakgrund måste kämpa mycket hårdare än »svenskar«, för att nå detta mål. Kontakter och den egna förmågan är det som anses vara viktigast för att få det önskade arbetet. Tilltron till att samhället ska kunna hjälpa dem att få jobb är däremot låg. Arbetsförmedlingen menar de vara en »trött« institution som inte förmår hjälpa dem i någon större utsträckning.

Förutom personens egen bristande kompetens i exempelvis språkkunskaper, anses fördomar vara det främsta hindret för att människor med utländsk bakgrund ska kunna få arbete.

Samtliga av informanterna säger sig tro att diskriminering förekommer på arbetsmarknaden. Flera berättade att de sett eller själva erfarit diskriminering på arbetsmarknaden. Flera sade även att det är svårt att avancera på företaget på grund av deras utländska bakgrund. Det anses dock finns gradskillnader, där de människor som avviker mest från den uppfattade svenska normen, blir de som har svårast att få arbete. Normen och avvikandet relaterar i hög grad till människors utseende och faller alltför väl inom ramen för raskategoriseringens destruktiva hierarkier och föreställningar.

Trots att flera ansåg att det är svårare för kvinnor att göra karriär än för männen, uppvisade kvinnorna den högsta förväntan på att få ett »bra arbete«. Männen uppvisade en stor differentiering i denna förväntan. Detta kan verka paradoxalt, men förefaller handla om att kvinnorna – i högre utsträckning än männen – uppvisar en större tilltro till att de själva kan överbrygga fördomar. Helhetsbilden är dock att ungdomarnas förväntan väl sammanfaller med de faktiska möjligheter en etniskt segregerad arbetsmarknad bjuder, dvs. där vissa människor exkluderas mer än andra.

Då ungdomarna talar om arbetsmarknaden framkommer olika personliga strategier för att lyckas finna ett bra arbete, trots diskrimineringen. De ungdomarna som talar om att starta eget har generellt en låg tilltro till att den »svenska« arbetsmarknaden ska öppna sig för dem. Några har nischat sig till branscher där den utländska bakgrunden antingen ses som en tillgång, eller inte spelar någon roll. Många av informanterna, framför allt männen, säger att det är svårt att få ett arbete som motsvarar deras kompetens. De anser att de av detta skäl kan tvingas flytta till något annat land.

Fritidens aktiviteter

Delaktighetsfrågor hör även samman med det civila samhällets vitalitet. Frågor om föreningsaktivitet har i vårt land en tydlig historisk koppling till folk rörelsernas samhällskamp. Nutida studier visar att människor som engagerar sig i föreningslivet, är mer disponerade för en vidare rekrytering till det politiska livet (Integrationsverket, 2000:3). Av dessa skäl har även fritidens aktiviteter kommit att bli en fråga om delaktighet på samhällsnivå. I detta stycke om bl.a. föreningsliv, har frågor om politiska föreningar och politisk aktivitet exkluderats, då denna fråga behandlas separat. Hur ser dessa ungdomars fritidsengagemang ut? Är de föreningsaktiva? Kan de ta del av det allmänna nöjes- och fritidsutbudet?

När det gäller fritidslivet säger de flesta att de i princip kan göra vad de vill. Det som utgör det största hindret är bristande ekonomi och, för många, även tidsbrist. Detta gäller speciellt de som studerar och dessutom arbetar vid sidan av sina studier. Vid fördjupade frågor framkom dock att det är problematiskt att komma in på nattklubbar. Vi ska återkomma till detta längre fram i texten. På frågan om vad de gör på sin fritid berättar de att de träffar vänner och familjen, de flesta nämner att de går på café och emellanåt på bio. Ett flertal är musikintresserade och spelar och sjunger i olika musiksammanhang. Merparten är, eller har varit, aktiva i olika sporter. Bland killarna är fotboll och basket vanliga aktiviteter, men även några tjejer nämner dessa sporter. Vissa av informanterna, speciellt några unga kvinnor, är mycket aktiva i diverse aktiviteter där allt från dans, målning till bergsklättring ingår. Några, främst killar, tillbringar mycket tid framför data- och TV-apparater.

Det är relativt få som vid intervju tillfället är engagerade i någon förening. Några av kvinnorna var aktiva i olika internationella miljö- och rättvisorganisationer och ytterligare någon var kyrkligt aktiv. Flera av ungdomarna är, eller hade tidigare varit, aktiva i »Lugna gatan« eller liknade organisationer, som syftar till att förbättra människors liv i »närområdet«. Endast en av ungdomarna var medlem i en invandrarförening. De flesta ansåg att dessa föreningar i huvudsak är till för de äldre människorna. Ett par av männen var engagerade i olika idrottsföreningar. Någon enstaka var, som tidigare nämnts, medlem i hyresgästföreningen och någon i en fackförening, men de säger att de inte är aktiva. De som var föreningsaktiva var ofta engagerade i flera organisationer, vilket gör att de flesta inte var föreningsaktiva alls. De som är arbetslösa är minst aktiva. Många talar emellertid i termer av att man »borde« vara aktiv på fritiden.

Flera säger att det var lättare när de var yngre, eftersom de då kunde vara med i olika aktiviteter genom fritidsgårdarna. De berättar bl.a. att de kunnat åka på skidresor genom fritidsgårdens subventionerade arrangemang, något en del menar att de idag inte har råd med. Fritidsgårdarnas funktion lyfts för övrigt fram av flera informanter som en *mycket* viktig del av deras uppväxt. En kvinna säger att det främst är genom fritidsgården som hon kunnat integrera sig i det »svenska« samhället. Hon talar dels om att hon lärt känna människor från olika länder där, men lyfter även fram olika aktiviteter och utflykter (t.ex. att åka skridskor och delta i skidresor) som hon deltagit i som just »svenska« aktiviteter. En ung man säger att fritidsgårdarnas verksamhet är oerhört central för ungdomar som lever i en utsatt livssituation:

Nej, men alltså ett ställe för ungdomarna att vara, att de känner att ..., när jag går (dit) slipper jag att åka fast för polisen och att få stryk av min mamma och pappa. Att man har någonting att (göra) ... och inte rastlöshet. /.../vissa ungdomar har ingenstans att gå.

Mannen, som själv haft svårigheter under sin uppväxt, är numera engagerad för utsatta ungdomar och säger att det är ett stort problem att politikerna stängt fritidsgårdarna. Tendensen att sympatisera med frågor som har samband med sociala- och mänskliga rättigheters ämnesområden, har även noterats i Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie där ungdomar med utländsk bakgrund värderat dessa ämnesområden högre än vad ungdomar med svensk bakgrund gjort (2003, sid. 168). Det kan vara värt att ställa frågan vad detta kan bero på? Relaterar det till eventuella erfarenheter av flyktingskap och utsatthet som ungdomarna fått innan de kom till Sverige? Eller har intresset för sociala frågor och mänskliga rättigheter sin bakgrund i en utsatthet de erfarit här? Har erfarenheter av olika socialt orienterade föreningar bidragit till dessa intresseområden? Vilket det än må vara är det positiva signaler att ungdomar med utländsk bakgrund värderar denna delaktighet högt och det är viktigt att ta vara på detta.

Några, främst unga kvinnor, berättar att de brukar gå ut på krogen, medan flera av de unga männen säger att de slutat med detta då det är kopplat till så många negativa upplevelser. De säger att de slutat att försöka för att de alltid blir stoppade. En ung man berättar följande:

Det funkar inte. Jag går inte ut längre i Stockholm. Det är skit. Det står alltid vakter framför ett ställe och säger att, »du får inte komma in«... För att jag är invandrare

helt enkelt, för att jag inte är blond och blåögd. Men det säger de ju aldrig, utan han säger att jag behöver ett medlemskort, att jag behöver inbjudan, att jag är för ung, att det bara är en gästlista...

Han berättar vidare att detta inte har med staten att göra utan anser att myndigheterna har försökt att förhindra den här typen av diskriminering, men att krogarna har kringgått det hela med att göra om dessa till privata klubbar, där det behövs medlemskap för att komma in. Han poängterar att krogarna ofta ägs av invandrare och ger uttryck för besvikelse över att de då säger att inga invandrare får komma in. Flera av de unga männen i denna undersökning berättar om liknande upplevelser. En man berättar att han bara kommer in på klubbar där han känner vakterna. Det är anmärkningsvärt att se att det är männen som har svårast att komma in på nattklubbarna. Kanske är det samma tendens som omtalas i arbetsstycket, dvs. att kvinnor med utländsk bakgrund (om de har ett attraktivt utseende) framförallt uppfattas som just »kvinnor« och inte »invandrare«?

Sammanfattning

Det går att se att ungdomarna uppfattar att de kan delta i vilka fritidsaktiviteter de vill, med undantag av krogssammanhang där framförallt männen upplevt att de blivit diskriminerade. De största hindren till nöjes- och fritidsaktiviteter beskrivs i övrigt handla om bristande tid och ekonomi. Den ekonomiska aspekten är mer avgörande nu när de blivit vuxna då de inte längre kan få subventionerade aktiviteter.

I övrigt är det ofta samma människor som är engagerade i flera verksamheter, emedan vissa inte är aktiva alls, de som är arbetslösa förefaller minst engagerade. De mest föreningsengagerade ungdomarna är i huvudsak aktiva i olika föreningar med inriktning på sociala eller mänskliga rättigheter och det kan gälla i närsamhället såväl som i globala hjälporganisationer.

Slutsatsen är att flertalet av dessa informanter inte i någon högre grad är disponibla för politisk rekrytering via föreningslivet idag. Däremot talar de ungdomar som varit bosatta i de utsatta invandratäta bostadsområdena om att de engagerats i olika förenings- och fritidsaktiviteter (aktiva fritidsgårdar, »Lugna gatan« och liknande satsningar) under uppväxten. Dessa föreningsaktiviteter förefaller, genom sitt goda föredöme, ha påverkat ungdomarnas engagemang och i sig utgjort vägar in i ett aktivt socialt samhällsdeltagande.

Politisk påverkan

Frågan om delaktighet i samhället relaterar naturligtvis till människors upplevelse av möjlighet till politisk påverkan. Detta är även ett av de stora delaktighetsproblemen som framförs allt mer. Människor med utländsk bakgrund är lågt representerade (både som väljare och som förtroendevalda) vid valtillfällena i Sverige. Likaså har ungdomar med utländsk bakgrund lägre tilltro till möjligheterna att påverka via fack- och partiföreningsarbete än inrikes födda ungdomar.⁷ Frågan är naturligtvis varför? Vi ska här redovisa dessa ungdomars tankar om, och tilltro till, sina möjligheter att (på)verka politiskt.

Ingen av informanterna var vid intervjutillfället medlem i något politiskt parti. Två hade dock varit politiskt aktiva tidigare. Några av dem sade att de ville engagera sig i det politiska livet lite senare i livet, när t.ex. studier var avslutade. Eftersom intervjuerna är uppdelade i flera frågor angående hur man kan påverka den demokratiska processen, framgick att graden av politisk kunskap skiljer sig kraftigt mellan ungdomarna. En faktor som förefaller central här är vilken utbildningsnivå föräldrarna har. Bland de ungdomar som har högt utbildade föräldrar så är kunskaperna om det politiska systemet i Sverige högst. Bland ungdomarna med lågt utbildade föräldrar är kunskaperna kraftigt skiftande. För dessa ungdomar förefaller skolan vara det viktigaste kunskapsorganet.

De flesta säger att politik är viktigt. Många anser att det finns en möjlighet att påverka och förändra genom politiskt arbete (eller annat förändringsarbete som miljö- och människorättsorganisationer). Generellt förefaller valdeltagandet högt bland dessa informanter. Av de tjugosex ungdomar som fick rösta vid riksdagsvalet år 2002, var det fyra som inte röstade. Sex personer var inte myndiga, men samtliga var övertygande om att de kommer att rösta vid nästa tillfälle.⁸ När intervjuaren frågade varför de röstade svarade de att det är viktigt att göra sin röst hörd. De lyfter fram det som en central rättighet som vi har en skyldighet att utnyttja. De som inte röstade kan inte

heller ha några synpunkter på hur samhället är ordnat. Nedanstående citat av en ung man sammanfaller med många andra ungdomars svar:

Jag tycker att jag kan påverka. Jag tycker att det är viktigt att rösta för att du får ju rätt att säga din mening även om det är i liten skala. Så kan man påverka. Jag blev också lärd i skolan att gå och rösta.

En iakttagelse som är värd att notera är att ungdomarnas röstande i mycket hög utsträckning följer föräldrarnas röstmönster. Det vill säga att de ungdomar som har föräldrar som röstade, röstade själva och tvärtom. Endast två personer har avvikit på denna punkt och ytterligare någon visste inte om föräldrarnas röst. Ungdomarnas röstande är däremot inte lika bundet till om deras vänner röstade eller ej. I några fall berättar ungdomarna om att det varit de själva som sett till att föräldrarna röstade. En informant berättade att de hade haft familjeråd där de diskuterat vilket parti som är bäst att rösta på, innan de gick till vallokalen. En man skrattade och berättade att hans mamma hade satt en vallapp i handen på honom och »tvingat« honom att rösta.

Trots att ungdomarna anser att det är viktigt att rösta, så finns en viss ambivalens inför det politiska etablissemangen. Den politiska debatten upplevs bitvis som svårtillgänglig och politikerna som ej trovärdiga. En kvinna svarar på frågan om hon lutar på politikerna enligt följande:

...även om jag kanske inte känner helt förtroende för dem, så känns det viktigt att inte heller så här, »ja de kan man absolut inte lita på«, för tappar man tron på det, så tappar man tron på allt/.../visst tänker jag tanken att de kanske inte alltid är att lita på, liksom, men man är tvungen på något sätt att göra det ändå, för att det är de som bestämmer och de gör ju ändå som de vill, så jag måste ju förlita mig på det.

De flesta av ungdomarna ansåg att politikerna i huvudsak företrädde deras intressen. På den här

7 I Ungdomsstyrelsens rapport *Unga medborgare* (2003), redovisas en effektivitetsbedömning som ungdomar gjort avseende olika sätt att påverka politiken. I redovisningen har man även jämfört utrikes och inrikes föddas åsikter. Resultatet visar bl.a. att *utrikes födda ungdomar i lägre grad än svenskfödda* ansåg att: röstande i val, parti och fackföreningsarbete samt personliga kontakter skulle vara ett någorlunda effektivt sätt att påverka politiken. De största procentuella skillnaderna fanns i synen på partiarbete, ca 55 procent mot ca 65 procent, och på fackföreningar, ca 55 procent mot ca 60 procent.

8 Urvalet är litet i denna intervjuundersökning. Det är värt att notera att andelen som röstade och tänker rösta vid nästa valtillfälle i denna studie skulle utgöra ca 85 procent. I Ungdomsstyrelsens undersökning om hur många som tänker rösta i framtida val är motsvarande siffra 77 procent (*Unga medborgare*, 2003). Det ska dock noteras att variabeln i deras undersökning enbart omfattar *utrikes födda 18-åringar*. Motsvarande andel bland de inrikes födda uppgår till 81 procent. Det är möjligt att den utbildningsmässigt höga sociala bakgrunden tillsammans med större åldersspridning påverkat vårt material i positiv riktning.

punkten framkom dock några olika aspekter av deras egen självbild. Några som studerade menade att politikerna inte hjälpte dem i deras situation som studenter. De talade om problem med CSN etc. Någon sa att det är för få kvinnor inom politiken. De flesta kopplade emellertid frågan till sin invandrarbakgrund. Här sade många att de trodde att politikerna i stort sett nog gör vad de kan.

Sju informanter var dock mycket kritiska mot politiker. Kritiken handlade i huvudsak om politikernas oförmåga och ovilja att förbättra livssituationen för de mest utsatta människorna. De säger att politikerna som sitter i Stockholm inte vet något om människors livssituation i förorterna. De talar om utsattheten som fattig och »invandrare«. Ungdomarna kritiserar politikerna för tomt tal om »integration och förbättringar för de som är mest utsatta i samhället« och säger samtidigt att det ändå aldrig händer något som förbättrar situationen. Dessa informanters slutsats är att politikerna helt enkelt inte bryr sig om dem. En man uttrycker detta enligt följande:

De bestämmer över ett ställe de aldrig har varit på /.../Om de är uppväxta på ett ställe där allt är frid och fröjd, där rika människor bor, de tänker bara på de problemen som finns där, det dom har i sina huvuden sedan barndom... sen när det gäller våra problem...

Media påverkar även ungdomarnas bild av politikerna. Vissa av ungdomarna som hyser stor misstro till politikerna hänvisar till olika avslöjanden om politikernas omoraliska attityder och handlande i olika samhällsfrågor.⁹

En annan man säger följande:

De (politikerna, vår kommentar) kan dra ner på sin lön och dela till de fattiga. Jag tycker att de bara pratar för mycket. Skatter hit och dit – vem bryr sig? De kan göra mycket om de vill, det är klart. Men de är bara intresserade av rösterna. Får de sina röster, så skiter de i dem som har röstat.

Dessa ungdomar säger att det inte räcker med att komma på korta besök, med valsedlar i handen. Många, även de som är positivt inställda till politi-

9 Bl.a. hänvisade de till programmet *Uppdrag granskning*, där en av programmets journalister talade med politiker placerade i valstugor runt om i landet. Journalisten låtsades vara främlingsfientlig och bar under tiden en dold kamera. Många av politikerna som höll med i journalistens främlingsfientliga uttalanden kunde i nästa stund tala sig varm för Sveriges flykting- och integrationspolitik. Programmet visades en kort tid innan riksdagsvalet 2002 (SVT1 den 10/9 2002).

ker, poängterar att man måste skapa reella dialoger med ungdomarna. En nyckel till att förbättra valdeltagandet och minska klyftor mellan politiker och människor med utländsk bakgrund, är att lära ungdomarna mer om det politiska systemet, säger informanterna. Som nämnts, i skolavsnittet, frågar de även efter praktiskt orienterad kunskap om hur de kan engagera sig i politiken. De anser även att det är viktigt att det finns politiker som har delat samma livsvillkor som dessa medborgare, för att bättre förstå dem. Av detta skäl anses det vara en stor brist att det inte finns någon från första generationens invandrare i regeringen. Flertalet av ungdomarna är övertygade om att detta skulle kunna skapa ett bättre förtroende för regeringen. Därtill tror de att människor med invandrarbakgrund skulle kunna känna sig upprättade om de får se sina landsmän i dessa positioner. För att få till stånd en sådan representation föreslår några av informanterna kvotering.

På frågan om varför valdeltagandet är lågt bland utrikes födda och låginkomsttagare blev informanternas svar mycket snarlika. De säger att många saknar förtroende för politikerna. Att människorna inte tror att det spelar någon roll vad de tycker, att det ändå inte kommer att bli någon skillnad för just dem. »För det blir ändå som svenskarna vill.«

Informanterna ställde sig ofta mycket kritiska mot dem som inte röstade, men ansåg att det ofta kan handla om okunskap. Språket kan vara ett av problemen ansåg de. Ungdomarna sade att många är intresserade men att de inte vet hur man röstar, eller att de inte ser något bra alternativ att rösta på. En kvinna som själv inte röstat berättade:

Varför inte? Därför att jag inte känner mig insatt. Jag känner att jag får jättedåligt samvete om jag skulle rösta på någon, som sen inte skulle lyckas.

En man anser följande:

Av den anledningen att de känner sig *utelämnade* oavsett vem de röstar på. Även om de röstar på en person, så vet de att den här personen inte kommer att göra någonting för dem, utan han kommer att göra det för andra svenskar. Så de känner att det inte spelar någon roll om de röstar eller inte för att det kommer inte att komma någon förändring (vår kursivering).

Att inte rösta kan sålunda, enligt flera informanter, vara ett sätt att vägra ge sitt stöd och godkännande till politiker som inte ser till dessa människors bästa.

Ungdomarnas uppfattning om vad som kan göras för att förbättra valdeltagandet och det politiska engagemanget är tydligt och stämmer väl överens

med resultatet i Adman och Strömblads studie *Utanför demokratin? Resurser för politisk integration.*, som tar upp frågorna om varför människor med utländsk bakgrund inte röstar (Integrationsverket, 2003:3, sid. 212 ff.). I studien framkommer bl.a. fyra centrala bakomliggande faktorer som påverkar relationen invandrarskap och politiskt engagemang. Faktorerna, som beskrivs som olika resurser är följande: *kunskaper i svenska, övning i medborgerliga färdigheter, politisk rekrytering och medborgerlig allmänbildning.* Indirekt påverkar även individens position på arbetsmarknaden och (som tidigare nämnts) delaktighet i föreningslivet. Däremot kunde inte Adman och Strömblads studie ge någon entydig förklaring till varför valdeltagandet är lågt bland utrikes födda. *Den här studiens resultat pekar på två faktorer som skulle kunna förklara det låga valdeltagandet, nämligen känslan av att inte kunna göra sig hörd samt en bristande tillit till politiker.* Vårt resultat sammanfaller frapperande väl med Ungdomsstyrelsens undersökning av ungdomars attityder, där tillit och förtroende för politiker knut relateras till individens »känsla av att vara nöjd med samhällets utveckling«. Likaså visar Ungdomsstyrelsens resultat att upplevelsen av att kunna göra sin röst hörd har ett starkt samband med om individen engagerar sig i politiken t.ex. via att rösta (Ungdomsstyrelsen, 2003). Vilka aspekter som bidragit till denna bristande tillit och vad som kan göras för att öka (känslan av och den faktiska) möjligheter att göra sig hörd, torde vara av värde att vidare belysa.

Sammanfattning

Man kan säga att ungdomarna är mycket positiva till demokratin i Sverige, men bitvis mycket kritiska till det politiska etablissemang. *De röstar i hög utsträckning för att de tror på de demokratiska principerna.* De har även relativt hög tilltro till att det går att påverka genom ett demokratiskt förfarande. Samtidigt finns en ambivalens hos många. Avståndet mellan deras egen värld och politikernas värld anses ofta vara mycket långt. Trots att många av dessa ungdomar endast bor några kilometer bort från maktens centrum, speglar deras berättelser upplevelsen av att bo i en annan värld. Detta gäller speciellt för en del ungdomar i de invandrantäta förorterna, där förtroendet är lågt för politikerna. Det låga förtroendet relaterar till flera faktorer. Till viss del handlar det om bristande kunskaper hos enskilda medborgare, men framförallt till att de mest utsatta människorna (i detta fall med utländsk bakgrund) inte upplever att politikerna lyckats förändra deras livssituation. Enligt ungdomarna har detta medfört att många inte tror

att politikerna och »det svenska samhället« bryr sig om dem. Ett av de viktigaste sätten att krympa detta avstånd är, enligt ungdomarna, att låta människor med utländsk bakgrund vara med i riksdag och regering. De vill se politiker som själva upplevt invandrarskapets villkor och som därigenom äger en djupare förståelse för deras livserfarenheter. *Ungdomarna vill att politikerna ska få till stånd ärliga och reella dialoger med människor som lever i maktens periferi.* Detta kommer att öka människornas kunskaper om, och tilltro till, demokratin och dess representanter.

Delaktighet och tillhörighet

Att känna sig delaktig är ofta sammankopplad med känslan av tillhörighet. Ungdomarnas berättelser om delaktighet ger samtidigt en skildring om hur de uppfattar sig själva i förhållande till sin omvärld. Delaktighet inbegriper frågor om vem och vad informanten är i förhållande till andra samt vem »jag« bildar ett »vi« med. Själva intervjufrågeställningarna har inte tagit upp dessa aspekter, men intervjuernas öppna tematiska struktur har givit informanterna relativt fritt utrymme att utveckla sina resonemang, där dessa frågor tagits upp av ungdomarna själva.

Ungdomarna talar om problematiken att inte få tillhöra. Att vara född och/eller uppvuxen i ett land som är deras, men där upplevelsen präglas av ett utanförskap. Ungdomarna talar ofta om de »riktiga« eller »äkta« svenskarna och säger att de aldrig kommer att godkännas som riktiga svenskar. Detta gäller även de ungdomar som strukturellt integrerats i samhället. Även ungdomar som har en svensk förälder säger att de ofta blir bemötta med en viss avvaktande attityd för att de inte ser svenska ut, eller har utländska namn. Flera tar upp jämförelsen med USA och menar att det är stor skillnad i Sverige och USA:

Det är det som är konstigt med det svenska samhället, man är invandrare i Sverige hela tiden. I USA t.ex. kan man vara kines till utseendet, men man ser sig ändå som amerikan. Han blir ju också accepterad som amerikan. Här blir man aldrig accepterad som svensk.

En man berättar följande om problematiken i att hamna i ett etniskt ingenmansland:

Vi hamnar liksom lite mellan de invandrare som föddes och växte upp i sitt hemland, och svenskar. Vi som är födda eller uppväxta här anser oss själva som svenskar. När man åker till hemlandet, är det sällan att man kan känna sig som marockan eller vad som helst. Så man

hamnar lite i mitten. Här blir du inte accepterad som svensk och i hemlandet blir du inte accepterad som tunisier eller vad du är. Så det blir mittemellan.

En kvinna som bott i flera länder innan hon kom till Sverige som 12-åring berättar:

Jag vet inte var jag hör hemma, jag känner det som om jag inte har något hem.

För vissa av ungdomarna innebär det även att inte tillfullo känna tillhörighet till sin släkt, föräldrar och syskon som levt större delen av sitt liv i »hemlandet«. Något som gör att ungdomarnas närmsta sfär, där den starkaste tillhörigheten ofta finns, blir delad. Att hamna mittemellan kan förvisso innebära att man känner sig delaktig i flera sammanhang, men det kan även bli ett varken-eller-förhållande. Inte sällan kan känslan av tillhörighet pendla mellan dessa tillstånd. En man som är född i Sverige beskriver denna känsla så här:

Jag är inte riktigt svensk, men jag är inte riktigt utländsk heller, så jag känner mig aldrig hemma. Så när vi har liksom familje- och latinamerikanska tillställningar, eller vad jag ska kalla det för, jag känner mig inte hemma där, en del är där. Och när vi har liksom Svenssonjulaftnar, min fasters man, han är väldigt svensk om jag får säga så, då känner jag mig inte riktigt hemma där heller, en del också där, en del av mig alltså, men inte allt. Och därför söker jag mig till något annat och det är musiken och där kan jag känna mig hel, för där behöver inte alla de andra sakerna spela någon sådär jättestor roll, för musik är musik.

I denna speciella utanförskapskänsla som ungdomarna beskriver ger de flera exempel på sina olika strategier för att hitta en sfär där de känner sig delaktiga. Ett flertal säger att de söker sig till musik- och danssammanhang för att finna gemenskap och tillhörighet. Detta är något som ofta betecknas som »alternativa sfärer«. I dessa alternativa sfärer omförhandlas föreställningar om fasta identiteter i en ny situationell kontext, vilket i sin tur kan leda till nya identiteter.¹⁰

För många av ungdomarna är det inte självklart hur de ska definiera sin etnisk/nationella tillhörighet. Några betecknar sig utifrån sin etniska bakgrund, andra säger helt enkelt att de är invandrare och ytterligare andra lyfter fram att de är svenskar. Kampen om tillhörigheten går som en röd tråd i berättel-

serna. En manlig informants svar ger en illustrerande beskrivning på detta:

Jag är svensk. De får säga vad de vill. Det att jag inte är blond och blåögd, känns inte så viktigt. Jag har ju gjort lumpen här. Ingen kan säga till mig att jag inte är svensk. Jag har ju gjort lika mycket som nån annan – definitivt mera än några andra. Alla har inte gjort lumpen. Om någon frågar var jag kommer ifrån, så säger jag ju: »Sverige.« För jag kommer härifrån. Även om svenskar frågar mig, säger jag: »Sverige.«

Att vara svensk är för övrigt ett begrepp med glidande betydelse bland dessa ungdomar. De talar om sig själva som svenskar eller invandrare oavsett om de själva är födda i Sverige eller inte. Det är inte heller säkert att deras familjer och syskon definieras med samma tillhörighet som de själva. Vid fördjupade frågor visar det sig att ungdomarna avser *inställningen* till Sverige och dess kultur. Man lever som en svensk. Många vill dock kombinera sina olika nationella bakgrunder i en och samma identitet. Vi är den vi är, säger de. Flera av ungdomarna, speciellt de unga kvinnorna har därför en mycket medveten strategi där de vill bryta den etniska segregationen. De säger att de vill bygga broar mellan »invandrargrupperingar« och det »svenska samhället«. Kreativiteten är stor bland dessa informanter och de berättar att de bytt till »helsvenska« skolor, skapat »svenska« kontaktnät via Internet och enträget sökt jobb på den »helsvenska« arbetsmarknaden, bara för att visa sina »invandrarvänner« att det går att bryta segregationen. Bland dessa unga är framtidstron mycket stark. Man är övertygad om att integrationen kommer att bli bättre i framtiden. Ungdomarna erkänner att det finns fördomar i samhället men ser det mer på individbasis. Dessa unga eldsjälur lyfter fram att det finns dåliga och bra människor överallt och att man måste vara envis, för det ska gå!

Sammanfattning

Intervjuernas frågor om delaktighet har ofta lett till reflektioner om tillhörighet. Många av ungdomarna berättar att de känner att de inte blir accepterade som »riktiga« svenskar. Trots att de är födda och/eller uppvuxna i landet förvägras de i den sociala kontexten ett erkännande av en svensk nationell identitet. De förblir »invandrare«. Men livet i Sverige har präglat dem i tanke, språk och kultur och medfört ett främlingskap i deras egna eller föräldrars hemländer. För många av ungdomarna kan detta tillstånd skapa en svår rotlöshet. Flertalet studier har under de

10 Ett gott exempel på detta finns beskrivet i Aleksandra Ålund (1997).

senaste åren visat på denna utanförskapsproblematik, men den mångdimensionella frågan kvarstår alltså jämt att lösa.¹¹ Samtidigt som ungdomarna i denna studie talar om detta utanförskap, visar de på olika sätt hur de hanterar detta påtvingade utanförskap. Berättelserna är fyllda av olika exempel på strategier för att finna sin plats i samhället. »Svenskhet« är ett begrepp med glidande betydelse och en identitet som kan erövas som en rättighet. Likt ett transnationellt mynt, som euron, där olika nationsmarkörer kan finnas på ett och samma mynt, kan en svensk identitet omförhandlas till att rymma flera länders och kulturers avtryck. Ungdomarna, söker aktivt och med stor kreativitet sin plats för att vara en del av samhället.

Sammanfattande analys

Vi har i denna studie fått ta del av 32 ungdomars upplevelser och konkreta erfarenheter av delaktighet i det svenska samhället. Bilden som avtecknar sig är att dessa ungdomar, precis som de flesta andra ungdomar, generellt bär på stora förhoppningar och framtidsvisioner. De har en stark vilja till att skapa sig ett gott liv.

Ungdomarna ser inga absoluta hinder till delaktighet på de olika fokusområdena: boende, skola/studier, arbete, fritidsaktiviteter och politik. I ungdomarnas berättelser framkommer det emellertid att tillgången till de olika fokusområdena är mycket starkt kopplade till den egna individens kapacitet. De flesta har en relativt god kännedom om vilka officiella vägar det finns för att nå delaktighet i samhället. När det gäller boendet så står de flesta i bostadsköer och de känner till hyresgästföreningen. Ungdomarna anser att det är viktigt att rösta, men är själva inte aktiva i några politiska partier. Likaså är de välinformerade om skolråd och fackföreningars arbete och så vidare. Kunskaperna om dessa officiella rättigheter och möjligheter har således inte resulterat i någon utbredd konkret delaktighet av den sorten hos ungdomarna. *Orsaken tycks vara att ungdomarna inte tror att dessa officiella vägar ska bidra till en förbättrad livssituation för dem.* Likaså är tilltron till det offentliga samhällets stöd, såsom t.ex. arbetsförmedlingen, generellt lågt. Resultatet är både positivt och negativt. Det är naturligtvis bra att ungdomarna har god kännedom om sina officiella rättigheter och möjligheter till delaktighet, men det är mindre positivt att de inte upplever att detta leder till en förbättrad livssituation.

11 Som exempel kan nämnas: Mauricio Rojas *Sveriges oälskade barn* (1995) eller de tidigare nämnda studierna, *Mångfaldens barn söker sin plats* (Knocke, W. och Hertzberg, F. 2000) och *Multikultiungdom* (Ålund, A. 1997)

Trenden som går att urskilja i detta material är förvisso inte särskilt unik för ungdomar med utländsk bakgrund, utan sammanfaller till stor del med övriga ungdomars upplevelser och attityder vad det avser samhällets officiella påverkanskanaler. Frågan blir då om ungdomar med utländsk bakgrund har ytterligare skäl till sin skepticism? Resultatet i denna studie visar att svaret tyvärr blir – ja.

Finns det några skillnader?

En väsentlig faktor som skapar misstro till de officiella påverkansmöjligheterna är den *diskriminering* som sker i samhället. Men i diskrimineringens kölvatten har även ett *främmandeskap* uppstått och i den övergripande bilden som växer fram ur ungdomarnas berättelser, framträder en *upplevelse av att de står utanför det offentliga »svenska« samhället.* Vi ska nedan redovisa tre olika faktorer som påverkat ungdomarnas utanförskapskänsla.

Diskrimineringens utsorterande praktik

Under denna rubrik är både arbetsmarknaden och bostadsmarknaden centrala, och vi börjar med ungdomarnas upplevelser av arbetsmarknaden.

Till en början kan vi slå fast att ungdomarnas erfarenheter och upplevelser på arbetsmarknaden starkt hänger samman med olika diskrimineringsaspekter. Många av berättelserna handlar om hur de på olika sätt anses vara avvikande från arbetsgivarens krav. Den gemensamma faktorn i dessa berättelser, om arbetsgivarens krav, är direkt relaterad till den uppfattade »svenskheten« som norm. De ungdomar som anses avvika mest är de som är mest utsatta på arbetsmarknaden. Avvikandet kan relatera till härkomst, där mörkhyade och icke-européer har svårast att få jobb. Här är både namn och utseende centralt. Normen av »svenskhet« anses vara så central på arbetsmarknaden, att även vissa arbetsgivare med utländsk bakgrund följer den, för att kunna få svenska kunder. Ungdomarna berättar att de stött på detta i samband med olika kundrelaterande företag såsom på restauranger, krogar och diskotek. Informanterna berättar även om svårigheterna att göra yrkeskarriär. I de olika arbetssammanhang som de befinner sig i, är de högre befattningarna till mycket stor del tillsatta av svenska män. Intressant nog talar inte många av ungdomarna i termer av att skolutbildning är avgörande för om personer med utländsk bakgrund ska kunna göra karriär, utan de lyfter fram faktorer som stark kämpaglöd, kontakter, ursprung och utseende. Detta kan förvisso bero på att studienivån anses vara en självklar faktor för karriärmöjligheterna. Det som motsäger detta påstående är emellertid att flertalet av

ungdomarna inte tror att de kommer att kunna få ett arbete som motsvarar deras yrkeskompetens. Det är utifrån denna arbetsmarknadssituation som alternativet om att »öppna eget« ibland framstår som den enda möjliga vägen till arbete. Av de ungdomar som anser att diskrimineringen på den »svenska« arbetsmarknaden är svår att övervinna, är det påfallande många som talar om att »öppna eget«. Personerna som talar i dessa termer tillhör också de etniska kategorier som är mest utsatta på arbetsmarknaden. Ungdomarnas egna upplevelser och erfarenheter av vem som diskrimineras på arbetsmarknaden sammanfaller med sådana kategoriseringar som bl.a. de gamla raslärorna hyste. Detta, och det faktum att det finns många andra stöd för att så sker, gör att det finns *all anledning att även iaktta den rasistiska dimensionen i ungdomarnas utsatthet.*

Informanterna berättar hur de hela tiden försöker *förhålla sig till dessa »svenskhetrådande« normer.* De söker aktivt olika nischer där dessa normer inte är rådande, som t.ex. genom att starta eget eller på olika kulturellt och internationellt relaterade arbetsplatser, eller till den del av den »svenska« arbetsmarknaden som tillåter avvikandet. I vissa sammanhang handlar det då om att företag vill visa upp en etnisk mångfald, men alltför ofta är dessa arbetstillfällen relaterade till mindre kvalificerade arbetsuppgifter.

Då ungdomarna upplever att varken politiker eller fackföreningar lyckas ändra på arbetsmarknadens »svensknormrelaterade« urvalsmekanismer, och den därmed sammanhängande diskrimineringen, blir resultatet att de har *låg tilltro* till dessa organisationers möjlighet att påverka.

Ett annat område av diskrimineringens utsorterande praktik, som till viss del framkommer i denna studie, handlar om bostadsmarknaden och boendesegregeringen. Här är dock diskrimineringens styrande mekanismer mer subtila. Ungdomarna kritiserar förvisso boendesegregeringen starkt, men förefaller inte ha en klar bild av hur denna uppstått. De själva lever i en värld där segregeringen å ena sidan är ett faktum, men där en bostadskarriär å andra sidan inte försvåras av några officiella hinder. Även om flertalet av ungdomarna bott i de invandrarartäta områdena under någon del av deras uppväxt, så är det många som flyttat därifrån, vilket visar att flytt och boendekarriär, åtminstone för vissa, är möjliga. En person hade dock erfarenhet av en direkt diskriminering i samband med sitt bostadssökande. Det största hindret till boendekarriär ansåg de hörde samman med ekonomiska faktorer, vilket i och för sig samtidigt kan var en följd av den nämnda arbetsmarknadssituation.

Marginaliseringens effekter

Ett annat skäl som gör att dessa ungdomar har låg tilltro till de officiella påverkanskanalerna beror på att många av ungdomarna lever i en segregerad miljö. Den fysiska avgränsningen från invånare med svensk bakgrund, som ett boende i ett invandrarätt område ofta innebär, kan leda till en främlingskänsla inför det mesta som uppfattas som svenskt. Flertalet av ungdomarna som växt upp i dessa områden berättar att det funnits väldigt få svenska kamrater under deras uppväxt. De säger att detta gör att det inte känns naturligt att umgås med svenskarna senare i livet när de t.ex. studerar på gymnasium eller högskolor där studenterna har mer heterogen bakgrund. Inte heller förefaller det naturligt att knyta nära vänskapsband med »svenskar« på arbetsplatserna.

Att människors identiteter ofta involverar aspekter av uppväxtorter är väl belagt och därför egentligen inget märkligt när dessa unga genomgår en sådan identitetsprocess. Det som däremot är problematiskt är att så många av ungdomarna ger uttryck för att de inte känner sig bekväma utanför dessa etniskt sett avgränsade områden. För många av ungdomarna som helt vuxit upp i dessa områden är livet präglad av ett utanförskap. Upplevelsen av det »svenska« samhället förefaller vara något avlägset och mycket annorlunda än deras värld. Detta gäller i synnerhet till samhällets maktelit och det är därför mycket relevant att sätta in dessa människors livssituation i ett resonemang om *nya klassförhållanden* i Sverige. Speciellt påfallande är känslan av utanförskap hos de grupper som är mest utsatta för diskriminering enligt ovanstående resonemang, och då i synnerhet männen. Kvinnorna har en påtagligt större gränsöverskridande inställning och upplevelse.

När människors livshorisonter aldrig riktigt möts och där förtroendet för den andre aldrig etableras kvarstår främmandskapet inför varandra. Detta är också något som ungdomarna ofta återkom till när de resonerade om vad delaktighet i samhället innebär. På olika sätt relaterade de delaktighetsbegreppet till integrationsfrågor och hur dessa kan lösas. Uppenbarligen är detta en av de mest centrala aspekterna som ungdomarna själva definierade som delaktighetens största hinder. Begreppet »marginalisering« betyder »förvisad till undanskymd plats« och det är exakt denna känsla som dessa ungdomar ger uttryck för.

Främlingsfientligheten och det vardagliga mötet

Diskrimineringens utsorterande praktik, är ofta ett konkret uttryck av ett betydligt grumligare främlingsfientligt manifest. Men främlingsfientligheten

tar sig många uttryck och den främlingsfientlighet som vi här ska belysa handlar om de *subtila negativa attityder* som ungdomarna berättar att de ofta möter i olika offentliga miljöer. Det kan handla om negativa blickar och kommentarer på gatan, i affären eller i samband med ett bankbesök. Ungdomarna berättar hur de ständigt konfronteras med att bli bemött som »den andre« i samhället, den som är född och/eller uppväxt här, men som aldrig helt får tillhöra. Att aldrig få ett erkännande som »riktigt svensk«, skapar inte bara en identitetsprocess som i sig kan vara svår, utan även en tydlig känsla av utanförskap i samhällets offentliga sfär. Här framstår den etniskt svenskbaserade regeringen som en mycket viktig faktor som förstärker bilden av att inte få tillhöra det egentliga Sverige. Ungdomarna, både de som varit politiskt aktiva och de som inte varit det, uttrycker en övertygelse om att de aldrig kan få några höga politiska positioner på grund av deras utländska bakgrund.

Men även det dagliga livet präglas av erfarenheterna av detta utanförskap, eller främmandskap, för erfarenheterna är olika hos de olika personerna. Bland de ungdomar som är mest utsatta i socioekonomiskt hänseende (vilket i detta sammanhang sammanfaller med ett boende i de invandrartäta områdena) handlar det om ett starkt utanförskap. Misstron är stor till allt vad det offentliga Sverige är och ungdomarna uppvisar även ett stort främmandskap inför det som betecknas som »svenskar« och »svenska områden«. De tror inte att de kan få något kvalificerat arbete i Sverige och de talar om fattigdomen som ingen politiker bryr sig om. Bland de ungdomar som inte är lika socioekonomiskt utsatta, är utanförskapet inte lika påtagligt, dock återfinns även här ett främmandskap inför »det svenska«. Denna upplevelse förefaller i hög grad ha samband med de exkluderande främlingsfientliga attityder de känner av i samhället. Även hos dessa ungdomar finns tendensen att uppleva sig som »den andre« i samhället.

Känslan av utanförskap eller främmandskap är inte bara en vag känsla av att vara annorlunda, utan även ett varningstecken på att unga människor, som är födda och uppväxta i Sverige, erfår att de inte är inkluderade i »det riktiga« Sverige. Detta är något som alltså i hög grad kan hindra att de överhuvudtaget försöker att engagera sig i den officiella samhällsdelaktigheten. Orsaken, som de beskriver det, är att detta ändå inte är till för dem, utan *för svenskarna*.

Vad kan vi lära?

Denna studie har gett oss en inblick i hur dessa ungdomar upplever sin delaktighetssituation i samhället. Vi har kunnat identifiera några hinder som varit avgörande för dessa ungdomarnas delaktighet. *Svaren vi funnit i undersökningen är att hindrena i huvudsak härrör direkt eller indirekt från olika aspekter av en diskriminering som pågår i vårt samhälle.* Frågan som återstår är naturligtvis vad som kan göras för att förändra denna situation? Eftersom de olika faktorerna är av övergripande art, så som diskrimineringen på arbetsmarknaden eller boendesegregationens utanförskap, så måste arbetet ske på bred front. En sak som ungdomarnas berättelser ändå ger ett starkt uttryck för är att representativiteten i olika officiella sammanhang är oerhört viktigt för att de ska få en tilltro till att det lönar sig att vara delaktig. Därför måste arbetet för etnisk representativitet och mångfald eftersträvas på samhällets alla nivåer och arenor. Barn och ungdomar med utländsk bakgrund behöver t.ex. få se lärare på skolor, chefer på företagen och ministrar i regeringen med olika etniska bakgrunder, både för att stärka deras egen självbild, men även för att väcka tilltro till påverkansmöjligheter och aktiv delaktighet i det svenska samhället

Slutord

Vi har i vårt resonemang utifrån studiens resultat identifierat tre faktorer (Diskrimineringens utsorterande praktik, Marginaliseringens effekter och Främlingsfientligheten) som kan förhindra att ungdomar med utländsk bakgrund blir aktivt delaktiga i samhället. Trots att bilden kan se dystert ut och att det finns *all anledning att beakta dessa faktorer* för en vidare diskussion om vad som kan göras för denna medborgarkategori är det även av vikt att understryka dessa unga människors resurser och engagemang. Merparten av ungdomarna är mycket aktiva med att skapa ett gott liv. De bär även på ett engagemang för att skapa en bättre värld där människovärdet aldrig får kränkas. Ungdomarna står på vuxenvärldens tröskel och söker med kreativitetens blick efter en möjlighet att infria sina drömmar och visioner. De är förberedda på att kämpa hårt för att nå sina mål. Trots kampen mot diskriminering och främlingsfientligheten bär de på en förhoppning och kärlek till det land som är, eller oftast definieras som, deras hemland – Sverige.

Referenser

- Andersson, Roger, 2002. »Boendesegregation och etniska hierarkier«, i *Det slutna folkhemmet*, red. Ingemar Lindberg m.f.l., Stockholm: Agora.
- Arnesen, A.-L., 2002, *Ulikhet og marginalisering, med referanse till kjønn og social bakgrunn – en etnografisk studie av social og diskursiv praksis i skolen*, HIO-rapport 2002 nr13, Oslo: Høgskolen
- Axelsson, M., Lennartson-Hokkanen I., Sellgren M., 2003, *Den röda tråden, utvärdering av Stockholms stads storstadssatsning: målområde språkutveckling och skolresultat*, Stockholm: Språkforskningsinstitutet i Rinkeby
- Bergström, F. och Sandström, M., 2001, *Konkurrens bildar skola*. Stockholm: ESO rapport.
- Björklund, A., Edin, P.-E., Fredriksson, P. och Krueger, A. B., 2003, *Den svenska skolan effektiv och jämlik?* Stockholm: SNS Förlag
- Blob, M. 2004, *Skolintröduktion för nyanlända flykting- och invandrarbarn: En översiktsstudie av arbetet i fyra storstads-kommuner*, Norrköping: Integrationsverket
- Blob, M., 2002, *Kroksbäcksskolans studieverkstad*, Malmö stad
- Bourdieu, P. ,1977, *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bourdieu, P. och Passeron, J. C., 1977, *Reproduction in Education, Society and Culture*. Beverly Hills: SAGE Publications
- Bourdieu, P. och Wacquant, L., 1992, *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press
- Broadly, D., 2001, »Gymnasieskolan och eliterna«, i *Pedagogiska magasinet* nr.2 april 2001.
- Bunar N., 2004, *Komplement eller konkurrent?: fristående skolor i ett integrationsperspektiv*, Norrköping: Integrationsverket
- Bunar, N., 2001, *Skolan mitt i förorten*. Stockholm/Stehag: Symposion
- Bodström, C. & Sjökvist, E., »Den nya betygsintagningen: Eliten samlas på skolor i innerstan«, *DN* 2001-10-01
- Cummins, J., 1996, *Negotiating identities: Education for Empowerment in a Diverse Society*, Ontario: California Association for Bilingual Education
- DN debatt 2003-05-08 Haide Daraghi «Våld mot barn stöds av staten»
- DN-debatt 2003-05-15 Wennemo, I. & Fransson, A. , »Varje friskoleelev kostar 25 000 kr extra».
- DN-debatt 2003-05-20 Bergström, F. & Sandström, M., »LO feltolkar siffror om friskolor».
- DN 2003-09-01 Ledare: »De misstänkliggjorda skolorna»
- Folin, G., 1999, »En brokig samling« i *KRUT*, nr.94
- Foucault, M., 2002, *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv
- Gerle, E., 1999, *Mångkulturalism – för vem?* Landskrona: Nya Doxa
- Gruber S., 2004, »Det är ju bara så att man ska gå i svenska två«: *institutionell ordning och reproduktion i skolan*, Norrköping: Integrationsverket
- Holmen, A., 2002, *Betydningen af sprog, tosprogethed og sprogligt bårne kulturformer for integrationsprocessen*. AMID Working paper series 23/2002, Aalborg
- Höglund, S., 1998, *Svensk forskning om diskriminering av invandrare i arbetslivet 1990-1996*, Kunskapsöversikt, Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning
- Integrationsverket, 2000, *Resurser för politisk integration*, Utanför demokratin?, Del 3: Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket, 2001, *Låt oss tala om flickor...*Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket, 2003, *Skolan mitt i världen – den öppna skolans möjligheter*, Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket,2002, »Boendestudien – levnadsvillkor i vissa utsatta områden« och »De unga på arbetsmarknaden« i *Rapport integration 2002*, Norrköping: Integrationsverket
- Knocke, W. och Hertzberg, F. 2000, *Mångfaldens barn söker sin plats*, Stockholm: Svartvitts förlag.
- Lockwood, D. ,1964, »Social Integration and System Integration«, i G. Zollschan och W. Hirsch (red.), *Exploration in Social Change*. London: Routledge & Kegan Paul
- Lundahl, M. och Wadensjö E., (1984) *Unequal Treatment*, New York: University press.
- Mills, C. W., 1971, *Den sociologiska visionen*. Lund: Arkiv förlag
- Myndigheten för skolutveckling, 2003, *Starkare än du tror*, Stockholm: Liber distribution
- Parszyk, I.-M., 1999, *En skola för andra: minoritetslevers upplevelser av arbets- och livsvillkor i grundskolan*, Institutionen för pedagogik, Lärarhögskolan, Stockholm: HLS Förlag
- Proposition 1991/92:95 *Valfrihet och fristående skolor*, Stockholm: Riksdagen
- Proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden: från invandrarpolitik till integrationspolitik*. Stockholm: Riksdagen
- Rojas M. (1995) *Sveriges oälskade barn, att vara svensk men ändå inte*, Köping: Brombergs bokförlag AB.
- Rothstein, B. och Blomquist, P. (2000), *Välfärdsstatens nya ansikte*. Stockholm: Atlas
- Runfors, A., 2003, *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: en studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma
- Skolverket, 1996, *Att välja skola: effekter av valmöjligheter i grundskolan*. Skolverkets rapport nr. 109
- Skolverket, 1997, *Barn mellan arv och framtid: Konfessionella, etniska och språkligt inriktade skolor i ett segregationsperspektiv*, Dnr.97:810
- Skolverket, 1998, *Samhällsekonomiska effekter av ökad valfrihet inom skolektorn – En välfärdsteoretisk analys*, Dnr.97:1408
- Skolverket, 2000, *Kartläggning av elever i fristående skolor*, Dnr.2000:686
- Skolverket, 2003a, *Valfrihet och dess effekter inom skolområdet*. Rapport 230. Stockholm: Skolverket
- Skolverket, 2003b, *Tillsyn av verksamheten vid vissa muslimska/arabiska fristående grundskolor vårterminen 2003*. Skolverket: PM
- Skolverket, 2003c, *Flera språk – fler möjligheter*, Stockholm: Fritzes
- Skolverket, 2003d *Ung i demokratin*, rapport 232. Stockholm: Fritzes
- Skolverket, pressmeddelande 2003-04-07
- Skolverket, pressmeddelande 2003-09-09
- Skolverket, pressmeddelande 2004-01-15
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati*.
- SOU 2000:39 *Välfärd och skola*. Kommittén Välfärdsbokslut,

- Stockholm: Fritzes
- SOU 2001:12 *Fristående gymnasieskolor – hot eller tillgång?*
Stockholm: Utbildningsdepartementets
- SOU 1998:25, *Tre städer, storstadspolitik för hela landet, slutbetänkande från storstadskommittén.*
- Tetler, S., 2000, *Den inkluderande skole – fra vision til virkelighed.* København: Gyldendal
- Thomas, W. och Collier V., 1997, *School effectiveness for language minority students*, NCBE Resource Collection series, No 9, George Washington University
- Ungdomsstyrelsen (2003) *De kallar oss unga*, Ungdomsstyrelsens attityd och värderingsstudie.
- Ungdomsstyrelsen (2003) *Unga medborgare.*
- Ålund, A. (1997) *Multikultiungdom: kön, etnicitet, identitet*, Lund: Studentlitteratur.